ISSN 1300-4158

AYLIK KÜLTÜR SANAT DERGİSİ • YIL: 12 • ŞUBAT 2002 • 2.000.000 TL. (KDV DAHİL)

insancıl

2002/02

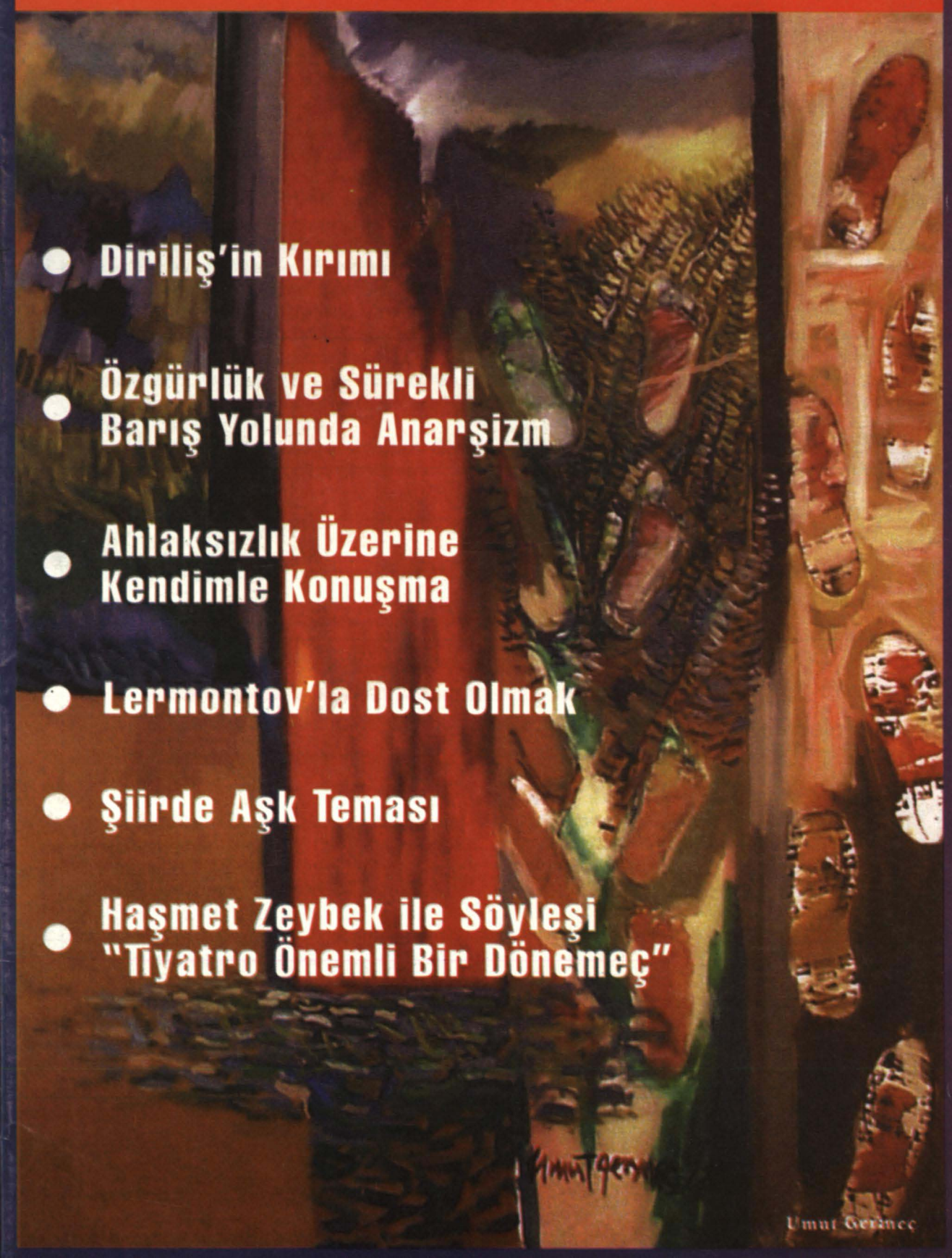

- Diriliş'in Kırımı
- Özgürlük ve Sürekli Barış Yolunda Anarşizm
- Ahlaksızlık Üzerine Kendimle Konuşma
- Lermontov'la Dost Olmak
- Şiirde Aşk Teması
- Haşmet Zeybek ile Söyleşi "Tiyatro Önemli Bir Dönemeç"

Umut Gerence

İÇİNDEKİLER

Cengiz GÜNDOĞDU	DİRİLİŞ'İN KIRIMI	1
Ömer Nacl SOYKAN	ÖZGÜRLÜK VE SÜREKLİ BARIŞ YOLUNDA ANARŞİZM	7
Afşar TİMUÇİN	AHLAKSIZLIK ÜZERİNE KENDİMLE KONUŞMA	18
Özgüç GÜVEN	ŞİİRDE AŞK TEMASI	21
Afşar TİMUÇİN	NICOLE BROSSARD	30
İsmet ALICI	LERMONTOV'LA DOST OLMAK	31
Azmi Ü. HENDEKÇİ	(ŞİİR)	35
Ali TAŞ	"YALINAYAK GECELER"	36
Mustafa TABAK	SÖKÜP ATACAĞIM (ŞİİR)	37
Filiz ATEŞ	HAŞMET ZEYBEK, "TİYATRODA ÖNEMLİ BİR DÖNEMEÇ"	38
Anıl MERİÇELLİ	F TİPİ UNUTULURSA (ŞİİR)	42
Eray VELİ	YEŞİL... HEM NASIL... (ÖYKÜ)	43
Mustafa TURAN	BOYACI (ŞİİR)	44
Cengiz GÜNDOĞDU	YILDIZ GÜNCESİ	45

İnsancıl'a gönderilen ürünler geri verilmez

Sahibi ve Yazı İşleri Sorumlusu
BERRİN TAŞ

Kurum Yazmanı
ŞADİYE GÜLE

Kapak Tasarımı
ve Ofset Hazırlık
DENİZ SARAÇ

Genel Yayın Yönetmeni
CENGİZ GÜNDOĞDU

Sanat Danışmanı
MEHMET ESATOĞLU

Baskı
ILICAK MATBAASI

Kapak Resmi
Umut Germeç
Yürüyüş/2000, 140x200 cm.Tuv.Üz.Akrilik

Dağıtım
DOĞAN DAĞITIM A.Ş.

Adres: Küçükparmakkapı, İpek Sok. Zafer Han No.10 Beyoğlu-İstanbul
Tel./Fax. (0212) 249 80 19 E-mail: insancil@insancil.com
Atölye Adres: İstiklal Cad. Mustafa Katip Çelebi Mah. Tel Sk. No.20/4 Beyoğlu Istanbul

SAYI: 136 **ABONE KOŞULLARI** **ISSN 1300-4158**

Yurtiçi yıllık abone bedeli: 24.000.000 TL
Yurtiçi ödemeler için
T.İş Bankası Cağaloğlu-Istanbul Hesap No. 1095 437905
Posta Çeki: 666043

Yurtdışı yıllık abone bedeli: 70 Euro ya da 125 $
Yurtdışı ödemeler için
T.İş Bankası Ataköy-Istanbul 1137 30100317 9305 (Euro Hesabı)

Ödemeler Berrin TAŞ adına yapılacaktır.

DİRİLİŞ'İN KIRIMI

Cengiz GÜNDOĞDU

Türkiye, kırımlar ülkesidir. Orman kırımı, yeşil alan kırımı, ören kırımı, insan kırımı... Bu kırımlara, edebi eser kırımlarını eklemek de gereklyor. Türkiye'de edebi eser kırımı, iki türlü yapılır. Bir türü, eserin toplattırılmasıdır. İkinci türü, esere, yayıncının sansür uygulamasıdır.

Nazım Hikmet, önce birinci türe girerdi. Uzun bir mücadeleden sonra bu kırım önlendi. Bu kez, Memed Fuad, Nazım Hikmet'in eserlerini sansürledi. Nazım Hikmet'in eserlerine uygulanan bu kırım *İnsancıl*'da belgelendi. Kırım ülkesinde yaşadığımızdan olsa gerek, kimse aldırmadı.

Şimdi ikinci bir kırımı gündeme getiriyorum. Bu kırımı rastlantıyla öğrendim. Şöyle. *Beksav*'da bir yıldan bu yana *Yazarlık Semineri*'ni yönetiyorum. Kasım ayında şöyle bir karar aldık. Tolstoy'un *Diriliş* adlı eseri okunacak. Daha sonra bu eser üstüne bir değerlendirme yapılacak.

Seminere katılan arkadaşlar, konuya ciddiyetle sarıldılar. *Dirliş* okundu. Aralık ayının son haftasında değerlendirmeye geçildi. İşte bu sırada işin içinde bir terslik olduğunu duyumsadım. Doğrusunu söylemem gerekirse, aklıma bir tatsızlık gelmemişti. Kimi arkadaşlar, okudukları bölümleri unutmuş olabilirdi. Okudukları kitabı istedim. İlk sayfasına bakar bakmaz "Bu eksik" dedim. "Eksik" dediğim çeviri, Oda Yayınları'ndan çıkmıştı. Oracıkta hemen, Oda Yayınları'nın *Diriliş*'iyle, bir başka yayınevinden çıkmış Diriliş'i karşılaştırdık. Tam bir kırımla karşı karşıyaydık.

Ben, *Diriliş*'i Altın Kitpalardan okumuştum. Oda Yayınları'ndan çıkan Diriliş'i, Altın Kitapları'dan çıkan *Diriliş*'le karşılaştırdım. Şimdi bu karşılaştırmanın, bir başka anlamda kırımın sonuçlarını sunuyorum.

Tolstoy
Diriliş 3. Baskı
Tam Metin, Rusça aslından çeviren Ergin ALTAY
Altın Kitaplar Yayınevi
İstanbul 1975

İncil'den alıntılar

Mahkemede, papazın jüri üyelerine yemin ettirmesi (2 sayfa) (S.41-42)

O yaz Nehlüdof, halalarının yanında, bir gencin, başkalarının uyarmasıyla değil de kendi kendine hayatın tüm güzelliğinin, öneminin, hayatta kişioğluna düşen görevin anlamının bilincine ilk kez vardığı; kendisinin de dünyanın da kusursuz olma olanağının bulunduğunu gördüğü, kendini yalnız umutla değil, hayalinde yaşattığı kusursuzluğa erişeceğine bütün varlığıyla inanarak bu kusursuzluğa adadığı zaman duyduğu o coşkunluğu duymuştu içinde. O yıl üniversitede Spencer'in "Sosyal denge"sini okumuş (s.58)

"Başkalarınca dikilmiş..., diye başlayan bölüm (24 satır.)

Tolstoy
Diriliş 6. Baskı
Türkçesi Celal ÖNER
Oda Yayınları
İstanbul 1990

Kırıma uğramış

Kırıma uğramış. Okur, Tolstoy'un dönemin papazlık kurumuna eleştirisini göremiyor. (s.36)

Dimitriy yaşamın tüm güzelliğini ve büyüklüğünü o yaz kavramıştı. Yine o yaz üniversitede Spencer'in "Social Statics" adlı yapıtını okumuş... (s.52)

Ayrıca Nehlüdof'un halaları, Oda Yayınlarında "teyzeleri" olmuş.-

Bu bölüm kırıma uğramış.

Diriliş/ Altın Kitaplar	*Diriliş / Oda Yayınları*
Mariya İvanovna'nın ihtiyarlıktan eli ayağı sallanan yaşlı şekercisi geldi Nelüdof'un yanına, yortusunu kutladı, ipek başörtüsünün altından buruş buruş gerdanı sarkan yaşlı karısı da geldi, bohçasından çıkarıp haşlanmış bir yumurta verdi ona. O arada boylu poslu, yeni paltolu, genç bir köylü yaklaştı onlara gülümseyerek. Gözlerinin içi gülüyordu. Yortunuz kutlu olsun, dedi. Nehlüdof'un yanaklarından sağlıklı dudaklarıyla üç kere öptü. Adamın o hoş köylü kokusu Nehlüdof'un burnuna gelmiş, kıvırcık sakalları dudaklarına batmıştı. (s.72-73)	Marya İvanovna'nın eski aşçılarından sallabaş bir ihtiyar, Paskalya'yı kutlamak için Dimitriy'i durdurdu, sonra da onu üç kez öptü. Adamın karısı da Dimitriy'e elindeki kocaman çıkından çıkardığı, sarıya boyanmış bir paskalya yumurtası verdi. Pehlivan yapılı, genç bir köylü Dmitriy'e yaklaştı.Gözlerinin içi gülerek onu üç kez dudaklarından öptü. O sırada delikanlının küçük, kıvırcık sakalı da Dmitriy'in yüzünü gıdıklıyordu. (s.67)
"Ah, o geceki duygusu değişmesiydi hiç keşke! Şimdi jüri odasında pencerenin dibinde otururken 'Evet' diye düşünüyordu, o korkunç şey kutsal pazardan sonra oldu!" (s.74	Bu bölüm kırıma uğramış. (s.68)
Katyuşa yalvaran bir sesle, - Dimitri İvanovi, "ne yapıyorsunuz canım?" dedi "bırakın beni lütfen." (s.77)	Katyuşa ağlamaklı bir sesle "Dimitriy, sevgilim, yapma Allahaşkına!" diyordu. (s.71)
Hizmetçiler odasında küçük bir lamba yanıyordu. Katyuşa yalnızdı, masada oturuyor, başı önünde düşünüyordu. (s.28)	Mutfakta ufak bir lamba yanmaktaydı. Katyuşa yalnızdı. Masanın yanına oturmuş, düşünceli bir tavırla gözlerini önüne dikmişti. (s.72)
Bunlar okunurken Nelüdof'un içindeki tiksinti daha da çoğaldı. Katyuşa'nın yaşayışı, burun deliklerinden akan sarı, koyu sıvı, yuvalarından fırlamış gözler, Katyuşa'ya karşı davranışı... bütün bunların .nedeninin kendi olduğunu sanıyordu. Başka birşey düşünemiyordu. (s.88)	Dimitriy Nehlüdov'un duyduğu o anlatılması güç tiksinme, bunlar okununca daha da arttı. Katyuşa'nın yaşamı, cesedin burun deliklerinden sızan o irin, yuvalarından fırlamak gözler, Dimitriy'in Katyuşa'ya davranışı... Bütün bunlar ona sanki hepsi aynı türden olaylarmış gibi geliyor, onu her yanından sarıp başından açıyordu. (s.82)
"Davaya geçmeden önce" diye başlayan bölüm (14 satır, s.95-96)	Bu bölüm kırıma uğramış. (s.90)
Kolosof alçak koltuğa iyice yayılıp, uykulu gözlerle prenses Sofiya Vasilyevna'ya bakarak - Darvin'in söylediklerinde de büyük ölçüde gerçek payı vardır elbette, diyordu, ama fazla ileri gitmiyor da değil hani. Öyle Prenses Sofiya Vasilyevna, Nehlüdof'a - İrsiyete siz de inanıyor musunuz? diye sordu. Genç adamın sessizliği canını sıkmaya başlamıştı artık. Nehlüdof - İrsiyete mi? dedi. Hayır, inanmıyorum. Nedense aklına gelen tuhaf hayallerle uğraşıyordu o anda. Bir model olarak düşündüğü enine boyuna yakışıklı Flipp'in yanına Kolosof'u çırılçıplak koyuyordu hayalinde... (s.120)	Prensesle Kolosov şimdi de Darwin'in kuramlarından, soyaçekimden sözetmeye başlamışlardı. Dmitriy, yakışıklı, pehlivan yapılı Filip'in model olarak bir ressama poz vereceğini düşündü. Sonra da şiş göbeği, dazlak kafası, adalesiz sıska kollarıyla Kolosov'un çıplak halini gözünün önüne getirdi. (s.115-116)

Diriliş/ Altın Kitaplar	*Diriliş / Oda Yayınları*
Konuk salonunda Katerine Akelseyevna çıktı karşısına, hemen konuşmaya başladı. - Görüyorum ki, jüri üyeliği görevi canınızı sıkıyor, dedi. Her zaman olduğu gibi Fransızca konuşuyordu gene. - Bağışlayın beni dedi Nehlüdof, bu akşam pek keyifsizim, başkalarını da üzmeye hakkım yok. - Sebep ne keyifsiz olmanıza? Nehlüdof şapkasını ararken, - İzninizle söylemeyeyim, dedi. - Hatırlıyor musunuz, bir zamanlar, gerçeği daima ortaya koymanın gerektiğini söylerdiniz bize, öylesine yaman gerçekleri anlatırdınız kil Şimdi niçin anlatmak istemiyorsunuz? Katerine Alekseyevna, yanlarına gelen Missi'ye döndü: - Hatırlıyor musun Missi? Nehlüdof ciddi: - Çünkü oyundu o zaman yaptığımız, diye cevap verdi. Oyunda olabilir. Gerçekteyse biz, yani ben öylesine iğrenç bir yaratığım ki, gerçeği dünyada söylemem. (s.121)	Salonda Ekaterine Alekseyevna'ya rastladı. Ekaterina, Dmitriy'e damdan düşer gibi: "Bakıyorum da jüri üyeliği üzerinizde kötü bir etki yaratmış" dedi. "Doğru, özür dilerim ama bu akşam keyfim pek yerinde değil. Kendi sıkıntım başkalarını da bulaşsın istemiyorum." "Neden canınız sıkılıyor peki?" Dimitriy, şapkasını aranırken: "İzin verin de söylemeyeyim" dedi. Sonra gitmek zorunda olduğunu ileri sürerek özür diledi. O sırada Misiy de içeri girmişti. (s.116) Bu bölümde üç kişinin konuşmaları kırıma uğratılmış ayrıca.
Korney yemek takımlarını toplayıp çıktıktan sonra, Nehlüdof kendine bir bardak çay koymak için semaverin yanına gidiyordu ki, Agratena Retrovna'nın ayak seslerini duyunca, kadının yüzünü görmemek için aceleyle konuk odasına geçti. Arkasından kapıyı kapadı. Bu oda -konuk odası- üç ay önce annesinin öldüğü yerdi. (s.123)	Korney gidince Dmitriy çay demlemek için semavere yaklaşmak istedi. Agrfena Petrovna'nın ayak seslerini duyunca onunla karşılaşmamak için hemen salona geçti, kapıyı da arkadan kilitledi. Annesi üç ay önce burada ölmüştü. (s.118)
Sıcaktan bunaldı. Gidip pencereyi açtı. Bahçeye bakıyordu pencere. Aydınlık, durgun bir geceydi; pırıl pırıldı gözyüzü. Sokaktan bir araba geçti gürültüyle, sonra sessizlik kapladı gene her yanı. Biraz ötedeki yaprakları dökülmüş büyük kavak ağacının çıplak dallarının gölgesi pencerenin dibindeki temizlenmiş kuma düşmüştü, tane tane seçiliyordu herbiri. Soldan ambarın, parlak ay ışığı altında beyaz beyaz parlayan damı gözüküyordu. İlerde, ağaçların kuru dalları birbirine karışıyor, aralarından bahçe duvarının simsiyah gölgesi görünüyordu. Nehlüdof ay ışığı altındaki bahçeye, ambarın damına, kavak ağacının gölgesine baktıktan sonra tertemiz havayı ciğerlerine çekti. "Ne güzel! Ah ne güzel, Tanrım! Ne güzel!" dedi kendi kendine. Ruhundaki değişiklikten söz ediyordu. (s.128)	Boğulacak gibiydi. Pencereyi açtı. Serin, berrak, durgun gecenin içinde, sokaktan bir arabanın tekerlek sesleri geldi, sonra her şey yine sessizleşti. Uzun, yapraksız bir kavak ağacı bahçede çatal dallarının keskin, belirli gölgelerini çimenliğin üstüne sermişti. Ay ışığı altında birbirine dolanmış dallar arkasından bahçe çitinin kara çizgisi seçiliyordu. Dmitriy ışığa boğulmuş bahçeyi, bembeyaz damı, kavak ağacının gölgesini seyrediyor, gecenin canlandırıcı, serin soluğunu ciğerlerine çekiyordu. "Ne güzel! Ne güzel, yarabbi, ne güzel" diyor, bu sözleri söyleyerek içini de dökmüş oluyordu. (s.123)
XXXIX (s.162-165)	Kırıma uğramış.

Diriliş / Altın Kitaplar

XL (s. 165-167)

Nehlüdov evini satmayı düşünür.

- Cezaevinde, beni yakından ilgilendiren biri var.(Cezaevi deyince, Maslennikof'un yüzü daha da sertleşmişti) Herkesle bir arada değil, müdürün odasında görüşmek istiyorum onunla. Hem de belirli günler dışında, daha sık. Buna ancak senin izin verebileceğini söylediler.
Maslennikof, büyüklüğünü yumuşatmak ister gibi, iki eliyle Nehlüdof'u kollarından tutarak,
- Olur tabii, mon cher (1) dedi senin için yapamayacağım şey yoktur, olmasına olur, ama, biliyor musun kısa sürecek bir beylik bizimki.

(1) Sevgili dostum (s.202)

Tolstoy, Diriliş'te Nehlüdof'u adım adım dönüştürür. Hapishanedeki Mensof da dönüştürücü itkilerden biridir. 220. sayfa bu açıdan son derece önemlidir. Bir iç hesaplaşmaya girmiştir Nehlüdof. Bu bölüm 15 satırdır.
Bu bölüm şöyle başlar. "Mensof'un hiç günahı yokken çektiği acılar korkunçtu elbette..."

s.222

- Elinizden bir şey gelmez mi yani bu durumda? dedi.
- Gelmesine gelir tabii. Hemen düzelteceğim bu yanlışlığı.
Salondan bir kadın sesi duyuldu.
- Bu daha da kötü olacaktır onun için. C'est un souftredoulevi. (1)
Kadının bunu pek umursamadığı söyleyişinden belliydi.
Öte köşede bir erkekle bir kadın gülüşüyorlardı. Erkek:
- Öyleyse ben de bunu alırım, diyordu.
Anlaşılan bir şeyi vermiyordu ona kadın.
- Hayır, hayır, olmaz diyordu.
Maslennikof, firuze yüzüklü beyaz eliyle sigarasını küllüğe bastırarak söndürürken.
- Gerekeni yapacağım, dedi, hadi şimdi kadınların yanına gidelim.
Nehlüdof, salona geçerlerken tam kapıda durdu.
- Bir şey daha var. Dün cezaevinde adam kırbaçlandığını söylediler bana. Doğru mudur bu?
Maslennikof kızardı.
- A, bunu da mı duydun? dedi. Evet, mon cher, seni bırakmamalı artık oraya, herşeyle ilgileniyorsun. Yürü bakalım, Annette bizi çağırıyor.

(1) Çok ıstırap çekmiş bir kadındır (Fransızca) (S.226-227)

Diriliş / Oda Yayınları

Kırıma uğramış.

Nehlüdov, evini kiraya vermeyi düşünür.

"Cezaevinde bir kadın var. Onunla yakından ilgiliyim. (Maslennikov cezaevi sözünü duyduğu zaman yüzü daha da sertleşmişti) kendisiyle ziyaret günleri görüşme salonunda değil, hafta arası cezaevi bürosunda görüşmek istiyorum. Söylenildiğine göre bu senin elindeymiş."
"Senin için her şeyi yaparım elbette. Bu da olmayacak bir iş değil ama, ben valiye şimdilik vekalet ediyorum. " (s.196)

Bu bölüm kırıma uğramış.

10 satır kırıma uğramış (s.214)

"Peki, sen bir şey yapmayacak mısın? diye sordu.
"Ne demek! Hemen ilgileneceğim bu işle. Hadi şimdi de hanımların yanına dönelim. "
Kapıdan çıkacakları sırada Dmitriyi "Ha, bir şey daha var." dedi. Bana söylenildiğine göre, dün cezaevinde bazı insanlara dayak atmışlar. Doğru mu bu acaba?"
Maslennikov kıpkırımızı oldu.
"İyi ama azizim" dedi "sen de burnunu her yere sokuyorsun. Üstüne vazife mi senin bunlar?"
Sonra arkadaşının koluna girerek:
"Gel hadi, Anya bizi bekliyor." dedi.

Diriliş / Altın Kitaplar	*Diriliş / Oda Yayınları*
Bu "arkadaşın" sözcüğüydü canını sıkan. Maslennikof'un alçak gönüllülük göstermek, yani bayağı, iğrenç, yüz kızartıcı bir görevi olduğu halde, kendini pek önemli bir kişi sandığını, onu arkadaşlığa kabul etmekle, bu büyüklüğünden gururlandığını göstermek istediğini anlamıştı. (s.228)	Kırıma uğramış
Tolstoy s.228'de insan görüşünü açıklar. İnsan bir nehirdir Tolstoy'a göre.	Bu bölüm de kırıma uğramış.
Bin sekiz yüz altmış bir yılında kaldırılan gözle görülür bir kölelik, belirli kişilerin malsahibine köleliği değildi bu. Topraksız, ya da az topraklı köylülerin büyük toprak sahiplerine olan köleliğiydi. Nehlüdof biliyordu bunu, bilmemesi imkansızdı zaten; çünkü sözü geçen köleliğin üzerine kurulmuştu bu mülk, bu kuruluşa o da yardım etmişti. Üstelik bunun haksızlık, insan yaradılışına aykırı bir şey olduğunu da biliyordu. Hem daha üniversitedeyken; Henry George'un öğretisini benimsediği, bu öğretiye bağlı olarak, babasının malını - günümüzde toprak sahibi olmanın, bundan elli yıl önce toprağa bağlı köle sahibi olmakla aynı olduğu inancıyla- köylülere dağıttığı zamandan beri biliyordu. (s.233-234)	Fakat bu, 1861'de kaldırılanı andıran bedensel bir kölelik değildi. İşin aslı şuydu: Köylüler genel olarak ya az toprağa sahiptiler ya da hiç toprakları yoktu. İşte bu yüzden büyük toprak sahiplerinin köleleri durumundaydılar. Dmitriy bunu biliyordu. Bilmemezlik edemezdi zaten. Sahip olduğu topraklar bu sayede gelişip büyümüştü çünkü. Bu halin çok haksız, çok zalimce bir şey olduğunu ise ta öğrencilik döneminden beri bilmekteydi. Bu yüzden de, kendisine babasından kalan toprakları köylülere vermişti. O gün bu gün, çağımızda toprak mülkiyetini tıpkı elli yıl önceki köle mülkiyeti gibi günah sayıyordu. (s.223)
Toprak dağıtımına başlayan Nehlüdof'a köylüler inanmaz. Kendi aralarında bu konuyu konuşurlar. (s.261)	Kırıma uğramış.
Nehlüdof yine bir hesaplaşmanın içindedir. (s.261-264)	Kırıma uğramış.
Nehlüdof yeniden kente döner. Hapishaneye yakın bir ev tutar kendine. (271-272)	Nehlüdof, yeniden kente döner. Hapishaneye yakın bir ev tutar kendine. (s.250)
Soğuk havada yürürken köylüleri düşünür. Yolda arkadaşı Şenbik'a rastlar. (s.272-275)	Bu bölüm kırıma uğramış.
- Çar'a mı? diye sordu Nehlüdof. Avukat gülümsedi. - Çar en büyüktür, dedi. Büyük dediğim, dilekçe komisyonu başkanı falandır. Başka bir isteğiniz. Nehlüdof cebinden bir mektup çıkararak. - Var, dedi.	"Çar'a mı yani?" Avukat gülümseyerek: "Başvurulacak en yüksek yerden söz ediyorsunuz" dedi. "Oysa benim dediğim Dilekçe Komisyonu'nun raportörü ya da başkanıdır. Buna göre işler tamam artık değil mi?" (s.251)
Nehlüdof bu bölümde İncil okudukları için hapishaneye atılanlarla ilgilenmektedir. (s.276-278)	Bu bölüm kırıma uğramış.
Cezaevi uzaktı, vakit de geç olmuştu; Nehlüdof cezaevine gitmek için bir arabaya bindi. Ortayaşlı, zeki bakışlı, temiz yüzlü arabacı bir sokaktan	Cezaevi uzak, vakit geç olduğu için Dmitriy Nehlüdov bir arabaya bindi. Kendi kendine "Katyuşa'yı nasıl bir ruh hali içinde bulacağım acaba?"

Diriliş / Altın Kitaplar	*Diriliş / Oda Yayınları*
geçerken Nehlüdof'a döndü, yapılmakta olan büyük bir evi göstererek; - Şu eve bakın, dedi ne kadar büyük! Evi kendi yapıyormuş da bununla övünmek istiyormuş gibi bir hali vardı. Daha sonra konuşma devam eder. (s.278-280)	diyordu. Gidip cezaevinin kapısını çaldı. (s.251) Arabacıyla Nehlüdof'un konuşmaları kırıma uğramış.
Petersburg'da Nehlüdof'un üç işi vardı. (...) Bu üç işten başka, oldukça önemli dördüncü bir işi daha vardı. İncil okudukları için ailelerinden uzaklaştırılıp Kafkasya'ya sürülen köylülerin işiyle ilgilenecekti. (s.286)	Prens Nehlüdov'un Petersburg'da yapılacak üç işi vardı. (...) Petersburg'a gelince teyzesi ve eski bakanlardan Çarskiy'in eşi olan kontesin evine indi. (s.257) Dördüncü iş kırıma uğramış.
Prens teyzesinin evine gitmeden önce bir bölüm var. Bu bölümde Prens, sınıfına nefretini dillendirir. (s.286)	Bu bölüm kırıma uğramış.
Büyük kapısının dibinde nöbetçisiyle, feneriyle cezaevinin kasvetli yapısı -şimdi yolunu da damını da, duvarlarını da örten tertemiz, beyaz örtüye karşın- hepsinde ışık olan ön pencereleriyle sabahkinden çok daha kasvetli görünüyordu. Mağrur müdür kapıya çıktı, Nehlüdof'la ingilizce verilen giriş kağıdını fenerin ışığında okuduktan sonra, buna akıl erdirememiş gibi, silkti güçlü omuzlarını, ama emrin gereğini yaparak, konuklara arkasından gelmelerini söyledi. Avludan geçirdi onları, sağdaki kapıdan girip merdiveni çıkardı, kendi odasına götürdü. Oturmalarını söyledikten sonra, onlara ne gibi hizmetinin dokunabileceğini sordu. (s.481)	Kar, her tarafı bembeyaz bir örtüyle örtmüştü ama, cezaevi sabahkine göre daha da korkunçtu. Müdür gösterişli adımlarla kapıya kadar ilerledi, fenerin ışığında, Dmitriy'le İngilizce verilmiş olan izin kağıtlarını okudu. Şaşırdı, iri omuzlarını silkti ama verilen emri yerine getirmekten başka yapacağı şey yoktu. "Buyrun oturun" dedi, "Nasıl bir yardımda bulunabilirim size." (s.431)

Görülüyor işte, *Diriliş*, kimi yerleri bütünüyle atılarak, kimi yerleri özetlenerek kırıma uğratılmış. Bu işi kim yaptı acaba. Yayın yönetmeni mi, çeviren mi. Ama kırım, ustaca yapılmış. Yalnızca Oda Yayınları'nın *Diriliş*'ini okuyan, bu kırımı anlayamaz. Yalnız burada bir sorun var. Kitabın arkasında "yazarını ölümsüzleştiren başyapıtlardan biridir" deniyor *Diriliş* için.

Kırım, eserin bu niteliğini ortadan kaldırmış.

Bu kırımın neden yapıldığını ben bilemem. Merak da etmiyorum. Merak ettiğim şu. Beşinci baskısı yapılan bir eseri kırıma uğratan kişi, geceleri nasıl rahat uyuyor.

Vicdan denen bir kavram olduğunu anımsıyorum.

Bir eseri kırıma uğratmanın yaptırım gücü var mı Türkiye'de, bunu da bilmiyorum. Nazım Hikmet'in sansürlü eserlerine hiçbir tepki gelmediğine göre, demek, eser kırımının hiçbir yaptırım gücü yok Türkiye'de.

O zaman, sen sağ, ben selamet...

Bu yazıyı bugüne değil, bir umutla yazıyorum, geleceğe... Esenlikli bir dünyada yaşayacağını bildiğim o insan, bizim nasıl bir dünyada yaşadığımızı bilsin diye. Bu dünyada, insanın kılını bile çekemeyenler var. İnsanı işkencede sakat bırakanlar da var. Bir ağacın yaprağına dokunamayanlar var. Ağacı kökünden sökenler de var. Bir eserin virgülünü bile çıkartmayanlar var, bir eseri kırıma uğratanlar da var.

İşte biz böyle bir dünyada yaşıyoruz, geleceğin esenlikli dünyasında yaşayan insan.

DUYURU

Bu sayıyla birlikte İnsancıl'ın fiyatı 2.000.000 TL. olmuştur. Bu artışla zararımızı biraz daha azaltmayı düşünüyoruz.

ÖZGÜRLÜK VE SÜREKLİ BARIŞ YOLUNDA ANARŞİZM

Ömer Nacİ SOYKAN

Sunuş: Tarihin tüm gölgelendirmelerinin söndüremediği bir ışık, bugün dünyada her zamankinden daha çok parıldıyor. Bu parıltı, insan doğasından kaynaklanan anarşizmin ışığıdır. Kendi doğamızın bize verdiği ödev, onun önünde kendi suçumuz olarak bin yıllardır oluşturduğumuz engelleri bir bir kaldırmak, ışığın sonsuzca yayılım yolunu açmaktır. Bu ödevi gerçekleştirmede bazı tutamak noktalarını saptamayı amaçlayan bu deneme, anarşizmin manifestosu için tüm anarşistlerin katkılarını bekleyen bir taslak olarak öneriliyor.

1. Bilim, anarşizm ve ütopya. Anarşizm anlayışımızın kuramsal bir temellendirmesi için ilkin bu üç kavramın belli anlamda ilkesel bir birliğinden söz etmek istiyoruz. Fiziğin en temel yasasının *eylemsizlik ilkesi* olduğu bilinir. Onun bir dile getirilişi şöyledir: "Herhangi bir dış gücün etkisinde olmayan bir cisim, dingin durumda ise dingin kalır, devinimde ise devinmeyi sürdürür." Bu cümlenin söylediği bir gerçeklik durumu yoktur. Hiçbir etki altında olmayan bir cisim, ne doğada ne deney koşullarında vardır. Hatta böyle bir cisim, tasarlanabilir bile değildir; eğer tasarlamadan zihinde oluşturulan bir olay ya da bir deney betimlemesini kastediyorsak. Eylemsizlik ilkesinin söylediği *durum*, ancak yaklaşık olarak tasarlanabilir ve gerçekleştirilebilir. İlkelerin *ideal* diye nitelenmesi de daima bunu gösterir. Öte yandan, Yunanca'da "yöneticisizlik" demek olan *anarkhia*'dan gelen ve hiçbir yönetimin, hiçbir iktidarın olmadığı bir toplumsal yaşama durumu diye bilinen anarşizm de bu anlamıyla bir *ideal* olanı gösterir. Buna göre, nasıl fizikte eylemsizlik ilkesi tam uygulanamıyor diye onun bu bilimde geçerli olmadığı söylenemiyorsa, aynı biçimde, anarşizmin ilkesi olarak önerilen *yönetimsizlik ilkesi* de toplumda tam uygulanamaz diye onun toplumbilim için geçerli bir ilke olmadığı söylenemez. Burada da bir yaklaşıklık söz konusudur ve ilke, her zaman olduğu gibi bir ideal olarak görülmelidir. *İdeal'in öteki adı ise ütopya'dır*; özellikle toplum için. Yine Yunanca kaynaklı *ütopya* sözcüğünün Türkçe karşılığı "yok-yer" veya daha zarif bulduğumuz bir deyimle "yok-ülke"dir. Anarşizmin bu anlamda bir ütopya olması, kendisine doğru gidilen ve bu gidiş yolunu aydınlatarak burada yol almayı olanaklı kılan bir *ide* olması demektir.

Anarşizm ile komünizm arasında göz önüne koydukları insanlık durumu bakımından temelde bir ayrım yoktur.

Eylemsizlik ilkesinin dile gelişinde ve komünizm-anarşizm tanımlarındaki ortak yönün dilbilgisel açıdan bir göstergesi şuradadır: Üzerinde hiçbir etkinin olmadığı cisim tanımı ile hiçbir sınıf çelişkisinin, ezenin ezilenin olmadığı, insanın insanı sömürmediği, insan üzerinde hiçbir baskının olmadığı komünizm ve anarşizm tanımlarındaki olumsuzlamalar. Nasıl ki fizikte vuku bulan şey cismin üzerinde etki olması ise, aynı biçimde toplumsal dünyada var olan şey de ezme, sömürme ve baskıdır.

Fizik bilimindeki ilke ile anarşizmi erekleyen toplumbilimdeki norm, işlev bakımından bir karşılıklılık göstermiş olsalar bile bu iki alanın birbirinden ayrı olması dolayısıyla, bilimsel ilke ile toplumsal norm birbirine karıştırılmamalıdır, birincisi diğerine indirgenmemelidir; toplumsal norm'a "toplumbilimsel ilke" denilse de bunun fiziksel ilkeden ayrılığı gözardı edilmemelidir. Fiziksel gerçekliğe yönelik ilkenin hiçbir ethik kaygıyı taşıması söz konusu olmazken, norm insan toplumunun *düzenleyici ilkesi* olmakla ahlâksal bir anlama sahiptir. Öte yandan ahlâksal normların, değerlerin daima bir *ideal* olanı dile getirdiği anımsanmalıdır. Hatta *ideal* sözcüğünün anayurdu ahlâk ülkesidir.

Tanımladığımız anarşizmin Marx'ın gerçekleşecek bir gelecek durumu olarak önerdiği komünizmden bir ayrımı, onun böyle bir gerçeklik (realite) durumu değil, fakat kendisine adım adım yaklaşılmakla birlikte daima idealitesini koruyan ve insanlığın önünde sonsuz bir ödev olarak duran bir ütopya oluşudur. Unutulmasın: ütopya, gerçekleşirse yok olur. Bu anlamda anarşizm, Aydınlanma'dan bazı düşünceleri ödünç alır. Bu düşünceler, özellikle, aydınlanmayı insanın erginleşmesi, özgürleşmesi yolunda sonsuz bir süreç olarak gören, sürekli barış için orduların ortadan kalkmasını öneren Kant'ın bu ve benzeri görüşleridir. Bu konuda şimdilik, şuncasını söylemekle yetinelim: Biz anarşizmi insanlık tarihinin gidişi yönünde arıyoruz. Bu gidişi, birdenbire, tek bir devrimle tersine çevirmeyi amaç-

layan nostaljik-romantik bir düşünce olarak anarşizmden kendimizi uzak tutuyoruz. Bu tutum, bizi ilerleme düşüncesinden vazgeçmeye mecbur etmemekte ve dolayısıyla bilimin, sanatın, felsefenin, tarihin sonu gibi safsatalara varmaktan da korumaktadır.

Anarşizmi daima bir ütopya olarak düşünmemizin kuramsal bir yararı şudur: Belki gelecekte toplumsal pratiğin çözümleyebileceği bazı güçlükler, çözümlenemez gibi görünen bazı sorunlar, şimdiden kuramsal düzlemde karşımıza çıktığında, anarşizmin insanlık için sonsuz bir ödev olduğunu, bizim onun içinde değil, daima yolunda olacağımızı söyleyerek kendimize haklı bir savunma biçimi buluruz. Anarşizmin bir ütopya olması, onun gerçeklikle ilgili olmadığı anlamına gelmez. Gerçeklik, yaşanan sürecin kendisidir, ütopyaya giden aydınlanma sürecinin kendisi. Bu süreç hiçbir zaman ertelenecek bir şey değildir; yani onu biz değil de bizden sonrakiler yaşayacaktır gibi bir düşünce savunulamaz. Bu süreç sonsuzdur; çünkü onun önünde ütopya daima olacaktır.

O halde ilk soru, burada kendini gösteriyor:

2. Nasıl Bir Ütopya İstiyoruz?

Bu soruyu şimdilik yalnızca ilkesel olarak yanıtlamak durumundayız.

Hiç kimsenin hiç kimseyi baskı ve egemenliği altında tutmadığı, ezmediği, sömürmediği bir dünya! Ekonomik, dinsel, hukuksal, kültürel hiçbir yaptırım ve zorlamanın olmadığı bir yaşama biçimi. İnsanın kendisine, başkasına ve doğaya yabancılaşmadığı bir toplumsal yapı. Kimliksel çeşitliliklerin kişiliği yok etmediği, tersine zenginleştirdiği insan tekini, bir yerdeki ve her yerdeki insanı; ne yöneten, ne yönetilen, ama yaşamı paylaşan insanı; kimseyi yargılamayan, kendisini kimsenin yargılamasına bırakmayan, ama kendi kendisini yargılayan, kendi yaşamını ele geçiren özgür insanı içinde barındırabilecek bir ütopya!

3. Niçin Ütopya?

İnsan için yaşama hakkının dışında özgürlükten daha değerli dünyada hiçbir şey yoktur. Hatta bazıları için özgürlük, yaşama hakkından bile önce gelir. Biz böyle bir öncelik inancına saygı duyuyor olmakla birlikte, anarşizmin bütün insanlarca paylaşılabilir olması için, bunu ön koşul olarak varsaymıyoruz. O halde insan için istenebilir olan her şeyi, yaşama hakkından sonra gelen en genel kavram olarak özgürlüğün altına koyuyoruz. Bunun anlamı şudur: Bu "her şey"in içindeki her bir şey, sırasında özgürlük adına feda edilebilmelidir. Ama elbette onlar, özgürlükle yan yana gelebilecekse, onlardan vazgeçmenin de anlamı yoktur. Biz yaban yaşama geri dönüşü önermiyoruz. Vazgeçmenin bir ölçüsü, özgürlüğe zarar vermek ise diğeri şudur: Bugün sahip olduğumuz ve daha gelişmişlerine de belki yarın sahip olacağımız yaşam araçlarının, daha sonraki bir geleceği yok edeceği bugünden biliniyorsa, insanlığın geleceği adına onlardan bugün vazgeçebilmeliyiz. Böyle bir özveride bulunamayacak kadar vurdum duymaz olamayız. Ya da "hele o zaman gelsin, bir çaresine bakılır" tarzında bir aymazlık ve kısır görüşlülük içinde olamayız. O zaman geldiğinde çare de kalmayabilir.

Hiç kimse, kendisi için bir özgür olmayış durumunu istemez. İnsan, kendisine layık gördüğü özgürlüğü bütün insanların hakkı olarak da görüyorsa, ancak o zaman özgürlüğe layık olur. Ve o, kendisinin yapmak istemediği bir şeyi başkasından bekleyemez. İnsan ancak bütün insanların özgür olduğu bir dünyada özgür olabilecekse, bu dünyanın adının anarşizm veya başka bir şey olmasının önemi yoktur.

Var olan toplumsal düzenlerin bozuk olduğu, insanların mutluluğuna hizmet etmediği olgusu karşısında Platon'dan beri birçok düşünür, ideal bir toplum düzeni tasarlamıştır. Anarşizm, bu idealin dayanağı olan, var olan düzenlerin haksız olduğu kanısını paylaşmakla birlikte onlar gibi her bir ayrıntısı önceden belirlenmiş bir düzen biçimi önermemekle onlardan temelde ayrılır. Çünkü anarşizm, bütün düzenlerin haksız ve insana aykırı olmaktan uzak duramayacağını bilir. Düzenin olduğu her yerde bir düzenleyen-düzenlenen, yani yöneten-yönetilen çelişkisi ve buna bağlı olarak ezen-ezilen, sömüren-sömürülen vb. zıtlıkları kaçınılmazdır. O halde hedef düzenin kendisi olmalıdır.

Anarşizmin düzenin karşısında *kaos*'u savunması, insanların birbirinin boğazına sarıldığı bir karmaşadan yana olması anlamına gelmez. Tam tersine o, insanlar üzerinde hiçbir düzen baskısı ve örtüsü olmaksızın insanların birlikte yaşayabileceğine inanır. Düzenin olmama durumunun olanaksızlığı eleştirisine karşı temel yanıt, insanın özündeki masumlukta, yani insan doğasında bulunmakla birlikte, bunu destekleyen başlıca bir dayanak şudur: düzenleyen-düzenlenen, biçim-öz, içdış ayrımının ortadan kalktığı saydamlaşma durumu: *kaos'un kristalizasyonu.* Toplumun düzen örtüsü parçalandığında, içindeki bireyler kristalize olmuş olarak dışarı çıkarlar. Düzen örtüsü, ancak insanların saydamlaştığı bir durumda kalkabilir. Doğanın yarattığı bir nesne olan kristal, insanın, insansal-toplumsal yapıların tıpkı bir kristal gibi saydam olması, iç-kabuk ayrımının ortadan kalkması, bu kristallerin içinde saklamayı gerektirecek bir şeyleri kalmaması düşüncesini bize esinlemiştir. Her biri sanki bir kristal gibi olan bu insanların bir-

birinin kopyası olacakları burada söylenmiyor. Onlar özü sözü bir, içi dışı bir olmaları bakımından saydamdırlar; ama her biri elbette ayrı renklerde, tonlarda ve biçimlerdedir. Kaos, mutlak düzensizlik değildir. Daha açık bir deyişle biz, 'mutlak kaos' durumunu savunuyor değiliz. Zaten düzen de mutlak değildir. İnsanların kaos durumunda da olsa bir arada bulunuşu, eğer yine de düzen diye adlandırılacaksa, o zaman bunun *kendiliğinden* olduğu, bu nedenle baskıcı olmadığı söylenmelidir. Düzenleyen-düzenlenen ayrımı olmaksızın düzenin *kendiliğindenlik* kazandığı ve baskıcı olarak ortadan kalktığı böyle bir durum, kaos'tan başka bir şey değildir.

Böyle bir yaşama tarzını istemeyecek bir tek kişi bile dünyada var olamaz. Ama bazıları bunun olanağı konusunda kuşku duyabilir, böyle bir yaşama durumu olanaklı mıdır diye sorabilir. Şimdi bu soru, ilkin kuramsal düzeyde yanıtlanmalıdır.

4. Ütopyanın Olanağı

Küçük-yerleşim birimlerinde, insanların birbiriyle az ya da çok tanış olduğu yaşam alanlarında, patolojik durumlar dışında "suç" denebilecek eylemlere rastlanmadığı, bu yerlerde baş gösterebilen anlaşmazlıkların yine bu tanışıklık yoluyla giderilebildiği bilinen bir gerçektir. Suç, belli bir yaşam biçiminde ortaya çıkar. Bu olgu, insanın doğal bir masumluğa sahip olduğu savına haklılık verir. Temelini insanın doğal masumluğunda bulan düzen olmaksızın yaşama olanağını gerçekleştirmek, insandan bağımsız değildir. İnsan isterse bunu başarabilir. Yaşamımız bizim elimizdedir. Toplumsal bir kuram, fiziksel bir kuram gibi, kuramı savunanların dışındaki şeyin, nesnenin kendisine bağlı değildir. Burada nesnel doğruluk değil, kuramın haklı çıkarılması söz konusudur. Toplum üstüne olan kuramların haklı çıkarılışı, insana ve topluma bağlıdır. Toplumsal dünyada "eşyanın tabiatı", fiziksel nesnelerin doğası gibi bizden bağımsız değildir. Doğa nesnelerinin bilgisi, onların nasıl bir yapıda olduğunu açıklamayı amaçlar. Oysa insana, topluma ilişkin bilginin kendi nesnesi karşısındaki konumu farklıdır. Toplum şöyledir, böyledir demekten çok, onun şöyle şöyle olması gerektiğini, insanca ve haklı gerekçelerle kuramsal olarak ortaya koymak ve bunu yaşama geçirmek, yalnızca toplumbilimsel bir sorun değil, fakat aynı zamanda insanlığımızın önümüze koyduğu bir ödev olarak görülmelidir. Bu ödev, ancak doğru bir eğitimle gerçekleşir. İnsanlığımız doğamızdan çıkar, eğitimin içinde yer aldığı kültürle beslenir, güverir ve biçim kazanır; ama aynı kültürle de kötürümleşebilir. O halde burada ortaya çıkan soru, doğru bir eğitim için nasıl bir kültür sorusudur.

5. Nasıl Bir Kültür?

İnsan, kuşkusuz hayvan gibi yalnız doğal varlık değildir. Onu hayvandan ayıran, onun kendisinin ortaya koyduğu ve kendi oluşumuna kattığı tüm başarılar, "kültür" ana başlığı altında toplanır. İnsan kültürün yalnızca yaratıcısı olarak kalmaz, aynı zamanda onun taşıyıcısıdır da. Tarih süreci içinde oluşmuş insan, bu oluşumda bu sürecin maddi-manevi tüm mirası olan kültür giysisini üstüne geçirmiştir. Ancak bu aynı kültürün, insanın doğadan ve kendi doğasından kopmasına da yol açtığı bilinen bir gerçektir. Bir yere kadar insana hizmet eden kültürel etmenlerin bir yerden sonra insana zarar verdiği açıkça ortadadır. Fakat insanın doğasını örten bu kültür giysisi, kolayca çıkarılıp atılabilen salt bir giysi de değildir. Onun bıraktığı bozucu etkilerden insan doğasını kurtarmak hiç kolay değildir; ama olanaksız da değildir. Öyleyse kültürün bu bozucu etkilerinden insanın kendini arıtması ve onlardan korunması gerektiği de kabul edilmelidir. Bunun için de yeni bir kültür biçimi oluşturulmalı, yeni bir eğitim tarzı gerçekleştirilmelidir: *kültüre karşı kültür.*

İnsan, kendi doğasındaki yetileri orada keşfedebilmesi için de felsefe, bilim, sanat gibi yine kültürün ürünlerine başvurması gerekir. İnsan doğasının tanınması yine de kültür yoluyla olur. Ama insan doğasını örten, onun üzerinde bir kabuk olarak insanı koflaştıran bir kültürle değil. İnsanın doğal yetilerini onun zararına kullanmasına yataklık ederek geri tepen bir silah olarak kendini insanın kullanımına veren bir kültürle de değil. Birinci durumda insan miskinleşerek; ikinci durumda kendi güçlerini doğaya ve kendine karşı kullanarak doğaya, kendine yabancılaşır. Günümüz dünyasında kültür, daha çoğu, insan için bu ikinci tehlikeyi göstermektedir. Kültür, doğal yetileri açıp geliştiren ve onların bir uzantısı olarak iş gören bir oluşum olarak yararlıdır. Bu da beden-ruh bütünlüğünün kurulması ile olanaklıdır. Kültürün birinci tehlikesi diye gösterdiğimiz insanın miskinleşme durumu, ruhu bedenden sanki ayırarak bu bütünlüğü bozar. İkinci tehlike de aynı bütünlüğü beden lehine bozar, insanı salt bedensel varlığa indirgeyerek. Her iki durumda da insan ve kültür hastadır. Hem ruh hem beden için sağlıklı olma, dengede olma demektir. Ruh-beden bütünlüğü dengede olma ile sağlanır. Bu denge durumu, aynı zamanda iyi durumda olma, mutlu olma demektir. Dengeli ruh-beden birliğini bize kazandıracak sağlıklı bir kültür ufku içinde olmak, doğru bir eğitim için vazgeçilmez koşuldur. Yararlı, sağlıklı kültür ve iyi eğitim, içinde olabildiğince mutlu insanların bulunduğu bir toplumu oluşturur. Toplumun mutluluğu, her toplumsal kuramın ereğidir.

Dünyaya yabancı, doğayı sömüren bir kültürde insanın doğasına uygun olarak eğitilmesi olanaklı değildir. Ne insanı ham içgüdünün, iştihanın güdümüne sokan, yaşamın akışına yön verecek kanallardan yoksun, biçimsiz, kör istence tutsak eden bir kültürde ne de yaşamı gözardı eden, insan doğasına aykırı kurallar altında yaşamı kansız, dermansız bırakan başka bir kültürde insan, ruh-beden bütünlüğüne sahip olabilir. İnsanın varlık bütünlüğünü kazandığı bir kültürde ancak öz-güveni olan, kendini yargılayabilen, kendi yaşamına söz geçirebilen insanlar yetişebilir.

Yaşamımızın akışını dilediğimiz yöne çevirmek bize bağlı olduğu gibi, tüm insanlar için iyi olduğundan kimsenin kuşku duyamayacağı böyle bir ideali paylaşacak insanları yetiştirmek de kendi elimizdedir. O halde eğitim, toplumsal kuramın haklı çıkarılması için en etkili araçtır. Buna göre böyle bir ütopyanın ardında olacak insanın bugünün koşullarında nasıl yetişeceği sorusu ilkin yanıtlanmalıdır.

6. Nasıl Bir Eğitim?

Eğitim, kültür içinde biçimlenir. Her kültür kendi insanını oluşturur; insan da kültürünü. Nasıl bir eğitim, nasıl bir kültür sorusu, önünde sonunda nasıl bir insan sorusunda birbirine bağlanır. İnsanın çekirdek halinde doğal olarak sahip olduğu yetilerinin onun doğasına uygun biçimde gelişmesi, bu doğayı bozmayan bir kültür çevreninde uygulanabilecek bir eğitim tarzı ile ancak olanaklıdır.

İnsanların hiçbir yaptırım olmaksızın bir arada *insanca* yaşayabileceği inancı, bu inancın yaygınlaştırma çabası olan eğitimle gelişir. Bu çaba anarşistin öncelikli ödevidir. Anarşist, insanlığa güveni sarsıcı etkiler altında kalan insanın bu etkilerden *arınmasını* erekler. Asıl *aydınlanma*, bu arınma etkinliğidir. Eğitimin anarşizme varmada gerekliliği, başlıca bir haklı temelini de şurada bulur: Yukarıda (3.) toplumun örtüsünün, düzenin parçalandığında onun içindeki insanların kristalize olarak dışarı çıkması gerekliliğini savunmuştuk. Ancak böyle bir saydamlaşma durumuna tarih boyu kirlenmiş insanın kendiliğinden varacağı beklenemez. Eğitim insanın bu doğasına dönüşünü hazırlamalıdır. İnsanın doğaya ve kendi doğasına yabancılaşma sürecinde önemli bir rol oynamış olan, yaşamı kendi doğal koşullarından yalıtılmış, dar bir çerçevede, sıkıcı, baskıcı kurallar altında öğreten okul eğitimidir. Öyleyse doğaya dönüş de böyle bir okul eğitiminden vazgeçilip, yaşamın kendi doğal akışı içinde gerçekleştirilecek bir eğitim tarzıyla olanaklıdır. Bu, gerekirse yine "okul" adını alacak kurumlarda olsun, artık farketmez. Sorun, "okul" adında değil, bu adın gösterdiği kurumun nasıl yapılandığındadır. Bilgi, yaşamın hizmetinde olmak koşuluyla kurumlarda da edinebilmelidir.

İnsanın tarihsel oluşumu süresince doğası üzerine bulaşmış *kirlerden* kendini arıtması ve aydınlanması, ancak kendi kendisinin sayesinde olur. Başkası tarafından sözümona aydınlatılmış insan, başkasının vesayeti altında kendi erginliğini yitirir. Ama bu, insanın hiçbir eğitime muhtaç olmadan doğasına uygun biçimde yaşayacağı anlamına gelmez. Eğer onu doğasından uzaklaştıran güçler onun üzerinde etkili olmasaydı, kuşkusuz o zaman o bu doğal durumda yaşayabilirdi. Ama olan olmuştur; insan kirlenmiştir. Kaldı ki bu "kirlenme" de yine bir gelişmeyi, ilerlemeyi gösterir. Eğer insan hiç kirlenmeseydi, yani kültürü yaratmasaydı, bu doğal durumunda o hayvandan farksız olurdu. O halde şimdiki ödev, insanın doğru bir eğitimle temizlenmesini, arınmasını sağlamaktır. Böylece oluşacak yeni insan, "doğal durum"daki yaban insana bir geri dönüş olmayacaktır. Bu yeni insanı, başka bir deyişle anarşisti oluşturacak bir eğitimin nasıl olacağı sorusu, burada yine ilkesel olarak yanıtlanacaktır. Bu ilkelere uygun teknikler pratikle geliştirilebilir.

Böyle bir eğitimde sakınılacak ve benimsenecek tutamak noktalarını şimdilik madde madde sıralamakla yetiniyoruz:

Doğaya dönük, doğal yeti ve güçleri birlikte geliştirmeye ve yaratıcılığa yönelten;

-yalıtılmış, yapay çevrelerde, baskıcı kurallar altında değil, yaşamın doğal akışında insanı geliştiren;

-yaşama zarar veren bilgiden uzaklaşan, bilgiyi yaşamın hizmetine sokan;

-yaşamı onaylayan, yaşamı güdükleştirmekten sakınan;

-insanın yalnızca bir yönünü, bir yetisini geliştirip, geri kalan yönlerini kötürümleştiren uzmanlaşma yerine insanın varlık bütünlüğünü sağlayan;

-doğru-iyi-güzel birliğini erdemli yaşam ve bilgelik yolunda isteyen;

-kültürün zararı ve yararını görebilen;

-gerek coğrafi, gerek tarihsel-toplumsal-kültürel koşullardan, gerekse bireysel doğal ayrımdan gelen her türlü kimliksel ayrılıkları kişiliğin yok edilmesine yönelik değil, tersine onun zenginleştirilmesi doğrultusunda kullanan;

-yöneten-yönetilen değil, fakat birlikte yaşamayı bilen insanı erekleyen;

-özgürlüğün ancak bütün insanların hakkı olduğunda kendisi için geçerli olabileceğine inanan, kendi kendisini yargılayabilen, kendi yaşamını ele geçiren özgür insanı yetiştiren bir eğitim.

Anarşist insanın oluşumunu sağlayacak böyle bir kültür ve eğitim tarzı, içinde yaşadığımız toplumsal koşullarda hazırlanabilir. Çünkü belirttiğimiz

hususlar, bugünkü demokratik toplumlarda bile savunulabilir ve gerçekleştirilebilirler.

7. Anarşizm Sürecinde İnsanın Oluşumu

Anarşist insanın oluşumu, ne bir kurgu olarak anlaşılmalı ne de kendi tarihsel seyrine bırakılarak gerçekleşeceği düşünülmeli. Zaten insan doğasına aykırı biçimde insanın tarihsel oluşumu da bu doğanın başıboş bir akışı içinde gerçekleşmedi. Öyle olsaydı, bugün bizim bir anarşizm sorunumuz olmazdı. Anarşizm, temelini insan doğasında bulmakla birlikte, bu doğanın kendi haline bırakılarak onun ortaya çıkacağını beklemek hayalcilik olur. Öyleyse anarşist insanın oluşumu da bazılarını şimdiye dek belirttiğimiz bilinçli çabaları gerektirecektir.

İnsanın tarihsel oluşumu, devlet, din, kültür, ulus, kimlik ayrımlarını ve bu ayrımların kaçınılmaz olarak getirdiği düşmanlıkları da ortaya koymuştur. Bu ayrımlar ve onların sonuçları, sosyo-ekonomik temelde ve iktidar çatışmaları içinde ortaya çıkmış görünürler. İnsanın yaşam için araçlar kullanması ve bunları geliştirmesi, başka bir deyişle kültürün maddi yönünü oluşturması, böylece tarihin başlaması, ilkin devlet kurması yoluyla gerçekleşmiştir. Bunun insan için ilk olumsuz sonucu, doğal özgürlük durumunun bozulması olmuştur. Tarihsel süreç içinde gerçekleşmiş olan, insanın özgür olmayış durumudur. İnsanın tarihi, onun üstüne kurulan egemenliklerin tarihidir. Bu tarih, kölelikle başlar. Köle edinmenin bir yolu olan, savaşta canına karşılık bağışlanan bedenin mülk edinilmesi, bir canten ayrımında temelini bulur. Böylece mülk edinilen bedenin başkalarına satılması ve bu alım-satımda bedenin asıl sahibinin hiç söz hakkı olmaması, onu tam anlamıyla bir "doğal meta" haline sokar. Köleci devlet, insan üstüne kurulan egemenliklerin ilk ve en baskıcı, en acımasız biçimidir. İnsanın doğal meta oluşunun ikinci adımında, feodalizmde de insan işlediği toprakla birlikte alınır-satılır konumunu korur. Ama onun üstündeki iktidarın ona mesafesi, ilk durumda olduğundan daha fazladır. Bu, onun görece daha rahat soluk almasına yarar. Üçüncü adım olan kapitalizmde ise, bedenin yerine, onun bir ürünü olan emeğin satın alınabilirliği durumunda söz konusu can-ten ayrımı, emekleşmiş beden-ruh ayrımı biçiminde kılık değiştirerek sürer. Ama burada önemli bir aşama kaydedilmiştir: bedenin yerine onun ürünü. Bu da bir özgürleşme sürecinin göstergesidir: serflerin hukuksal özgürlüğe kavuşması ve proleterleşmesi. Gelecek için öngörülen, emeğin de alınır-satılır olmaktan çıkmasıyla insanın bir ruh-beden bütünlüğü olarak özgürleşmesi umudu böylece geçmişten çıkarılmış olur. Bu toplum sistemlerinin bu art ardalığı burada bir tarihsel zamandizimi olarak değil, birer kategori olarak ele alındı. Bu sistemlerin insan özgürlüğüne doğru gidiş yönünde sıralanması, geçmişte insanlık tarihi bakımından daima düz bir çizgiyi izlemediği gibi, böyle bir çizginin gelecek için de kendiliğinden gerçekleşeceği söylenemez. Ama insanlığın gelişme, ilerleme düşüncesinden vazgeçmek istemeyeceğine olan ortak inanç ve bu yönde yapılacak katkılar, bizi gelecek için iyimser kılar.

Anarşist insanın oluşumu, her şeyden önce, zihinsel bir devrimi gerektirir. Kültüre ve eğitime bunca önem vermemiz, onların zihinsel devrimin hazırlayıcıları olmasındandı. Ancak kuşkusuz böyle bir devrim, onun ortaya çıkabileceği yaşam koşullarını da ön-gerektirir. Ama yaşam koşulları buna hazır değilse, o zaman ne yapılacaktır? Burada çözülemez bir paradoks yoktur; fakat bir döngü vardır. Bu döngünün kırılması için, önünde sonunda yine bireye, kendisini ortaya çıkaracak koşullar henüz oluşmamışken kendisi *erken* ortaya çıkan, aydınlanmış bireye, entelektüele, öncü anarşiste iş düşecektir. Devrimin ilk ateşçileri onlardır. Devrimler daima ateşçileri gerekser. Bu ateşçiler arasında filozoflar, sanatçılar, bilim insanları, her meslekten aydınlar yer alır.

Anarşist insanın oluşumu için bir ön-gereklilik olarak öne sürdüğümüz "zihinsel devrimi" tüm dünya insanları için ön-görmekle birlikte, onun bir siyasal devrim gibi *birdenbire* olmayacağını söylemek bile fazladır. Kafaları değiştirmek, yönetim biçimlerini değiştirmek kadar çabuk olmaz. Ama elbette bu sonuncusu, kafaların değişmesini hızlandırabileceğinden siyasal devrimlere de gerek duyulabilir. Devrimin evrim içinde sürekliliği ilkesi göz önüne alındığında, süre giden devrimlerin bütününün evrimin kendisinden başka bir şey olmayacağı anlaşılmış olur.

8. Anarşizm Yolunda Başlıca Engeller: Kapitalizm ve Teknoloji

Bugün insanın ve dünyanın karşı karşıya olduğu önemli bir sorun *kirlenme*'dir. Bu da biri tinsel-kültürel, diğeri fiziksel olmak üzere ikiye ayrılır. Şimdiye dek ele aldığımız birincisi kültürel kirlenmeydi, insanın doğrudan doğruya kendisinin kirlenmesiydi. Ama kültürleşme, aynı zamanda insanın insanlaşma sürecidir. Tarih böyle başlar. Fakat kültürleşme, gelişmesinin bir evresinde tinsel kirlenmeyi, daha sonraki bir evresinde ikinci tarzdaki fiziksel kirlenmeyi, yani çevre kirliliğini getirdi. Bu dönemin başlangıcı, sanayi devriminin gerçekleştiği ve teknolojinin asıl anlamda ortaya çıktığı 17 yüzyıldır. Kapitalizmin temelleri de bu evrede atılmıştır. Demek ki teknoloji, sanayi devrimi ve kapitalizm, belli bir ekonomik-siyasal sistemin temel üç

yapı taşı olarak yaklaşık birlikte oluşmuştur. Bu sistemin bir bakımdan düşünce düzleminde meşrulaştırılması olarak görülebilecek olan Aydınlanma da bu dönemi hemen izleyen 18. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Aydınlanma'nın, daha doğrusu Fransız Aydınlanması'nın en özgün düşünce hareketi olarak görülebilecek olan Fizyokrasi de bireyi temel alan, mülkiyetle özgürlüğü özdeşleştiren ekonomik bir ekol olarak aynı çağın ürünüdür.

Demek ki, burada bir manifesto denemesinin elverdiği sınırlar içinde, tarihsel olarak birlikte oluşmuş olan teknoloji ile kapitalizmin aralarındaki ilişki kirlenme ve iktidar açısından daha yakından incelenmelidir.

İnsan kendi yaptığı ve geliştirdiği araçları kullanmasıyla kültürü yaratmıştı. Ama bu süreç, aynı zamanda insanın doğal olandan uzaklaşması ve bu uzaklaşmanın bir anında doğaya ve giderek kendi doğasına yabancılaşması sonucunu doğurdu. Bu yabancılaşma kültür aracının (silahının) bir geri tepmesidir. İnsan, nesneler üzerinde ve genellikle doğa üstüne egemenlik kurmak amacıyla ilkin tekniği daha sonra da teknolojiyi yarattı. Doğa nesneleri ve güçleri, onlar fiziksel-kimyasal bir dönüşüme uğratılmaksızın doğrudan doğruya insan yararına kullanılmakla teknik ortaya çıkmıştı. Bu durumda bir çevre kirliliği sorunu yoktu. Çünkü araçlar, kullanılan nesneler doğaldı; eşdeyişle, onlar yapısal değişikliğe uğratılmamıştı. ve doğaya bırakılan artıkları doğa çözmekte bir güçlükle karşı karşıya değildi. Ama teknolojik ürünler böyle değildir. Örneğin bir pet şişesini, yani doğada olmayan, yapay olarak oluşturulan plastiği doğanın ayrıştırabilmesi için 400 yıla gerek vardır.

Tekniğin, ondan çok daha fazla olarak teknolojinin doğurduğu, anarşizm için başka bir temel tehlike de iktidardır. Teknik veya teknolojiyi oluşturmak, iktidar üretmenin kendisidir. Bu yolla biçimlenen insan ilişkilerinin ve insan-doğa ilişkisinin iktidarlar üretmesi kaçınılmazdır. Örneğin bir teknik ürün olan su değirmeninin oluşturduğu iktidar ile, bugünün koşullarında basit de olsa yine teknolojik bir ürün olan un fabrikasının ürettiği iktidar arasında yalnızca nicel bir ayrım vardır. İkincisi birincisine oranla daha çok güç ve iktidara neden olur. Demek ki teknik, kirlilik sorunu yaratmamakla doğayla uyum sağlayabilir, ama iktidar üretmekle aynı uyumu toplumsal ilişkide kuramaz. Teknoloji ise her ikisine aykırı yönde gelişir. Doğa üstüne gittikçe daha etkin biçimde egemen olan teknoloji, bu yolla insanlar üzerinde daha güçlü bir iktidar için gerekli kavram ve araçları da ortaya koymuştur. Ancak burada da insan üstüne doğrudan iktidar oluşturan despotik yönetimlerden farklı olarak teknolojik iktidarın hükmettiği insanlarla kendisi arasında bir mesafenin oluştuğu gözlemlenmelidir. Bu mesafe, kapitalist toplumda üretim güçlerini elinde tutan sınıfların dışında kalan büyük kitleye iktidara ortak olma olanağını da verir. Bu tıpkı yukarıda (7.) kölelikten feodaliteye geçişte iktidar ile insanlar arasında ortaya çıktığını gördüğümüz mesafe gibidir. Üstelik buradaki mesafenin oradakine oranla çok daha geniş olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü burada işin içine burjuva tarzında da olsa bir de demokrasi girmiştir. Böylece sivil örgütlenme, kapitalist iktidar istese de istemese de onun zorunlu sonucu olarak onun iktidarına ortak olur. Demek ki insanın özgürleşme süreci artarak ilerlemektedir. Fakat burada şüphesiz bir iktidar ortaklığı söz konusudur, iktidarın ortadan kalkması değil. Ama yol açılmıştır. İktidar bir gün tümüyle ortadan kalkacaksa ilkin onun olabildiğince çok kesimlerce, kişilerce paylaşılması gerekir. İktidar ancak bölüne bölüne ortadan kalkar. Yine unutulmamalıdır ki, anarşist hareketler, az gelişmiş kapitalist toplumlara oranla gelişmişlerde kendilerine daha rahat oyun alanları buluyorlarsa, bunu elbette haklı olarak beğenmedikleri bu burjuva demokrasine borçludurlar.

Kapitalizm, bilindiği gibi, ekonomik sistem olarak üretim-tüketim-üretim ekseninde gelişir. Tüketim için üretim gerekli olduğu kadar, üretim için de tüketim gereklidir. Çünkü pazar sınırlıdır, üretimi sürdürmek ancak tüketimle olanaklıdır. Öte yandan tüketim artıklarının yeniden üretime katılması, onların doğadan ham madde olarak elde edilmesine göre, hem daha masraflıdır, hem de elde edilen ürün daha kalitesizdir. Böylece doğa sürekli olarak tahrip edilirken dünya çöp yığınlarıyla dolar. Peki ama nereye kadar? Buna insanın ve dünyanın bir katlanma sınırı vardır. O sınır geldiği zaman ne olacak? Teknoloji ve kapitalizm, böyle giderse, zaten kendi sonunu getirecektir. Uzmanların hesaplarına göre, bu gidişle, insanlık yeryüzünde üçüncü bin yılı göremeyecektir. Bedeli insanlık için ödenemeyecek kadar pahalı olacak böyle bir sonun gelmesini beklemeden şimdiden paçaları sıvamak gerek. İşte anarşizm, bir varlık nedenini de bu somut gerçeklikte bulur.

Peki, kapitalizm ve teknoloji böyle gitmezse, nasıl gider? Şöyle bir olasılığı göz önüne getirelim: Diyelim ki devletler, aralarında anlaşarak tıpkı yakın geçmişte ABD ile Sovyetler Birliği arasında bazı silahların indiriminde olduğu gibi, kapitalist ekonomiyi ve teknolojiyi sınırlandırarak doğa tahribatını olabilir en aza indirdiler. Ancak böyle bir anlaşmanın olanaklı olabilmesi için, ilkin tüm devletlerin yaklaşık eşit refah durumuna gelmesi gerekir. (Bu yaklaşık eşitlik durumu, silah indiriminde de öyleydi ya da öyle sanılıyordu.) Fakat bugün ciddi ölçüde açlık ve beslenme sorunlarıyla karşı karşıya

olan milyonlarca insan varken, zengin ülkelerin onlara "Aman fabrika kurup doğayı kirletmeyin." ya da biraz daha iyi durumda olan gelişme sürecindeki ülkelere "Bu kadar yeter, olduğunuz yerde kalın, daha fazla sanayileşmeyin, bak biz sanayileştik de ne oldu." diyerek onları ikna etmeye kalkışmaları komik olur. Bu durumda güçlü devletlerin, teknoloji sınırlamasını diğerlerine zorla dikte etmesi gerekir. Dünyayı kana bulayacak, sonuçta belki yalnızca eşit güçlü birkaç ülkenin ortada kalacağı, belki onların da yok olacağı böyle bir savaş olasılığını hiç kimse göze alamaz. Öte yandan diyelim ki bütün devletler, yaklaşık eşit refah düzeyine eriştiler ve söz konusu anlaşmayı yaptılar. Bu durum, eğer gelişmiş ülkelerin kendi istençleriyle diğerlerine yardımla gerçekleşecekse, o zaman bu süre kısa olacağından, çevre kirliliğinin katlanılabilirlik sınırını aşmayacağını kabul edebiliriz. Ama bu çok iyimser tahminin, tek amacı kâr olan şirketlerin dünyayı yönetmeye aday olduğu bugünün koşullarında gerçekleşebileceğini beklemek, doğrusu safdillik olurdu. O zaman söz konusu yaklaşık eşit refah düzeyini gelişmemiş veya az gelişmiş ülkelerin kendi çabalarıyla gerçekleştirmesini beklemek gerekir. Bu noktada şöyle bir itiraz yapılmasın: gelişmemişler olduğu yerde duracak mı ki ötekiler onlara yaklaşsın? Çünkü gelişmenin de bir maksimumu vardır. Söz konusu yaklaşma o maksimumda olanaklıdır. Fakat çok çok uzun süreceği şimdiden belli olan bu süre içinde dünyanın hali nice olacak? Bu gidişle, güneşin ömrünün dört beş milyar yıl olduğu varsayıldığına göre, en aza indirilmiş doğa tahribatıyla bile yaşamın sonunu getirecek olan, dünyanın tümüyle çöplüğe çevrilmesi durumunun çok daha önce olacağı açıktır. Demek ki, önünde sonunda belli tarz bir teknolojiden de teknolojisiz ayakta kalamayacak olan kapitalizmden de vazgeçilmesi zorunludur. Sorun, geriye dönüş olanaksız olmadan bu vazgeçme zamanının iyi hesap edilmesindedir. Öyleyse sözü edilen sona gelmeden, bu gidişe bir çare bulunması, insanlık için savsaklanamaz bir ödevdir. İnsanlığın, insanlık adına hareket eden anarşizmin bu sonun gelmesine seyirci kalması düşünülemez.

Çözümlemelerimizden açıkça anlaşıldığı gibi, anarşizmi uygarlığın tarihsel gidişi yönünde kaçınılmaz bir sonuç olarak görüyoruz. Ama bu kaçınılmazlığı da "nasılsa öyle olacak" deyip kendi halinde bırakmak istemiyoruz. Kaldı ki istesek de bırakmanın olanağı yok. Bu süreci birdenbire tersine çevirecek sihirli bir formül de yoktur. Keşke olsaydı! O zaman o kadar uzun süre beklemek gerekmezdi. Ne yazık ki insan, başına musibet isabet ettiği zaman aklı başına geliyor. Fakat yukarıda sözünü ettiğimiz zihinsel devrimin gerçekleşmesi halinde insanın *daha önce* akıllanması olanaklıdır. Teknoloji, kapitalizm, devlet gibi anarşizmin yolunda bulunan engeller, bizim dışımızda, karşımızda duran engeller değildir. Öyle olsaydı onların dışında bulunan biz anarşistler, bir yandan onları dışardan topa tutar, bir yandan kendi bulunduğumuz yeri berkitirdik. Ama biz bu engellerin içindeyiz. Onları yıkmamız, onların içinden yürüyerek onları aşmakla olanaklıdır.

Teknoloji, kim tarafından ve nasıl kullanılırsa kullanılsın, kendi özünde sahip olduğu rasyonelliği önünde sonunda toplumsal kurumlara, dolayısıyla tek tek insan yaşayışına dayatır. Siyasal iktidarın uzman kadroların eline geçeceği sonucunu doğuracağı varsayılan böyle bir rasyonellik durumunun ilk belirtileri bugün batıda görülmektedir. Dünyanın en zengin ve güçlü devleti ABD'nin başkan ve başkan adaylarının sinema artisti olabilmesi, bunun çarpıcı bir örneğidir. Ama biz, bazı batılı düşünürlerin (örn. Habermas) sandığı gibi burada demokrasi adına bir tehlike görmüyor, tersine baştan beri izlediğimiz düşünce yolu uyarınca, sistemin, onu işleten uzmanlardan da bağımsızlaşarak bir kendiliğindenlik kazanacağını, iktidarın giderek onu yönlendiren odaklardan da kurtulacağını görüyoruz. İktidar, hiçbir kimsenin, hiçbir odağın buyrultusunda olmazsa, artık iktidar olmaktan çıkar; yalnızca insanlar arası ilişkileri olanaklı kılmayı sağlayan bir düzenek haline gelir. Böyle bir durum, iktidara ihtiyaç olmayacak bir yaşama biçiminin eşiği olmaktan başka bir şey değildir. Sistemin kendiliğindenlik kazanması durumunu teknolojik rasyonelliğin bir sonucu olarak beklemek gerekmez. Biz bu çözümlemeyle sistemin sonuçta böyle bir duruma varacağını öngördük. Böylece bu sonuç ile iktidarın ortadan kalkması olan anarşist mücadelenin hedefinin çakıştığını göstermek istedik.

Teknolojiye karşı çıkmamızın temel bir nedeni, onun bizatihi iktidar üretmesidir. Bacon'dan beri söylene gelen, modern doğa bilimini ve teknolojiyi yaratma amacının doğa üstüne egemenlik kurmak olduğu masalına kanmamalı. Amaç doğaya değil, insana egemen olmaktı. Bu, dün de böyleydi, bugün de böyle. Bunu doğulu, despotizmle doğrudan doğruya insan üzerinde egemen olmakla yaptı; batılı teknolojik araçları kullanarak yaptı, yapıyor. Birincisinin elinde kırbaç, ikincisinin elinin altında parmaklarıyla dokunduğu düğmeler. Ama bu farkın insanın özgürleşme sürecinde gerçekleşmiş önemli bir aşama olduğu da unutulmamalı. Evet: teknoloji iktidarı üretir; iktidar da suçu. Suçun kaynağı olan iktidar, bir yönüyle gerçi teknolojinin bir türevidir; ama onun türediği başka yerler de vardır. Demek ki, iktidarın bir kaynağını (teknolojiyi) yok etmekle iş bitmiyor. Biri yok edilirse başka biri ortaya çıkar.

Teknoloji öncesi dönemde iktidarın eksikliği mi vardı! Biz teknolojiyi ilkesel olarak evetlemiyoruz, fakat onunla savaşımın doğru yolunu arıyoruz. Bu "doğru yol"un kısa olması gerekmez. Kısadan gidelim derken daha çok dolaşmak da var. Öte yandan teknolojinin kendisinin, aynı zamanda bilim demek olduğu ve insanın bilme çabasının engellenemez olduğu da bir gerçektir.

Dünyamızda, açlıkla, kötü yaşam koşullarıyla yüz yüze olan milyonlarca insanın var olması, böyle bir durumda bulunuyorken teknolojiye karşı olunmasını boş bir romantizm durumuna getirir. Üstelik böyle bir karşı çıkışın gelişmiş kapitalist ülkelerin yararına, diğerlerinin zararına sonuç vereceği açıktır. İktidara haklı olarak karşı çıkan anarşizm, sömürgenlerin aracı ve gerici bir ideoloji olmak istemiyorsa, kendisine yöneltilen bu tarz bir eleştiriyi, onun sonuç olarak sömürü düzenine yarayan gerici bir ideoloji olduğu savını gözardı etmemeli, tersine ciddiye almalıdır. Öyleyse, bu gerçekler önünde anarşist mücadelenin teknoloji karşısındaki tutumu ne olacaktır? Ereğin belirlenmesi yetmez, ona gidiş yolunun da gösterilmesi gerekir. Sorunun doğru yanıtı, elbette ancak mücadele pratiğinde bulunabilir. Ama pratik de hiçbir öngörüsüz yapılamaz. Bu konuda bazı tutamak noktalarını aşağıdaki bölümlerde göstermeye çalışacağız.

9. Ekonomi

Anarşizmin yumuşak karnı ekonomidir. Çünkü her ekonomik üretim ve hizmet etkinliği, aynı zamanda bir güç, bir iktidar üretimidir. İnsanın avcı veya toplayıcı olduğu bir dönemde anarşist veya komünist olmak kolaydır. Çünkü orada ne meta üretimi ne de ekonomik anlamda hizmet vardır. Öyle bir durumda maddi yaşamın en aşağı koşullarını vermekle yetinen ekonomik etkinliğin bir iktidar üreteceği söylenemez. Toplanan ve avlanan nesnelerin uzun süre saklanması olanaklı olmadığından, bu yolla iktidar oluşturulamaz. Tarımsal üretim biçimine geçilmekle, artık tarım ürünlerinin saklanması yoluyla iktidar üretimi başlamış olsa gerektir. Ama iktidarın ekonomik açıdan asıl ortaya çıkışı, meta üretimi ve dolaşımı ile, genellikle söylendiğinde ihtiyaç fazlası maddelerinin ticareti ile vuku bulmuş olmalıdır. Para, Marx'ın dediği gibi metadan, meta değişiminden doğmuştu. O, bu durumda ilkin değiş tokuş için araçtı. Meta üretimi ve ticaret gelişince para artık araç olmaktan çıkıp amaç oldu. Böylece para sahibi olmak, iktidar sahibi olmakla eş anlama geldi.

Bugün yeniden bir avcı-toplayıcı yaşam biçimine dönülemeyeceğine ve de paranın değişim aracı olarak bile kullanılmasından hiç değilse bir süre daha vazgeçilemeyeceğine göre, anarşizmde nasıl bir ekonomik yapılanmadan söz edilecektir? Burada temel sorun, paranın kapital ve finans kapital olmasının ve özellikle bu sonuncusunun günümüzde kazandığı evrensel gücün nasıl bir gelişme göstereceğinin öngörülmesinde ve bu durum karşısında ne yapılması gerekeceğinin bilinmesindedir. Üstelik bu yapılacak olan şey, yalnız ethik değil, aynı zamanda ekonomik olmalıdır. Aksi halde o, hoş ve boş bir dilek olmaktan öteye geçmez.

Anarşist durumda ekonomik yapının, esasında bir ethik kavram olan "yardımlaşma" ilkesine dayanacağı kuşkusuzdur. Ama şimdi insanlık o durumda değildir. Elbette şimdiki anarşist gruplar, ekonomik etkinliklerini kendi aralarında yardımlaşma ilkesine dayandıracaklardır. Fakat bizim buradaki sorunumuz, şu andaki dünyanın durumunda ekonomik yapının nasıl olacağı ve bunun gelecek anarşizm durumu için kendisini nasıl hazırlayacağıdır. Ekonomik olmayan ethik bir kavramın bugünkü ekonomik düzende benimsenebileceğini beklemek boş hayaldir. Bizim bugün için ekonomik-bilimsel kavramlara, ilkelere ihtiyacımız vardır. Bu ilkelerin yaşama nasıl geçirileceği konusunda, bir yandan ilerlemiş ekonomik-toplumsal yapıların inceden inceye çözümlemelerine, bir yandan da aşağıda (11.) öngörülen pilot uygulamaların sonuçlarını görmeye gerek vardır. Ancak önümüzde neyin olacağını görmek ve bunu belli ölçülerde şimdiden belirlemek için şimdinin nasıl bir yapıda olduğunun ve bu sürecin nasıl aktığının temel çizgilerde olsun bilinmesi gerekir.

Üretim ilişkilerinin, üretici ve hizmet sunucu güçlerin, sık sık belirttiğimiz gibi, politik masumluğunu söylemenin olanağı yoktur. Bu sürece belirleyici bir yapısal öğe olarak katılan bilimin ve teknolojinin de aynı şekilde masumluğundan söz edilemez. Ama onların önüne yalnızca toplumsal-ethik kaygılarla da geçilemez. Yapılacak olan şey, bu sürecin akış yönünün kendisini ortadan kaldıracak tarzda olduğunu öngörmek ve bu amaçla mücadele biçimleri geliştirmektir.

Günümüzün küreselleşen emperyalizminde finans kapitalin elde ettiği evrensel esneklik ve hareketlilik karşısında emeğin aynı veya benzer bir hareketliliği olmadığı açık bir olgudur. Bu, yalnızca, devletler arası bazı örgütlenmelerde görülen aşılabilir hukuksal engellerden değil, aynı zamanda kültürel-yaşamsal ayrımlardan kaynaklanır. Örneğin Avrupa Birliği içinde Portekizli finans kapitalin Frankfurt'a gitmesi ile Portekizli bir emekçinin Frankfurt'ta yaşayabilmesi bir değildir. Paranın sahibinden ayrı olarak yer değiştirebilmesine karşın, emek, son zamanlarda bilgisayar teknolojisindeki gelişmelerde olduğu tarzın dışında emekçiden ayrılamaz. Üstelik kapitalistin emekçiye oranla başka

yerlerde yaşayabilme olanağı yalnız parasal açıdan değil, kültürel-yaşamsal açıdan da çok daha fazladır. Vaktiyle, başka ülkeye giden kapital, burada elde ettiği artı değeri geldiği yere geri götürmekle bu ülkeyi sömürdüğü için sosyalistlerce lanetleniyordu. Ama temelde haklı olmakla birlikte bu lanetlemede görmezden gelinen bir şey vardı: paranın devrimci gücü. Kapital gittiği yerde üretim güçlerini ortaya çıkarıyor ve başka (yerli) üretim güçlerinin de ortaya çıkmasına doğrudan ve dolaylı olarak neden oluyordu. Para dolaşmak zorundadır. Uzun süre bir yerde yığılamaz. Dün nasıl kapitalist bizi sevdiği için bizde yatırım yapmıyordu ise bugün de finans kapital, bizim iyiliğimiz için bize geliyor değildir. Finans kapital de çoğalmak için dolaşmak zorundadır. Ayrıca, tüketim de üretim yapılarak gerçekleşir. Para tabağa konup yenmez. Parayı yemek için üretim güçlerinin yeniden harekete geçirilmesi zorunluluğu, paranın devrimci gücünün bir başka göstergesidir.

Meta üretimi ve ticaretin gelişmesiyle araç olmaktan çıkıp amaç haline gelen para, bu sürecin sonunda sağladığı erkten soyutlanır ve o salt bir nomen (ad) olarak da bir varlık, bir tözmüş gibi görünür. Bu ad-varlık, artık bir fetiş olur ve tüm fetişler gibi gücünü yitirir. Molière'in *Cimri*'si bunun nefis bir somut ifadesidir. Harpagon'un altınları, onun için erksizleşmiş ve fetişleşmişti. Ama aynı altınlar, onları bozdurup harcayacak olan Harpagon'un oğlu için hiç de fetiş değildi. İleri kapitalizm, günümüzde *görsel kültür* aracılığıyla ilkin bunun tersini yaptı: parayı değil, metayı fetişleştirdi; metanın sahibi-satıcısı için değil, alıcısı için. Meta satışının artırılması amacıyla, medya kanallarında metanın sahte, görüntüsel, ikonografik fetişleşmesi, inanılmaz boyutlara vardı. Ticaret bir kültür haline geldi. Bu kültürde bir marka pantolon ya da ayakkabıya sahip olmak, toplumsal bir statüye sahip olmakla eşdeğer oldu. Bütün bu süreçte anarşizm için olumlu olan yön, metanın ihtiyaç nesnesi olmaktan çıkmasıdır. Bu noktanın altını çizip, şimdi aynı açıdan paranın ve emeğin durumuna bakalım.

Harpagon'un altınları olarak fetişleşmiş ve güçsüzleşmiş para, bugün finans kapitalin borsa dünyasında benzeri bir duruma gelmektedir. Dolarların New York'tan Frankfurt'a, oradan Tokyo'ya taşınması artık gerekmiyor. Bugün ekonomide "sanal para"dan söz edilmektedir. Gerçek ya da sanal olsun, bu paralar o kadar çoğalmıştır ki, onların sahiplerinin onlardan harcayabildiği miktar devede kulak misali bile değildir. Bu harcamada (tüketimde) ortaya çıkan üretim de harcamadan düşüldüğünde, kapitalistin yok ettiği değer, kapitalin karşısında neredeyse sıfıra yakındır. Diğer yandan bu paranın yönetimi de kapitalistin elinden çıkmış, simsarlara kalmıştır. Ama iktidar simsarlarda da değildir, o; hemen hemen hiçkimsededir. Burada da yukarıda sözünü ettiğimiz tarza benzer bir kendiliğindenlik oluşmaktadır. Böylece toplumsal ve ekonomik iktidarlar, elde ettikleri bu kendiliğindenlikle kendi sonlarını getirmektedirler.

Demek ki başlangıçta meta üretimiyle devrimci güce sahip olan para, bu gücü finans kapitalde maksimuma vardırmış ve sanallaşmıştır. Sanallaşmış paranın iktidarı da ister istemez sanallaşacaktır. Meta ise teknolojide görülen büyük gelişmelerle üretim bolluğu ve kolaylığı elde etmiş, böylece pazarda önemli ölçüde ihtiyaç nesnesi olmaktan çıkıp fetişleşmiştir. Bugün ileri sanayi ülkelerinde, gerçek ihtiyaç nesneleri, fetişleşmiş nesnelere oranla pazarın tümünde daha az yer tutmaktadır. Bu daha az yer, kapitalizmin sürmesini sağlamaya yeterli değildir. Hele de insan gerçek ihtiyacının bilincinde olduğunda (buradan zihinsel devrimin önemine bir kez daha işaret edelim) bu alan daha da küçülecektir. Pazarın neredeyse bütününü kaplayacak olan fetiş metanın ortadan kaldırılması, artık, sözünü ettiğimiz bilinçlenme ve zihinsel devrimle hiç de zor olmayacaktır. Ama yoksul ve henüz sanayileşmemiş ülkelerde yüz milyonlarca insan gerçek ihtiyaç maddelerine hâlâ sahip değildir. Kapitalizm varlığını daha uzun bir süre bu ülkeler sayesinde sürdürecektir. Öte yandan köle bedenden, köylü bedene, oradan emekçi bedene geçen ve yakın gelecekte bedenden de ayrılacak olan emeğin bu görece bağımsızlaşması süreci, insanın özgürlüğüne doğru olan gidişe uyumlu olarak ilerlemektedir. Bilgisayar teknolojisi, bugün ulaştığı düzeyde bile Taylandlı bir emekçinin oturduğu yerden emeğini New York pazarına sunmasına olanak vermiştir. Gerçi bu konuda iyimser olmak için henüz vakit erkendir. Daha maden ocaklarında, fabrikaların sağlıksız atmosferinde vb. emeğini kendi vücuduyla birlikte satışa sunan milyonlarca insan vardır. Fakat emeğin bedenden bağımsızlığı süreci başlamış ve süreç hızla akmaktadır.

Paranın iktidarını yitirdiği, metanın gerçek ihtiyaç nesnesi olarak sınırlandığı ve üretim bolluğu yüzünden fetişleştiği, emeğin bedenden görece bağımsızlaşarak zahmetsiz hale geldiği bir toplumsal yapı, bugünün koşullarının çözümlemesinden çıkardığımız böyle bir yaşama tarzı, görüldüğü gibi hiç de uzak değildir. Ancak buradaki önemli bir sorun henüz çözümlenmedi: Hani biz teknolojiye hayır demiştik. Oysa emeğin bedenden görece bağımsızlaşmasının, ancak ileri bir teknoloji durumunda olacağını da söyledik. Bu bir çelişki değil mi? Evet, bu bir çelişkidir. Ama bu çelişki, bizim kuramımızın, yani anarşizmin bir çelişkisi değil, fakat anarşizm ile kapitalizm arasındaki bir çelişkidir. Çe-

lişkinin ortadan kalkması, kapitalizmin yok olmasıyla gerçekleşir, anarşizmin değil. Kapitalizmin ilerleme sürecinin bile kendini ortadan kaldırmaya yönelik olduğunu söylemek, anarşist kuram için neden bir çelişki olsun? Öyleyse çözümlemeyi sürdürelim... Sorun kirlenmedir. Teknoloji hâlâ doğayı tahrip ediyor ve kirletiyor. Ancak yalnızca gerçek ihtiyaç nesneleri üretilir, fetişleşmiş meta ortadan kalkarsa, o zaman teknolojinin de belli ölçüde, en azından belli alanlarda sınırlandırılmaması için artık bir neden kalmaz. Ancak teknolojinin aşağıya çekilmesi ya da yön değiştirmesi, yukarıda sözünü ettiğimiz emeğin bedenden bağımsızlaşması sürecini tersine çevirecek, yine eskisi gibi emek-beden birliğine dönülecektir. Varsın olsun! Bunun neresi kötü? Yeter ki insan emeği sömürülmesin, onun üstüne egemenlik kurulmasın! Üstelik emeğin bu geri dönüşü, yaşamın tümüyle bir oyun olması ve böylece oyunun da anlamını yitirerek ortadan kalkması sonucunu da engeller. İnsanın çalışması ve emeği, onun köleleştirilmesi sonucunu doğurmadığı sürece, insan olmanın en temel niteliğidir. Bu tarz bir çalışmayla edinilen hazzı ve bunun sürekliliğini, başka hiçbir şey veremez.

10. O halde anarşizme hangi yoldan gidilecektir?

Anarşizmin temel ilke, amaç ve yöntemlerini benimseyen her anarşist tavır, bu yolda meşrudur. İlke ve amaç konusunda anarşist gruplar arasında bir sorun yoktur. Aynı sorunun yöntem konusunda da olmaması gerekir. Burada ölçüt amaca uygunluktur. Hiçbir yöntem, insan yaşamını yok etmeye yönelik olmamalıdır. Kuşkusuz böyle bir hedef olmamasına karşın, saldırılar karşısında meşru savunma çerçevesinde bu uğurda can alıp verilmesi bazen kaçınılmaz olabilir. Ama bu durumlardan anarşistlerin olabildiğince uzak durmaya çalışması gerekir. Bu savın biri ethik, diğeri pratik iki temel kanıtı vardır.

İnsan, insanlığın geleceği için bugünkü insanı, kendisini feda etme hakkına sahip değildir. İnsan yaşamına ve özgürlüğüne en yüksek değeri veren bir tutum, bu uğurda amacını yok edecekse, varlık nedenini ve meşruluğunu da yitirir. İyi amaç, daima iyi araçları gerektirir. Amacın aracı haklı kılacağı savı bile, burada temelsiz kalır. Çünkü bu savı öne sürenler, aracın kullanımının getireceği sonuçların aracı iyi veya kötü yapacağını savlarına eklerler. Onların bu gerekçeleri, bizim pratik kanıt dediğimiz şeyle haklılığını yitirir. Şöyle ki: Bugün dünyanın hiçbir ülkesinde anarşistler, içinde bulundukları devlete karşı, onu yok edebilecek fiziksel olanaklara, silahlara, silahlı gruplara sahip değildir. Onların bu tarzda bir örgütlenme içine girmeleri halinde başarısız olacakları apaçık ortadadır. Yine de böyle bir eyleme kalkışmaları var olan durumlarını da yok etme sonucunu verir. Devlete karşı silahlı eylem, ona eş veya yakın bir güce sahip olunduğunda ancak başarılı olabilir. Sonu hüsranla biteceği baştan belli böyle bir eyleme kalkışmanın intihardan bir farkı yoktur. O halde aracın kullanımı, hiçbir iyi sonuç getirmeyecek ise amaç da aracın bu kullanımını haklı gösteremeyecektir. Böylece mücadele yönteminin anarşist kurama uygun pasif mücadele tarzında olacağı kesinlik kazanmış olur. Anarşistler, bu mücadele tarzlarıyla bulundukları sistemde delikler açacak, onu delik deşik edeceklerdir. Anarşistler, bu deliklerde, başka bir deyişle, onlar için soluk alma yeri olan bu boşluklarda güçlenecek, çoğalacaklardır. Delikler ne kadar artarsa, amaca o kadar yaklaşılır, sistemin onları kapatması, doldurması zorlaşır, olanaksızlaşır.

Farklı anarşist guruplar, kendi aralarında ortaya çıkan kuramsal, yöntemsel ya da kişisel tutum ayrılıklarına karşı birbirleriyle mücadele ederek güçlerini boşa harcamamalı, tersine birlikte hareket etmenin yollarını aramalıdırlar. Hatta onlar, anarşist olmayan, sisteme karşı diğer gruplarla da zaman zaman güç birliği içine girmelidirler. Anarşizm, bugünden yarına gerçekleştirilebilecek bir yaşama durumu değildir. Bu yolda daha çok uzun zaman harcanacaktır. Bu uzun süre içinde gerçekleştirilecek ortak hareketler, pratiğin yol göstericiliğinde farklı gurupları bile uzlaşıma götürebilecektir.

11. Pilot Bölge Uygulamaları

Anarşist yaşama biçimine şimdiden hazır olunmalıdır. Bu yolda yapılacak uygulamalar, kent içinde ve kırsalda olmak üzere iki başlık altında toplanabilir. Zaten şimdiden bu tür yaşam tarzları içinde olan, çeşitli anarşist guruplar, çeşitli ülkelerde bulunmaktadır.

Anarşistlerin var olan kent yaşamı içinde kendilerine uygun yaşam alanları oluşturmalarına kapitalizm ve onun biçimsel demokrasisi elverir. Ancak burada önemli bir nokta şudur: Anarşistler, elbette sistemin rantından kendi paylarına yararlanacaklardır. Ama onlar, bu payla yetinmemeli, bunu bir varoluş nedeni olarak görmemeli; tersine ekonomiden kültüre ve sanata, her alanda, kendilerinin sahip olduğu model içinde üretici, yaratıcı olmalıdırlar. Aksi halde anarşistler, sistem içindeki diğer marjinal guruplardan herhangi biri olur, anarşizmi tümden yitirirler. Hatta onlar, giderek çeteleşebilirler bile. İnsanın yaşama tarzı, onun düşüncesini, dünyaya bakışını belirler.

Anarşisteler, boş alanda, kırsal kesimde yeni bir yaşam tarzı yaratma denemelerinde de bulunmalıdırlar. Köylülerin istila ettiği kentlerden kaçıp tatil

köylerine sığınan kentlilerin nostaljik tutumu, elbette bizim için bir örnek değildir. Ama bu nostaljide bile anarşizm için umut vardır. Bu umudun örgenleştirilmesi, kaçışın tek tük bireysel tutumlardan kurtarılıp toplumsallaştırılması, hiç de olmayacak bir şey değildir. Anarşi durumunda oluşacak olan küçük yerleşim birimleri, şimdilerde boşaltılan mezralar, köyler olmayacaktır. Ve "anayurda dönüş" de eski köye dönüş değildir. Anasını terkeden kentli, yeni köyde eski anasını bulmaz. Anarşizmin diyalektiği, köyden kente geliş sürecinden kentten köye dönüş sürecine geçerken başladığı noktaya dönmez.

Kültürün asıl anlamda kentlerde oluştuğu tarihsel-toplumsal bir gerçektir. *Uygarlık kentte başladı, ama bu tarzında kentte de bitecektir.* Bu sonucu, uygarlığın gidişi kaçınılmaz olarak göstermektedir. Öte yandan, insanın, yukarıda belirttiğimiz doğru anlamda kültürden vazgeçmesi de kuşkusuz beklenemez. Ama bu, kültürün küçük kentlerde sürdürülemeyeceği, geliştirilemeyeceği anlamına gelmez. Kırsalda örgütlenen anarşistler, bulundukları yerleri böyle birer küçük kent haline getirebilirler. Onlar, elbette şimdinin kenti içindeki anarşist guruplarla da sürekli iletişim ve ulaşım ilişkileri içinde olacaklardır. Batı Anadolu'daki antik tiyatro kalıntıları, ilginç bir örneği akla getiriyor. Bu kalıntıların üç bin, beş bin kişi alabileninden tutun 20 bini aşanı bile var. Bu kentlerin nüfusları da vaktiyle herhalde bu kadardı. Demek ki tüm kent halkı hep birden tiyatroya gidebiliyordu. Zaten eski Atina'da tiyatronun ücretsiz olduğunu biliyoruz. "Yunan mucizesi"ni asıl burada aramalı. İnsanlık bu mucizeyi, köleliğin yardımı olmaksızın yeni bir tarzda yaşayabilir.

Kırsal anarşist gurupların önemli bir avantajı da şudur: Burada bir bakıma radikal davranmak olasıdır. Her şeye bir ölçüde yeniden başlanılabilir. Ortaya çıkabilecek sorunları çözme olanağı ve pratiği burada gerçekten denenebilir. Kuramı haklı çıkaracak asıl şey pratiktir. Bu nedenle bu denemeler, gelecek için paha biçilmez önemdedir.

12. Anarşizme birlikte gidilmesi zorunludur.

Diyelim ki anarşizm, yalnız bir ülkede ortaya çıktı. O ülkede devlet ortadan kalkacağına göre, öteki devletlerin o ülkeyi ele geçirmesini ne engelliyecektir! Kurtla kuzu bir arada yaşar mı hiç! Yitmiş olmak, yiten devletin yanına kâr kalır. Dünyada devletin eksikliği mi var! Biri, birkaçı ortadan çekilse ne olur! Üstelik istila, istilacı devletlerin açgözlü oluşları yanında, kendilerini de tehlikede görmelerinden kaynaklanabilir. Onlar aynı şeyin kendi başlarına da gelmesini istemeyeceklerdir.

Marx, haklı olarak, sosyalizmi zamanının en ileri sanayi ülkesi olan ve işçi sınıfının en çok bilinçli olduğu Almanya ve İngiltere'de öngörmüştü. Bugün birçokları söylüyor: Marx'ın öngörüsü gerçekleşmiş olsaydı, Sovyet deneyimi gibi bir başarısızlık, o zaman yaşanmayacaktı. Gerçi geçmiş için, "olsaydı" demenin bir anlamı ve yararı yoktur, olan olmuştur. Ama söylenen şey, kuramsal olarak doğrudur. Bugün biz de benzeri bir şeyi söylüyoruz. Anarşist devrim, dünyada yaklaşık olarak eş zamanda olmalıdır. Fakat devrimin başını çekecek olan, bugünün ekonomisi ve demokrasi en gelişmiş olan ABD ve benzeri ülkeler olmalıdır. O zaman, sözünü ettiğimiz, başka devletlerin istilası da olamayacak, başı çeken bu ülkeler kendilerini onlardan daha az güçlü olan diğer devletlere karşı koruyabileceklerdir. Ayrıca, bu sırada, daha az gelişmiş ülkelerde de anarşistler iyice güçlenmiş olacağından, onlar kendi devletlerinin söz konusu istilacı tutumlarına izin vermeyecektir. Bu düşünce, yukarıda belirtilen, anarşizme yöneltilen gerici ideoloji olma eleştirisine de bir yanıttır. Bu eleştiri, anarşizmin gelişmiş ülkelerde başı çekmesi -bu sava bu ülkelerin gelişmiş burjuva demokrasilerinin anarşizme daha çok olanak tanıması olgusu da eklenmeli- durumunda haklılığını tümden yitirir. Aç ya da yoksul insanlara, henüz görmedikleri veya çok azını gördükleri sanayileşmenin zararlarını anlatıp, onları bilinçlendirmenin, zihinsel devrime hazırlamanın olanağı, birinciler için hemen hemen hiç, ikinciler için ancak bir ölçüde söz konusudur. Oysa sanayileşmenin zararını zaten yaşamakta olan insanlar için aynı olanak apaçık ortadadır.

Şüphesiz fukara ülkelerin anarşistleri, "Hele zengin ülkelerde anarşizm ilerlesin, biz ondan sonra anarşistlik yaparız." deme hakkına sahip değildir. "Ondan sonra" anarşistlik yapma olanağı da kalmayabilir. Bu yüzden onlar, başı çeken ülkelerin yoldaşlarıyla daima işbirliği içinde olmalı, kendi yollarında yürümeyi sürdürmelidir. Zihinsel devrime, yani anarşizme fukara olsun, zengin olsun tüm ülke insanlarının, insanlığın ihtiyacı var. Bu yolda dünya anarşistlerinin işbirliği kaçınılmazdır.

KÜRESELLEŞME VE TERÖR I- II

Derleyen: Mehmet Ali Civelek

ÜTOPYA YAYINEVİ
Tel&Faks: (0312) 433 88 28
Ankara

AHLAKSIZLIK ÜZERİNE KENDİMLE KONUŞMA

Afşar TİMUÇİN

- Bir insanın bir başka insana zarar vermesi ahlaksızlık mıdır?

- Elbette ahlaksızlıktır.

- Neden?

- Bir insanın ruhunu ya da bedenini (ya da her ikisini) bulunduğu konumdan geri bir konuma götürecek herhangi bir etkinlikte bulunmak ahlaksızlıktır. Bir kişiyi örneğin mutluluktan mutsuzluğa, sağlıklılıktan sağlıksızlığa, varlıklılıktan varlıksızlığa ittiğimizde ahlaksız sıfatını haketmiş oluruz. İnsanları kandıranlar, dolandıranlar, kötü yola düşürenler, yaralayanlar, öldürenler tartışmasız ahlaksız insanlardır.

- İnsanlara kötülük etmemekle birlikte toplumun koyduğu davranış kurallarına uymayan kimselere de ahlaksız diyebilir miyiz?

- Diyemeyiz. Kimse kendi dışından benimsetilmek istenen kurallara uymak zorunda değildir. Toplumun dayattığı kurallara istemeye istemeye uyan kişi doğrudan doğruya ahlaksızdır.

Geçenlerde bir genç arkadaşın sana "genç kızlarla aşk yaşayan ahlaksız ihtiyarlar"dan sözetti, belki de sana bir şeyler dokundurmak istedi?

Olabilir. En büyük ahlaksızlık başkalarının özel yaşamıyla ilgilenmektir. Dedikoduculuk ahlaksızlıktır. Başkalarının nasıl yaşadığı bizi ilgilendirmemelidir.

- Başkalarının ahlaksızlıklarıyla da ilgilenmeyelim mi?

- Hayır, ilgilenmeyelim. Ahlaksızlık bir suç oluşturduğu yerde yasaları karşısında bulacaktır, bulmalıdır. Biz bir ahlaksızlığı sessizce kınayabiliriz. Kendi kendimize bir yargı veririz, şu davranış bize göre ahlakdışıdır deriz. O kadar. Yasaları uygulamak yargıçların işidir.

Ben gene oraya döneceğim. Bağışla beni. Yaşlı bir erkeğin genç bir kızla aşk yaşaması...

Bir insanın bir insanı cinsel anlamda ya da başka bir anlamda kullanması ahlaksızlıktır. Bir adamın kendi yaşıtlarından bir kadını cinsel isteklerini karşılamak üzere kullanması ahlaksızlık değil mi? Hangi yaştaki insanın hangi yaştaki insanı sevebileceği konusunda bir buyrultu çıkarılabilir mi? Yaş farkı kişilerin kendi sorunudur. Ona biz karışamayız.

- Adamın biri çıkıp ben on üç yaşında bir kız çocuğuyla birlikte oldum derse?

- İşte bu ahlaksızlıktır. Erginliği geçip yetişkinliğe ulaşmış olmayan bir kişiyle cinsel ilişki yasa karşısında suçtur. Yalnız cinsel ilişki değil, cinsel bir anıştırma bile...

Yetişkinliğe ulaşma sınırı yasaya göre onsekiz, biliyorsun?

- Evet ama sen de biliyorsun ki erginlikten, yetişkinliğe geçiş sınırı çok değişken. Cinse göre değişiyor, bireye göre değişiyor, iklime göre değişiyor, iktisadi ve toplumsal yaşam koşullarına göre değişiyor, aile yapısına göre değişiyor...

- Bir birey diyelim yirmi beş yaşına gelmişse ve hâlâ bir yetişkinden çok bir ergin özellikleri gösteriyorsa?

- Ortada ciddi bir sorun var demektir. O durumda yapılacak şey kişiyi alıp iyi bir hekime götürmektir.

- Bir kız çocuğu on sekiz yaşını doldurmuşsa artık onun yaşamına karışmamalı mıyız?

- Ne hakkın var başkasının yaşamına karışmaya? On yaşında bir insanın yaşamına da karışamayız. Birini eğitmek onun yaşamına karışmak demek midir? Birini eğitmek onun iyi eğilimlerini geliştirmektir. Karışmak dediğin şey baskı yapmak anlamına gelir. On beş yaşında bir insana baskı yapmak da ahlaksızlıktır, on sekiz yaşında bir insana baskı yapmak da ahlaksızlıktır, altmış altı yaşında bir insana baskı yapmak da ahlaksızlıktır.

Kendi çocuğumu istediğim gibi yetiştiremez miyim?

- Baskı yaparak yetiştirdiğin ya da yetiştirdiğini sandığın her kişi bulanık yani yabancılaşmış bir bilinçle ve altüst olmuş bir duygu dünyasıyla yaşama katılacaktır.

- Öyleyse genç insanları bırakalım bildikleri gibi davransınlar.

- Becerebilirseniz çok iyi edersiniz. Ama bu herkesin kolay kolay becerebileceği bir şey değildir. Baskı uygulamak dediğimiz ahlaksızlık yazık ki dünyanın her yerinde ahlaklı olmak adına gerçekleştiriliyor.

Biz gençlerin deneyimsiz insanlar olduğunu bilerek onları yönlendirmek istiyoruz. Yanlış bir şey yapmasınlar diye.

- Sen kimsin ki insanların yanlış yapma hakkını ellerinden almaya kalkıyorsun? Ne sanıyorsun sen kendini? Yani sen her şeyi iyi görüyor iyi düşünüyorsun, ama gençler bunu beceremiyor. En korktuğunuz şey de bir insanın bir insana dokunması. Ahlak adına geliştirilen bu ahlaksızlıkta en çok kız çocukları zedeleniyor. Onlar içlerine işletilen günah korkusunu bir türlü atamadıkları için ömür boyu mutsuz olabiliyorlar. Bir de bunun tersi var: baskı pekçok genç insanı çok erken ve çok olumsuz cinsel deneyimlere girmeye itiyor. Bu da fuhuş sektörüne büyük bir gelir sağlıyor.

- Uygunsuz koşullarda iki insanın yanyana gelmesi?

- Aşk varsa uygunsuzluk diye bir şey sözkonusu olamaz. Aşkın olmadığı yerde kurulan ilişkiler bir değer sorunu ortaya koyar. Bu da bizi doğrudan bilinç sorununa bağlayacaktır. Gerçek anlamda bilinçli insan değerli olan insandır. Böyle bir insan yalnız cinsellikte değil her alanda *kendini bilen insan* özelliği gösterecek, hiçbir durumda yakışıksız edimlerde bulunmayacaktır. Böyle bir insan hırsız olmaz, fahişe olmaz, zampara olmaz, sapık olmaz, yalancı olmaz, düzenbaz olmaz, avantacı olmaz yani ahlaksız olmaz.

- Olanlar?

- Olanların durumunu bir incele bakalım, ne biçim yanlış yönelişlerle karşılaşacaksın, ne biçim baskılarla karşılaşacaksın onların yetişmesinde. Yalancı gençler tanıdım, yalan söylemeden duramıyorlardı, yalnız gerektiği zaman değil gerekmediği zaman da çok rahat yalan söylüyorlardı. Yalan söylemeye alışmış kimse ar damarı çatlamış kişidir, ondan her türlü ahlaksızlığı bekleyebilirsin.Çünkü elinde her türlü kötülüğü gizleyebileceği yalan denilen bir örtüsü vardır. Örneğin "Fuhuş yapmaktan geliyorum" demeyecek "Kitaplıktan geliyorum" diyecektir.

- Fuhuş üzerinde çok duruyorsun neden?

- Fuhuş en büyük kötülüklerden biridir. Kötülük kadının bir erkeği cinsel açıdan rahatlatmasında değil, kendini düpedüz alet yerine koymasında yani nesneye indirgemesindedir.

- Bir insan bir başkasına kötülük etmiyorsa, yalnızca kendine kötülük ediyorsa bu insana ahlaksız diyebilir miyiz?

- Elbette deriz. Kimseye kötülük edemeyiz, kendimize de. İnsan toplumsal hatta evrensel bir varlıktır. Kendine kötülük eden toplumuna, giderek insanlığa kötülük etmiş olur.

- Kendini para karşılığında cinsel anlamda bir erkeğe kullandıran her kadına fahişe diyebilir miyiz?

- Elbette deriz.

Ya nikah sözkonusuysa?

- Nikah niyeti değiştirir mi? Bir yandan görenekseL baskıları öte yandan iktisadi yaşam koşulları kadın erkek ilişkisini ticari bir ilişki durumuna getiriyor. Evlilik kurumunu bir ticari ortaklık kurumu durumuna getiriyor. Kızlar erkenden koca avına çıkıyorlar, gündelik yaşam onlar için bir vitrindir; o vitrinde onlar giyimleriyle, gülüşleriyle, bakışlarıyla, gerdan ve bel kırışlarıyla, zorlama aydın insan havalarıyla ömür boyu aylık gelir sağlamaya bakıyorlar. Zengin kocaların eşleri tam bir tedirginlik içinde yaşıyor: ya bizim adamı benden daha genç ve daha güzel bir kadın kandırırsa. Anneler kızlarını bilgiye, dürüstlüğe, çabaya değil iyi koca bulmaya kışkırtıyorlar. *Kız isteme* bugün de geçerli. Kız isteyenin kim olduğu değil doktor mu mühendis mi avukat mı olduğu önemli. Kız paralı birine gitti mi bütün bir aile kurtuluyor. Bütün bu göreneksellesmiş ahlaksızlıklar göze batmıyor da falanca adamla falanca kadın birbirlerini karşılıksız sevdiler mi ahlaksız diye damgalanıyorlar. Ve dedikodu başlıyor: "Herif moruklamış ama anam gözü piliçlerde... Boyu devrilesice, utanmıyor da, bari gizli yap. Geçenlerde birbirlerine sarılmışlar, önümden geçtiler. Şöyle bir baktım ama anlamadılar. Beni görmüyorlar ki. Ben kızın babasının yerinde olsam vururum o adamı..."

- Bu koşullarda kız babalarının durumu da iyiden iyiye zor desene.

- Zor ki hem de ne biçim. Onlar soyut bir namus kavramıyla toplumsal baskıların ağırlığı altında eziliyorlar. Kızları "yanlış bir şey" yapmasın diye kendilerine göre yöntemler geliştiriyorlar. Bazen gözdağı veriyorlar, bazen sapık ilişkiyi akla getirecek aşırı bir sevgiyi kullanıyorlar, bazen "benim kızım erkek gibidir" gibilerden telkin yolları buluyorlar. Bu ülkede kızların en iyi anlaşabileceği erkekler babalarıdır.

- Pekiyi bu çirkinlikler, bu saçmalıklar ne zaman bitecek?

Kadınla erkek aynı konuma gelebildikleri zaman. Kadın nikahla ve nikahsız, hiçbir koşulda satılmadığı ya da kendini satmadığı zaman. Kadın erkeği para kapısı ya da yolunacak kaz olarak görmediği zaman. Kimsenin özel yaşamı kimseyi heyecanlandırmadığı zaman.

Yani sen, yanlış anlamıyorsam, bilim adamlarının laboratuvarları doldurduğu, insanların her köşebaşında öbek öbek felsefe tartışmaları yaptığı, sanatın en önemli uğraş diye bilindiği zamanları öngörüyorsun?

- Öyle de denilebilir. Önemli olan dürüst olabilmektir. Önemli olan herkesin tek kişilik yerini onurla (gururla değil) doldurmasıdır. Önemli olan insa-

nın insan olmakla hayvan olmak arasında sıkışıp kaldığı yerden kurtarılmasıdır. Önemli olan insanın insana baskı yapmadığı bir yaşam düzeninin gerçekleşmesidir. Bunu bu toplum ne zaman başaracak? Bilemeyiz. Şu sıra belirtiler güzel değil.

- Ahlaksızcı bir anlayışın yaşamda egemen olması gerekir diyebilir miyiz?

En büyük ahlaksızlar en yırtıcı ahlakçılar arasından sivrilir. Başkasının yaşamına karışmak en kaba ahlaksızlıktır. İnsanların birbirlerine baskı yapmaları, birbirleri üzerinde hak önesürmeleri ahlaksızlıktır. Birbirlerini yeden insanlar ahlaksızdırlar. Ahlaksızcılık gerçek bağımsız aydın insan ahlakıdır ki ahlaksızlığın tam karşıtıdır. Ahlaksızca göreneklerin ya da yürürlükteki genelgeçer ahlak kurallarının karşısındaki insandır, onlara direnen insandır. Ahlaksızcı gerçek ahlak edimlerinin yetkin bilince ulaşmış bireyin öngörüleriyle kurulabileceğini düşünür. Onun gözünde ahlak değerleri her kapıyı açan ya da açtığını sanan maymuncuklarla sağlanamaz. Ahlaksızcılık bir yetkinlik ahlakıdır, dolayısıyla bir özgürlük ahlakıdır. Ahlaklılık kalıplarla değil içtenlikle sağlanabilir. En sağlam ahlak kendi olmayı başarabilmiş insanın ahlakıdır. Onda Prometheus'dan, Sokrates'den, Spartacus'dan, Epiktetos'dan, Marcus Aurelius'dan bir şeyler vardır.

- Bilinçlilikle ahlaklılık arasında bir koşutluk ya da bir ilinti var gibi görünüyor, ne dersin?

- Öteden beri filozoflar ahlak düzeyinde bu sorunu tartıştılar. Görgü, yaşam deneyi, seçim ahlaklı olmak için yeterli miydi yoksa ahlaklılık bir bilinç yetkinliğini gerektirir miydi? Sokrates'çi bir anlayışla içimizde yeşertilmesi gereken bir iyilik tohumunun varlığından mı sözedelim? Bazı ingiliz filozofları gibi insanda öncesel bir ahlak duygusunun varlığına mı inanalım? Yoksa ancak gerçek anlamda bilinçli kişiler ahlaklı olabilirler mi diyelim? Bana sonuncusu daha doğru görünüyor. İnsanların yetkin bilinç düzeyine ulaştığı yerde yasalar ve bireysel ahlak öngörüleri toplumu ayakta tutmaya yeter, o durumda ayrıca göreneklerin baskısına gereksinim duyulmaz. Görenekleri üstümüze salan çevreden kaçıp kurtulmamız gerekir. Yanlış anlaşılmasın, görenekleri tümüyle yoksamak gerekir demek istemiyorum. Ama göreneklerle hesaplaşmayı bilmek gerekir. Görenekler çok zaman geçmişin bayatlamış doğrularını dayatırlar bize. Anatole France bu konuda pek haklı olarak bize şöyle söyler: "Dünün fikirleri yarının görenekleridir."

- Peki'yi, bu ülkede ahlaklı olması gereken üst düzey insanlarının ahlakszlığı...

Düpedüz eğitim eksikliğinden. Hepimiz çok kötü eğitiliyoruz. Kötü eğitilen biri insanı yeterince tanıyamaz hatta yanlış tanır. İnsanın ne olduğunu bilmeyen kişi ahlaklı olamaz. Böyle birkişi sanat da yapamaz. Sanat adına girişilen zavallılıkları, sanat alanındaki ahlaksızlıkları görüyorsun. Bu yüzden her kişi kendi eğitimini üstlenmek, kendini eğitmek, adam etmek zorunda. Bunu yapamayan kişi, bu eğitim düzeninde, kendine ve dünyaya yenik düşmüş demektir. Kötü eğitim insanı basitlikler düzeyinde bırakır. Basitlik caddesinde çeşmenin yanından sağa döndün mü Bayağılık sokağına çıkarsın. Bayağılık sokağında hiç sapmadan doğru yürü, televizyon binasının yanından sağa sap, iki yüz metre kadar yürü, Sefillik caddesine çıkarsın. Sefillik caddesi az sonra Alçaklık alanına açılır. Alçaklık alanının öbür yanından Muhbirlik sokağına, Hırsızlık caddesine, Dışarıdan Beslenenler Çeşmesi Sokak'a gidebilirsin. Rüşvetçiler Evi'ni mi soruyorsun? Hırsızlık caddesine gir, elli metre kadar yürü, sağda çok katlı kocaman bir yapı göreceksin. Ayrıca orada kime sorsan gösterir...

- Provokatörler Odası nerede?

- Muhbirler sokağının hemen başında...

- Şakayı burada kesip sana son bir soru soracağım. En büyük ahlaksızlık hangisidir? Yalancılık mı, hırsızlık mı, dolandırıcılık mı, rüşvetçilik mi, gaspçılık mı? Hangisi?

- Ahlaksızlıkta çeşit ve derece belirlemesi diye bir şey yoktur. Hani bir takım çokbilmişler bir hikaye anlatırlar. Vaktiyle bilmem ne paşası "Ben elli bin altına kadar namusluyum" demiş. Sözü boşuna uzatmış. "Ben namussuzum" diyebilirdi kısaca. Ne yani, rüşvet alanı dolandırıcıdan daha az kirlenmiş mi sayacaksın? İnsan ya ahlaklıdır ya da ahlaksızdır. Başkasının varlığını indirgeyen her edim ahlaksızlık kavramının altında toplanabilir. "En büyük ahlaksızlık" sözü "ahlaksızlık" demektir.

- Ahlaksızlara bir mesajın var mı?

- Tümüne hayırlı işler ve hayırlı bunalımlar dilerim.

Noam Chomsky

SÖMÜRGECİLİKTEN KÜRESELLEŞMEYE

ÜTOPYA YAYINEVİ

ŞİİRDE AŞK TEMASI*

Özgüç GÜVEN

Aşkın sorun olmasının temel nedeni ikili bir durumdan kaynaklanıyor: Önce aşk varolan ahlaksal yapıya bilinçli de, bilinçsiz de olsa bir karşı çıkma olayı. Toplum belli bir düzen vermek ister ilişkilere, aşk böyle bir düzen tanımaz. Aşk kendi dışında pek az değer tanır ya da hiç engel tanımaz. Bu yüzden aşk toplum düzeyinde tehlike olarak görülür. Toplumsal önyargılar, ahlak değerleri, nelerin yapılıp yapılmayacağını belirleyen kurallar aşkın önüne çıkarılan türlü engellerdir. Ancak aşkın değerleri de engelleri de kendi içindedir. Dış engelleri haklı görmeye başlayan ve onlara boyun eğen aşk, aşk olmaktan çıkar.

Tematik olarak aşkın kendi değerleri olduğunu, gelenekleri, toplumsal kabulleri, önyargıları reddettiğini işleyen bir şiir:

GECİKMİŞ SEVDA

Evet, karşılık verebilirdim tutkuna senin,
Akıl olmaz diyordu, olur diyordu gönlüm.
Senin ateşine yanmam için sanıyorum ki
Fırtınalarla sürüklenip gideceğim ben.
Nerden çıktın böyle yalaz yalaz
Ateş yıldızlarıyla sarmak için dört bir yanımı?
Aldırmasan da şimdi ortada ve açık.
Çocuğum yerindesin benim,
Ya da çocuğum olabilirdin.
Aşkın kanatlanıp uçuşu hep birden olur,
Ayrım gözetmez, bir araya toplar insanları,
Önemi kalmaz yaşın, eşitlenir,
Tutkulu, ateşli ve çekici olur kadın.
Sen nasıl da tazesin, fidansın, yaşam dolu.
Senin olmamı istiyorsun, kuşkusuz endişesiz,
Benimle ilgili ne varsa, seninle ilgili ne varsa,
Kurban edilmiş akşamdan sabaha.
Kendini bana vermek istedin, bırakıp dünyanı,
Benim şiir evrenime.

Tudor Arghezi- Romanya
Çev: Eray Canberk

Bir diğer durum da kadın erkek arasındaki ilişkiden çıkan; kadın erkek yapılarının farklı olmasından kaynaklanan bir sorun. Yani kadınla erkeğin beklentilerinin farklı olmasından kaynaklanan bir sorun.

Şimdi topluma bir düzen vermek isteyenlerin aşkla ilgili görüşleri:

Budizm

Budizm'de kadın erkek arasındaki ilişki olağan görülmez.

Buda'ya göre acı çektirenler arasında, sevilmeyenle yaşamak ve sevilenden ayrı kalmak da bulunur.

Nirvana'ya (en üst bilgelik aşaması) kavuşmak isteyen kişi, tüm tutkularından arınmalı. Budist dervişler için de cinsel ilişki yasağı konulmuştur. Rahiplerin kafalarını kazıtmalarının anlamı da cinsellikle ilgilerinin bulunmadığını ilan etmektir.

Lao Tse (Taoizm)

Lao Tse toplumsal düzeni sağlamak için mistik bir anlayışla bireyin edilgenliğini savunur.

Doğru yaşam biçimi azla yetinmeyi, boyun eğmeyi, yalınlığı gerektirir.

Toplumun Tao yoluna girmesinin yegane koşulu olarak kadınlarla ilişkiye girmemeyi görür.

Empedokles

Her şeyin temelinde dört öğe olduğunu kabul ediyordu: toprak, su, hava, ateş

Bu dört öğeyi birleştiren ve ayıran iki evrensel güç vardır: sevgi ve nefret.

Sevgi varedici, oluşturucu, bütünleyici. Nefret yokedici, giderici, çözücüdür.

Bu iki güçten bazen biri bazen öteki baskın olur.

Sevgi'nin baskın olduğu dönemler barış, nefretin hakim olduğu dönemler savaş dönemleridir.

Sokrates

Aşkı yüceltmiştir.

Aşk bir oluştur.

Kendindeki bir eksikliği hissetmendir.

İnsan yetkin değildir, aşkla kendini tamamlar.

Yalnızca kendini yetkin zanneden ahmaklar aşık olmaz.

Sürekli değişen insanla birlikte aşk da değişir. Ancak buradan değişen insanın bilincidir.

Düzenli aralıklarla sevgili değiştirmek değil.

Ulaşmak istediğimiz bir gökkuşağına gidiştir aşk. Aşk bir bilinç durumudur; erdemli insanın bilinç durumu. Bilinçlilik ise insanın kendisini bilme halidir. Aşkta insan tanrılaşır ölümsüzlükten pay alır.

Aşkta nesne olan ne? Öbür insan. Aşk eksikliğimizi tamamlayan etkinliktir. İyidir ve yararlıdır. Tek ve evrenseldir. Aşk içseldir. İçimizi, ruhumuzdaki bir eksikliği tamamlama bilincidir. Sürekli oluş halindedir.

Özne ⟶ Nesne Ben burayı bugünkü durumu ile kabul edersem eksiliğimi tamamlayamam

Nesne Özne

Eksikliğin tamamlandığı yerde yeni bir eksikliğin farkına varma.

Peki nedir eksiklik? Bilgi, erdem, güzellik, sanat, matematik.

Aşk tıpkı bilginin doğurtulması gibidir. Birbirlerini doğurtan insanların birbirlerini geliştirmesidir.

Kadın-erkek ilişkisinde durum başlangıçtaki gibi ise hayat yaşanmamıştır.

Aşk için eleştirel bakmak gerekiyor... bende eksik olan ne? Eksikliğim ortaya çıktıktan sonra ne yapacağım? Ben, ben miyim? Eninde sonunda insanın aşk bilgisi ben bilgisine dayanır.

Aptal kişi bedensel yana vurulur. Erdemli kişi ise kendindeki eksikliği giderir.

Aşk bağımsız ve özerk kişilik gerektirir.

İnsanın toplumsal ve bireysel ülküsü ile ilintilidir aşk. Bu aşkın içinde doyumsuz cinsel ilişkide var. Doyum ise çift taraflı.

Aşk yalnızca zevk alma değil, zevk vermedir de. Aşkı işleyişi Sokrates gibi olan bir şiir:

SENİ ANMAKLA ARTIYORUM

"Korkak değilim umutsuz değilim bundan böyle/ değiştirdim sana yaraşmayan günlerimi verdiklerinle/ sana yaraşmayan ne varsa bir bir çıkarıp attım/ yeller esiyor şimdi o büyük karanlığımın yerinde/ geldin kutsal bildiklerimi yeniden tanımladın,/ ülkemi bir bakışta bağladın güzelliğine,/ en varılmaz yerlere vardırdın ellerimi/ en gizli denizleri açtın gemilerime/ sensin artık adı bir dönülmezliği çağıran/ kelimeleri ölümsüz kılan şiire."

Kemal Özer

Platon

Aşkı reddeder.

Aşkı toplum için zararlı bulur.

Aşk sonunda milyonlarca insandan birini ayırmak; onu seçmektir. Kadın da böyle yapar erkek de.

Bunun getirdiği özel duygular var, bu durumun bölücü ve parçalayıcı olduğunu söyler Platon.

Devlet kurgusunda aşkı da, evliliği de, çocukları da reddeder.

Platon felsefesinin en temel öğretisi idealar sistemidir. Bunlar her biri değişmez bir gerçekliği karşılayan ve duyulur dünyadaki gerçekliklerin özünü oluşturan bu yetkin gerçeklikler tözsel, bireysel ve ruhsal şeylerdir.

Birçoğumuz kafamızda yarattığımız hayali sevgililerle yaşarız. İşte teması "aşk ideası" olan bir şiir:

KALPLERE

Hiç unutma o kızı
Hiç rastlamadığın
Belki rastlayacağın
Öldükten sonra.
Hiç unutma o kızı
Belki de bekledi
Rastlamayı sana
Ömrü boyunca.
Hiç unutma o kızı
Özleye geldiğin
Unutma hiç onu
Onu seviyorsun.
Hiç unutma o kızı
Yalnız odur çünkü
Aslında sevdiğin
Sevdiğin kızda.

Gunnar Reiss Andersen - Norveç
Çev: Ata Karatay

Aristoteles

Dostluktan yola çıkarak aşk kavramına yeni bir içerik getirmiştir.

Bencil olacaksın ama bu bencillik şu anlamda bir bencillik: dostun ya da sevgilini mutlu edecek biçimde davranacaksın. Öyle bencil olacaksın ki o mutlu oldukça sen mutlu olacaksın.

Stoacılar, Epikürcüler aşka karşıdırlar.

Doğaya uygun yaşamı savunurlar. Erdemli kişi doğal yaşamı tutturmuş kişidir. Sorun kendi kendini yenmek, tutkularına ve isteklerine egemen olmak, yetinmeyi bilmektir.

Epiktetos aşık olsa ne olur? Bir dilim ekmek yiyor bir bardak su içiyor...

Epikür: "Yaşamı hoş kılan ne kadın zevkidir ne görkemli sofralardır".

Bütün ortaçağ felsefesi, Hıristiyanlık aşka karşıdır; hatta zevk almaya karşıdır.

İslam felsefesinde **Sufiler** aşkı çok yüceltmişlerdir.

Hak'a akılla değil, sevgiye dayanan duygularla varılacağına inanırlar.

Ancak dünya ve dünyanın içindekilere karşı duyulan aşktan ayırırlar.

Bunlardan ilki geçici, yok olucu; ikincisi ise süreklidir.

İnsanlardaki en güçlü duygulardan biri olan ve sürekli yaşayacağı sanılan dünyasal aşk amacına ulaştıktan sonra yok olur.

Buna karşılık, erişilmesi güç olan ilahi aşkta, kendisine erişildikten sonra da duyulan haz sürekliliğini korur.

Sufiler dünyasal aşkı mecazi olarak kabul eder ve bu tür aşkın ilahi aşka geçiş için bir köprü olduğunu öne sürer.

İbn-I Arabi, kadınla erkeğin aşkının tanrısallığını savunur.

Mevlana'da, Yunus Emre'de aşk doğrudan doğruya cinseldir. Bizim İslamcılar buna tanrısal bir niteliki vermişlerdir. Mevlana ile Şems'in aşkı eşcinsel bir aşktır. Mevlana Şems'den sonra oturup mesnevi yazıyor. **İbn-I Arabi**'de aşk şöyle bir anlamda sen kadını severken tanrıyı seviyorsun, kadın da seni severken tanrıyı seviyor. Aşka bakışı tanrısal olan bir şiir:

AŞK

Rabbim, Rabbim, bu işin bildim neymiş Türkçesi; / Senin aşkın ateştir, ateşin gül bahçesi...

Necip Fazıl Kısakürek

Thomas More

Çok saygın, koyu bir Katolik, zamanında devlette önemli görevler üstleniyor. VIII. Henri evliyken bir başka bayana aşık oluyor. Boşanıp ikinci kez evlenmek istiyor. Ancak Thomas More boşanmaya karşı çıkıyor. Kral diretiyor. Sonrasında kilise kralı aforoz ediyor.

Bunun üzerine kral Anglikan kilisesini kuruyor. Elli sene sonra tüm İngiltere Anglikan kilisesine geçiyor.

Petrarca

İtalyan ozan.

Hümanizm (insanı temel alan, özgürce yaratıcı güçleri kullanma imkanı tanıyan felsefe akımı) hareketinin başlatıcılarından.

Laure adındaki evli, genç, güzel bir kadına karşı umutsuz bir aşka tutuldu; ömrü boyunca bu aşkın ilhamlarıyla ölmez eserler meydana getirdi.

Aşka bakışı nasıl?

Yetkin bir bilge olarak yetkin bir aşk yaşamalı. Bu aşk bizi bilgeliğe götürür.

Bocaclo

Petrarca'ın çağdaşı ve dostu olan, Boccaio'da diğer hümanistler gibi eski yapıtları incelemeye büyük önem vermiştir. Evli olmasına rağmen bir kadına tutuluyor, ancak kadın yüz vermiyor.

"On günün kitabı" anlamına gelen Decameron, yazarın önsözünde belirttiği gibi aşkta düş kırıklığına uğramış kadınlar için yazılmıştır. Bu öykü kitabı dünyaya bağlanmanın, insanı yüceltmenin anlatımıdır. İnsanın Ortaçağ'da doğaüstüne yönelen dikkati bundan böyle dünyaya, özellikle kadınlara yönelecektir. Böylece Boccacio'da gökyüzünün yerini yeryüzü almış olur.

Shakespeare yaşadığı toplumun aşkı öldürdüğünü söyler.

Aşka bakışı çok ilginç.

"Seni seviyorum" sözü çok klişe bir sözdür.

Binlerce yıldan beri söyleniyor.

Evli, bir sevdiği kadın, bir de sevdiği oğlan var. Sevdiği oğlan sevdiği kadını elinden alıyor. Bu durumu anlatan , teması olmayan bir şiiri:

SONE 144

Biri huzur, biri dert, iki sevgim var benim,/ İki görüntü gibi gönlümü hep çelerler: /Sarışın bir erektir benim iyi meleğim./ Kötü ruh bir kadındır, kapkaranlık bir esmer. /Dişi cin, cehennemde beni yok etmek ister,/ Meleğimi gönlümden ayartmağa çalışır,/ Onun saf varlığını pis kibriyle büyüler,/ Kutsal ruhu şeytana çevirmeye kalkışır./ Benim iyi meleğim iblisçe kuduruncа/ Dosdoğru bilemem de kuşkulara düşerim: /İkisi benden ayrı sıkı dostluk kurunca/ Melek, dişi şeytanın cehenneminde derim;/

Dertliyim bilemeden kuşkuyla yaşamaktan,
Sonunda meleğimi yakacak dişi şeytan.

Shakespeare Çev. Talat Sait Halman

Shakespeare'in görüşüne göre evlilik dediğimiz kurum aşkı öldürüyor. Orada aşk klişe oluyor. Dolayısıyla birbirlerini unutanlar, birbirlerine yabancılaşanlar evliliği yürütebilirler. Eğer yabancılaşmamışlarsa evliliği yürütemiyorlar aşk oluyor.

Aşk varolan örgütsel yapı, hukuk, töre, ahlak ile çatışır.

Romeo Juliet ile aşkı yüceltir.

Dostoyevskl insanın ideallerini engelleyici bir öğe olarak bakar aşkà. Sen bütün gücünü, içgüdülerini, kültürünü sevdiğin kadına ya da erkeğe vereceksin, geriye ne kalacak? Bundan ötürü Dostoyevski'nin romanlarındaki kişiler ülküleri uğruna aşklarını bastırırlar.

Tolstoy

"Gerçek aşk, daima, kişisel yarar duygusundan vazgeçme temeli üzerinde yükselir."

Voltaire

"Aşk hakkında fikir edinmek ister misin, bahçendeki serçelere, güvercinlere bak; ineği çekmek için getirdikleri boğayı, şu gururlu atı, seyislerden ikisinin, kendisini sessizce bekleyen, onu karşılamak için kuyruğunu kaldıran kısrağa doğru götürdükleri atı seyret; bak gözleri nasıl kıvılcımlanıyor; kişnemelerini dinle; şu sıçrayışları, şu eğilmeleri, şu dikilmiş kulakları, hafif titremelerle açılan şu ağzı, şu kabaran burun deliklerini, oradan çıkan şu alevli soluğu, şu dalga dalga kabaran yeleleri, doğanın kendisi için yarattığı nesneye atılmaktaki o karşı konulmaz cesareti gör.."

Stendhal

"Aşk Üzerine" adlı yapıtında, aşkın dört ana türü olduğunu söyler:

Birincisi, onun "tutkulu aşk" adını verdiği ve "sevda" diye adlandırılan yakıcı ve umutsuz sevgi biçimidir. Mecnun'un Leyla'ya, Kerem'in Aslı'ya, Romeo'nun Juliet'e olan aşkı bu türdendir. Altta yatan çok güçlü erotik yanına rağmen, bu aşkın asıl şiddetini yapan şey, sevgililerin birbirine kavuşamamasıdır. Cinsel dürtünün bu şekilde hedefini bulamaması, bir yandan erotizmi daha da güçlendirirken, bir yandan da cinsel duygunun yüceltilmesine ve ruhsal bir boyut kazanmasına neden olmaktadır.

Stendhal'in ikinci aşk türü, "fiziksel aşk"tır. Yazar, bunu bir örnekle açıklar: "Avlanmaktasınızdır. Birdenbire, genç ve güzel bir kıza rastlarsınız. Kız, ormanın içlerine doğru soluk soluğa kaçar... On altı yaşınızda aşk hayatınız buradan başlar"

Üçüncü tip aşk, "salon aşkı"dır. Stendhal'e göre bu, "1760'a doğru Paris'te kendini göstermeye baş-

layan" son derece görgülü, yapmacık tavırlı bir ilişki biçimidir. Böyle aşklarda "hiçbir tatsız şeye yer yoktur, çünkü bu görgü kurallarının, ince zevkin, nezaketin çiğnenmesi olur. İyi yetişmiş bir erkek, bu tip aşkın bütün adım ve evrelerinde uyması gereken kuralları önceden bilecektir, çünkü burada gerçek aşkta olduğu gibi hiçbir sürpriz, hiçbir beklenmedik durum yoktur... Gerçek sevda bizi kendi çıkarlarımıza karşı olan bir noktaya sürükleyip götürürken, "salon aşkı" her zaman bu çıkarlara saygılı davranır".

Stendhal, bunların dışında bir de "gösteriş aşkı" ya da "gurur aşkı" diye adlandırılabilecek bir aşk türü olduğunu söylemektedir. Bu erkek ve kadınların toplumda önemli bir yeri ve itibarı olan kişilere olan bağlılığıdır. Bir iş adamının bir düşesi kendine metres tutması ya da bir memurenin bir genel müdüre duyduğu hayranlık bunun örnekleridir. Böyle aşklarda cinsel zevk genellikle çok arka planda kalır. Önemli olan, daha alt statüde olan eşin gururunun okşanmasıdır.

Schopenhaur'a göre aşk yoktur.

Aşk dediğimiz şey aslında cinsel ilişkiye kattığımız anlamdır.

Aşkın 'gelecek kuşağı oluşturmak, insan ırkının devamını sağlamak' gibi gayet açık biyolojik bir hedefi vardır.

Esas amaç kadınla erkeğin cinsel ilişkiye girerek güdülerini yükseltmeleri.

Saint Exupery

"Aşk karşılıklı oturup biribirinin gözünün içine bakadurmak değil, elele verip ileride aynı noktaya bakmak ve gene elele o noktaya doğru ilerlemektir."

Anadolu'ya geldiğimizde, İslam'dan önceki Türk edebiyatında; destanlarda kadınlar da erkeklerin niteliklerine sahiptir. Örneğin Dede Korkut Hikâyelerinin kahramanlarından biri Kan Turanlı, kendisine eş olacak kızın bir erkek gibi güçlü, atak, savaşmada beceri sahibi olmasını ister. Bamsı Beyrek, beşik kertme nişanlısı ile karşılaşınca onunla at yarıştırıp ok attıktan sonra güreş de tutar. Burada anlatılan ilişkilerde yardımlaşma, dayanışma, bağlılık, özveri nitelikleri hakimdir. Deli Dumrul için anasıyla babası canını vermekten kaçınırken, karısı hiç duraksamadan özveri gösterir.

Halk edebiyatında gerçeğe bağlı kalan doğal nitelikler taşıyan aşk, özellikle Karacoğlan'ın şiirinde uçarı bir anlatımla dile getirilir ve maddi bir aşk olarak yansıtılır.

"Güzel seven murad alır dünyadan"

Masallarda ve halk hikayelerinde kahramanlar birbirlerine kavuşabilmek için uzun serüvenlerle yaşarlar. Sevgililerine kavuşan hikâye kahramanları yanında, kavuşmaları trajik biçimde engellenen aşıklar da bulunmaktadır.

Divan edebiyatında tasavvuf öğretisine bağlı olarak aşk geçici (mecazi) ve gerçek (hakiki) biçiminde ikiye ayrılır. Geçici aşkta cinsel isteğin payı vardır; ancak bu tür aşk, gerçek aşka ulaşmak için bir köprü sayılır. Gerçek aşk ise tanrıya duyulan sevgi.

Mutasavvıf şairler aşkın bütün insanlar da var olduğunu anlatırlar.

Aşksız adem belli bilin ki yoktur
Her biri bir nesneye sevgisi var aşıktır

Yunus Emre

Bizim yazarlarımıza geldikte aşk inancı yok. Ölümüne aşk yok. İnsanı sarsıcı aşk yok.

Aşkı çiftlerin birbirini sevmesi olarak gören, toplumsal farklılıkların kavuşmayı engelleyişini işleyen yüzeysel romanlar ortaya çıktı.

Şiirde ise değişik durumlar söz konusu:

Esas olarak iki farklı durum karşımıza çıkıyor.

Birincisi küçük burjuvalarda hakim olan, aşkı belirsizlik olarak gören, bilinç dışı, insan dışı bakış açısı.

İnsanı dünü, bugünü ve geleceğinden sıyıran bu tür şiirlerde aşk, bütünselliğinden koparılarak tek bir kavrama indirgeniyor çoğunlukla.

Diğeri ise aşkı diyalektik bütünlük olarak değerlendiren bakış açısı. Bu durum ilerde açımlanacak.

Aşkı insandan koparan, bulanıklık olarak değerlendiren şiir örnekleri:

BİR AŞK BİR YARA

"beni yalnızlığımla vurdular o gece vakti kalbimi suyla uydular o gece vakti öldüğümü bile söylemediler..."

ben şu kısa boylu hayatta
uzun boylu kederlere acırım
yorar şu telaş, şu karmaşa
bir sığınak aranırken şu uğultuda
bir aşk gelir bir yara
bir yara... bir yara daha!
eski bir aşk
yeni ayrılıktır her zaman
bunu kuşlar sonra yıldızlarda anlatır
kimse bilmez he canım
bir yara bir ömrü her gün nasıl kanatır...
ben seni hep ayrılıkla anmışım
titreyen ellerimle günlerin buğusuna
adını...hep adını yazmışım
bir aşk gelmiş bir yara
bir yara...bir yara daha!
eski bir aşk
yeni ayrılıktır her zaman
bunu kuşlar sonra yıldızlarda anlatır
kimse bilmez he canım
bir yara bir ömrü her gün nasıl kanatır...

Yılmaz Odabaşı

AŞK VE KUYRUKLU YILDIZ

gittiğim bütün hekimler aynı şeyleri söylediler
söz birliği etmişçesine
'aşk hastalığıdır bunun adı
ve çok sarsar insanı bu yaştan sonra'
oysa ne yalan söyleyeyim,
ben yalnızca
bir kuyrukluyıldıza
çarptığımı sanmıştım
yaşamın çıkmaz sokaklarında yürürken
yüreğim bir patlamayla aydınlanınca

Akgün Akova

Aşk
Hüznün kıpırtısıdır
Fazla heyecanlı
Aşıksanız
Çukulata siz yedikçe büyüyen
kakao ağacıdır
biraz acı

Aziz Kemal Hazıroğlu

AŞK LAZIM PARTİSİ

van kedisi'ne

karardı geceme sarkan
o pırıltılı ay!
ben yoktum!

bir vakit yaratsam
bir vakte düşsem çırılçıplak
bir vaktin karaltısında kalsam öyle masum ve
paramparça, darmadağın makam,
kalbimdeki kasabanın şefi,
mutlaka kaymış bir yıldız takardı yakasına!
yürümezdi içimdeki haydut gölgenin
dengeli uyuşturucusu
parlatmazdı kalbimi bela
eyy nerdesin sevgili sultan kıç kırığı cinayet
tutkusu!
biliyorum bundan sonrası
yatağın yatağa omuz attığı
papağanın papağana silah çektiği
cesedin cesetle çılgınca raksettiği o
uppuuzun cerahatle
lal vakti! masmavi yemyeşil bir ihtilal
vakti bir ihtimal,
ihtişam ve mutluluk sorgusu!
çıkarıp attığım gözlerim kadar uzak bakışlarım
bakışlarım, birbirini seven iki akşamın
arasına girmiş
gün gibi kıskanç, tıpkı o gün gibi flu suçlu!
inan
zavallı öğrencim!
sevgilim!
derin denizdeki vurgun
uçsuz bucaksız yalınlıktaki muhteşem soygun
gençlikle yaşlılık arasına giren o buz gibi nifak
diriltmez artık çiçeklerin tanışıp tokataştıktarı
iklimi!
inan! bu bir nadas değil, bir veda birikimi!
saat tam onikiyi vurduğunda
terkederken her zamanki gibi o harikulade
partiyi
düşürdüm duru tenindeki parlak merdivende
bütün taşları er olan satranç takımını!

ve anladım ki bir kez daha hatamı
ve anladım ki bir kez daha talihsizliğimi:
bulanık boktan bir sudur aşk
insanın kendisini görmek için eğildiği!

Küçük İskender

AŞKTA YARIN YOKTUR SEVGİLİ

Aşk Bu Dünyanın Ölçüleriyle Açıklanamaz
Sevgili
O İlkel Bir Acıdır, Yaban Bir Ağrıdır.
Gelir ve İçimizdeki O Çok Eski Bir Şeye Dokunur.
Sonra Bir Perde Açılır ve Yolculuk Başlar
Bu Yolculukta Artık Para, Tarifeler
Beklentiler, Randevular, Taksitler, İş,
Anneler ve Korkular Yoktur.
Aşkın Kendi Gerçekliği Vardır Sevgili.
İnsan Başka Bir Işığa Teslim Olur,
Daha Derinden Anlamaya Başlar, Bilgeleşir
Hiç Bilmediği Sezgileriyle Buluşur
Yükü Çok Ağırdır, Kendiyle Buluşmuştur.
Hem Dışındadır Dünyanın,
Dem de Tam Ortasında.
Hindistan'da Ganj Nehrinin Yakılan
Yoksun Adamının Hissettikleri de Onunladır,
Yitirdikleri de...
New York'ta, Bir Sokakta,
Kartondan Kulübesinde Yaşayan Kadının
Çıplak Yalnızlığı da.
Herşey Onunladır, Ona Emanettir Sanki,
Ama O, Çıldırtıcı Bir Yalnızlık İçindedir Yine de...
Aşkın KültürLü Olmakla, Bilgili Olmakla da
İlgisi Yoktur Sevgili,
Kanımıza Karışan İlkel Acı, O Yaban Ağrıyla
Hiçbir Kitabın Yazamadığı Hakikatlere
Daha Yakınızdır,
İnan...
Kim Demiştir Hatırlamıyorum,
Aşk Varlığın Değil, Yokluğun Acısıdır Diye.
Belki de Bu Yüzden İlk Gençliğimde,
O Yoğun Aşık Olduğum Yıllarda,
Gözüme Uyku Girmez, Dudağımda Bir Islıkla
Bütün Gece Şehri, O Karanlık,
O Hüzünlü Sokakları Dolaşır,
İnsanları Uykularından Uyandırmak İsterdim.

Uyanıp, İçimde Derin Bir Sızıyla Uyanan
O Derin Sancının Acısına Ortak Olsunlar Diye...
Aşk Çok Eski Bir Şeydir Sevgili
Onun İçinden O Çileli Çocukluğumuz Geçer
Sevdiğimiz İnsanların Çocukları da...
Oradan Üvey Anneler, Eksik Babalar,
Parasız Yatılılar Geçer
ve Sonra Aşk Bütün Bunları Alır,
Daha Eskilere Gider,
Hep O İlkel Acıya, O Yaban Ağrıya...
İnsan Bazen Nedensiz Yere Umutsuzluğa Kapılır
Kimselere Veremez Sevgisini,
Kimselere Derdini Anlatamaz, Evlere Kapanır...
Bazen Denizler Kıyılar Çeker İnsanı.
İnsan Bu Kapılmayı Anlayamaz,
Oysa
Çok Eski Bir Yerde Yaşanmasından Korkulup
Vazgeçilmez Aşkların Bızısıdır Bu.
Bu Sızı, Bu Yenilgi Mevsimlerle Yıllarla
Devrilir Başka İnsanlara...
Bir İnsanın Yaptığı Bir Hatanın
Tüm İnsanlara Yayılması Gibi...
İşte Şimdi Biz de Sevgili,
Ya Olmadık Zamanlarda Umutsuzluğa Kapılıp,
Soluğu Evlerde Alacağız,
Ya da Denizler, Kıyılar Çekecek Bizi.
Nasıl Biz Başkalarının Korkularını Taşıyorsak,
Başkaları da Bizim Korkularımızı Taşıyacak,
Yenilgimizi, Umutsuzluğumuzu...
Birazdan Sabah Olacak...
Para, Tarifeler, Beklentiler, Randevular, Taksitler,
İş, Anneler ve Korkular Başlayacak...
Bunlar Varsa Bizim İçin Geçerliyse
Aşk Yoktur ve Hiç Olmamıştır Sevgili.
Birbirimizi Kandırmayalım...
Hadi Güne Hazırlan,
Yaşadıklarımızı Unutmaya Çalış
Aşk Bize Güvenip Verdiği Büyüsünü,
Sırlarını, Cesaretini, Bilgeliğini ve O İlkel,
O Yaban Ağrısını Geri Alacak
Bunlar Olurken İçimiz Bir An Üşüyecek,
Sonra Geçecek...
Hadi, Oyalanma Birazdan Yarın Olacak...
AŞK'TA YARIN YOKTUR SEVGİLİ

Cezmi Ersöz

Aşkın Diyalektiği

Bu kısım Afşar Timuçin, Berrin Taş ve Cengiz Gündoğdu'nun aşkla ilgili görüşlerinden bir derlemedir.

Aşkın tabanında cinsellik vardır. Cinsellik aşkın temelindeki koruyucu nedendir. Cinsel olmayan aşk yoktur, aşksız cinsellik her zaman söz konusu olabilse de. Tüm insanlar için cinselliğin insani bir özü bulunur. Aşk insanlaşmış ya da insancıllaşmış cinselliktir, buna göre bir doğal ortam olduğu kadar bir kültür ortamıdır. Kendi kendinde bilincinde olmayan, dolayısıyla toplumsallığının bilincinde olmayan her kişi insan toplumuna körü körüne katılır. Bu rastgelelik aşk alanında da belirir. Cinsel yasakların kalkması aşkın kolaylık yüzünden değer yitimine sebep oldu. Cinsellik yakın oldu, hazır oldu ve basit bir işleve indirgendi, tam tamına anlamsız olup çıktı. İnsan hem doğal hem kültürel varlıktır. Aşk, insanın hem ilkelliğidir... içgüdülerinin insanlaşmamış yanı hem de kültürel yanıdır.

Aşkın ilkel yanı cinselliğidir. Ancak aşk, doğal ilkel yanıyla ayakta durmaz. İlkel yan birkaç ilişkiden sonra doyuma ulaşır. Özne başka nesneler arar. İlkel yanda nesnenin estetik yanı hızla tükenir. Aşkı ayakta tutan insani, kültürel yandır. İlkel yanı öne çıkarılmış aşk "cinsel özgürlük" diye insanı, insani değerlerden uzaklaştırır.

Aşk bir kültür alanıdır, bir değerler alanıdır ve değerler diyalektiği üzerine kurulur. Bu yüzden aşk bir yaratıcılık ortamıdır. Doğrudan doğruya, düşünen, hisseden, eyleyen bilinçli insanın edimidir. Her aşk başka başkadır, biri öbürüne benzemez, biri öbürüne örnek oluşturmaz.

Aşk bir buluşma, kavuşma, yaratıcılık alanı olduğu kadar bir başarısızlık alanı, bir eksik kalma, iletişimsizlik alanıdır. Aşkta Sisysphos'u düşündüren bir şeyler vardır: iki özne hep birbirine kavuşacak gibi olur ve kavuşma anı geldiğinde taş Sisysphos'un elinden kaçar, Sisysphos taşı yeniden tepeye çıkarabilmek umuduyla eteklere doğru koşmaya başlar. Ancak zirve umudu her zaman, zirve değildir. Her zaman bir açmaz vardır, kavuşmayla bir eksiklik gibi yaşanılan bir şeyler vardır.

Aşk varsa da bir güven, bir güvence alanı değildir. Ancak aptallar ömür boyu aynı yoğunlukta sevebileceklerine inanabilirler. Bunu umabilenler aşktan hiç pay almamış zavallılardır. Aşkta hiçbir kesinlik yoktur, onda önceden belli hiçbir şey olamaz.

Aşkta hiçbir organ gözler kadar belirleyici değildir. Aşkın yükünü gözler çeker demek hiç de yanlış olmaz. İç dünyamızın anlamları gözlerimizden dışarı taşar ve her yana iletilir. Yalnızca gözlerle anlaşmak olasıdır. Bakış hiçbir zaman yalıtık değildir, bir davranış olarak bedenin öbür davranışlarıyla birleşir ya da bütünleşir. Bununla birlikte o anlamın yoğunlaştığı yerdir.

Aşkta biri yırtıcı ya da yıkıcı (Eros), öbürü sevecen ya da yapıcı (Agape) olmak üzere iki karşıt ilke belirlenir. Her aşk bu iki ucun dengesinde olumlu anlamlar kazanır, sağlıksız aşk uçlardan birinin ağır basmasıyla kendini gösterecektir. Eros saldırganlıktır, Agape okşayıştır. Eros yara açar, Agape yara sarar. Eros dayanıklı, Agape kırılgandır.

Aşkın kökenindeki duygu eksiksiz adanmışlık duygusudur. Bu adanmışlık ne iyiliktir ne özveridir. Yalnızca kendini karşılıksız bırakıştır. Aşkın dışın-

da mutlak adanmışlık yoktur. İnsan yalnızca aşkta kendini sürüklenmeye bırakır. Buna göre aşk sonuçlarına göre tasarlanamayan, sonuçları göz önünde tutularak gerçekleştirilemeyen şeydir.

Adanmışlık temalı bir şiir:

SON AŞIK

Hasretinle geçiyorken bu gençlik çağım,
Ey sevdiğim, ben ümitsiz değilim gene
Ak düşünce saçların kumral rengine
Kollarında son aşıkın ben olacağım.
Ey başında şimdi sevda rüzgarları esen,
Böyle her gün yollarımdan geçsen de süzgün
Sen benimsin büsbütün terk olunduğun gün
O mukadder günü, bilmem, düşündün mü sen?
Ben bir beyaz saçlı aşık, sen bir ihtiyar...
O gün bana yaklaşırken ey ilahi yar,
Esirgeme gözlerimden bir son buseni,
Kirpiğinden yavaş yavaş bir damla aksın,
Çünkü, ruhum, sen de o gün anlayacaksın
Ki hiç kimse benim kadar sevmemiş seni

Faruk Nafiz Çamlıbel

Öte yandan aşkta aşağılanmaya varan bir katlanma eğilimi kendini gösterir. Aşkta her zaman kendini ortadan silme ve sevgiliyi yüceltme eğilimi vardır. Aşık kendini küçültür ya da en azından küçültmeyi göze alır. Buna göre aşktaki kölelik gönüllü köleliktir.

Alışkanlıklar ve özensizlikler aşkı öldürürler. Aman bozulmasın, aman incinmesin duygusu ortadan kalktı mı aşk da erimeye başlar.

Aşka bakışı alışkanlıkların aşkı öldürmesi olan bir şiir örneği:

AŞK ÖYKÜSÜ

Büyük bir hevesle başladı her şey
Ben sensiz ölürdüm, sen de bensiz
Nasıl oldu bilmem birden ölüverdik ikimiz
Üstelik işlerle onca yoğun bir gün.
Yemekteydik her zamanki saatte
Ayırt etmedi bizim dışımızda kimse
Dostlar bir süre dans edip gitti
Teyp çalmayı sürdürdü biraz daha
Herkesinkinden daha mutluydu teypin sesi
Her şey sona erdi apansız
Ve birlikte kaldık alışkanlık yüzünden
Yan yana gömütlerdeki ölüler gibi tıpkı.

Ileana Malancioiu

Aşkın güzelliğini yaşamak için samimi bir emek gerekir.

Yeni bir dünya kurma düşünü ancak aşkla kendini yeniden var edebilenler gerçekleştirebilir.

Aşk cesarettir çünkü yaşamı baştan sona sarsabilir, buna hazır olmayan aştan kaçar. Sistemin aşk anlayışı temelsizdir. Kişiler iki kişilik dünyalarında hiç bitmeyecek bir güzelliğin düşünü kurarlar. O düş öteki insanları barındırmıyorsa bir gün mutlaka biter. Aşık olduğunu söyleyen kişi öteki insanlara sevdiğinden farklı davranıyorsa o duygular kısırdır... güzellik doğuramaz ve bir gün mutlaka biter.

Teması aşkın toplumsallık içinde anlam kazanacağı olan bir şiir:

SEVDA ÜSTÜNE

Bütün kitapları yakmalı
Sevda üstüne ne söylemişlerse yalandır
Kitaplara göre insan
Karanlıkta yüzüne bin mumluk lamba tutulmuş
Gözleri, yüreği kamaşmış insandır
Aptaldır, hastadır, kahramandır
Bütün kitapları yakmalı
Sevda üstüne ne söylemişlerse yalandır.
İçinde bir tek suret yaşayan yüreğe
yürek mi derler
Bir tek yaprak veren dalın boynun burarlar
Bir tek meyve veren dalı keserler
İnsan dediğin bir buğday tarlası gibi olmalı
Esti mi rüzgar bir değil milyonlar için esmeli
Bir tek meyve veren dalı kesmeli
İnsan dediğin derya misali
Üstünde milyonlarca dalga.
İçinde kıyametler kopmalı
İnsan dediğin derya misali
Uçsuz bucaksız olmalı.
Gel çıkalım sevgilim gel
Gel kurtulalım birler hanesinden
Çekelim gidelim bir uçtan bir uca
Açalım yüreğimizin kapılarını sonuna kadar
Sevelim sevelim sevelim
Sevebileceğimiz kadar.

Bedri Rahmi Eyüboğlu

Aşkın toplumsallaşması, iki kişilik dünyadan kaçış temalı bir başka şiir:

Sınırlamıyor beni sevda
yalnız senin görüntünle.
Ne sendeki güzelliğe bağımlı
ne benim duygulanma tutsak
birlikte omuzladığımız dünya.
Zincirleri yok kafamızda
yalnız birbirimiz düşünmenin
Birlikte ürettiğimiz sevinç
çürüyüp giderdi çoktan
paylaşmasaydık başkalarıyla.

Kemal Özer

MUTLU AŞK YOKTUR

İnsan her şeyi elinde tutamaz hiçbir zaman
Ne gücünü ne güçsüzlüğünü ne de yüreğini
Ve açtım derken kollarını bir haç olur gölgesi
Ve sarıldım derken mutluluğuna parçalar o şeyi
Hayatı garip ve acı dolu bir ayrılıktır her an
Mutlu aşk yoktur
Hayatı bu silahsız askerlere benzer

Bir başka kader için giyinip kuşanan
Ne yarar var onlara sabah erken kalkmaktan
Onlar ki akşamları aylak kararsız insan
Söyle bunları hayatım ve bunca gözyaşı yeter
Mutlu aşk yoktur
Güzel aşkım tatlı aşkım kanayan yaram benim
İçimde taşırım seni yaralı bir kuş gibi
Ve onlar bilmeden izler geçiyorken bizleri
Ardımdan tekrarlayıp ördüğüm sözcükleri
Ve hemen can verdiler iri gözlerin için
Mutlu aşk yoktur
Vakit çok geç artık hayatı öğrenmeye
Yüreklerimiz birlikte ağlasın sabaha dek
En küçük şarkı için nice mutsuzluk gerek
Bir ürperişi nice pişmanlıkla ödemek
Nice hıçkırık gerek bir gitar ezgisine
Mutlu aşk yoktur
Bir tek aşk yoktur acıya garketmesin
Bir tek aşk yoktur kalpte açmasın yara
Bir tek aşk yoktur iz bırakmasın insanda
Bir tek aşk yok yaşayan gözyaşı dökmeksizin
Mutlu aşk yoktur ama
Böyledir ikimizin aşkı da

"Kendimle uzlaşmak gibi bir arzum yok, olmadı da hiç. George Brassens'in bestelediği ve yaygınlaştırdığı Mutlu Aşk Yoktur, 1943'de yazdığım bir şiirin dizesidir. Söz konusu mutsuzluk, işgal yıllarının mutsuzluğu. Fransa'nın içinde bulunduğu o acıklı durumda mutlu bir aşk olabilir miydi? Ortak bir mutsuzlukta bireysel mutlulukların olamayacağı teması, o zamanlar işlediğim bu tema, aslında, hemen yazdığım tüm yapıtlarda da var. Gerçekten, bu şiirde ortaya çıkan sorun, mutlu aşkın olup olmayacağı değil, mutlu çiftin olup olmayacağıdır. Kadın-erkek çiftini, erkeğin ve kadının en yüce şekli olarak düşündüğümü söylemiştim. Umarım gelecek günler kadın-erkek çiftine mutluluk taşır."

Louis Aragon

Aşk kendini koşulsuz vermektir. Ama bir kendin varsa. Aşkın hesapla... planla... programla ilgisi yoktur. Aşk çıkar gözetmez bir ilişki biçimidir. Orada vermek yitirmek değildir. Hele küçülmek hiç değil. Aşkının karşılığında kaç gram sevileceğinin hesabı yapılmaz. Hesap yapılan yerde aşk kirlenir.

Aşk varoluştur. İki ayrı bedende bir olabilmektir. Bir başkasında kendini, kendinde bir başkasını yaratmaktır.

AŞK
İki ağaç gövdesiyiz biz, aynı yıldırımın yaktığı
İki aleviz, gece yarısı ormanında.
İki göktaşıyız, kayan, karanlıkta;
İki çatallı bir okuz, aynı yazgının fırlattığı.
Tek bir elin dizginlediği iki atız
Mahmuzunu tek bir elin vurduğu;
Bir çift gözüz biz, aynı bakışla dolu,
Aynı düşün titreyen iki kanadıyız.
Bir çift acılı gölgeyiz;
O eski güzelliğin uyuduğu
Tanrısal mezarın mermeri üstünde.
İkimiz tek bir Sfenks'iz kendimize
Aynı gizin iki sesli ağzıyız biz,
Aynı çarmıhın iki kolu.

Vyaçeslav İvanov (Rusya)
Çev: Ataol Behramoğlu

Aşkta kişiler gizlenmez. Birbirlerini oldukları gibi görürler. Bu gelişmemiş tırıl yanların da ortaya çıkması demektir. Yıkıcıdır aşk bu nedenle. Beğenmediğin ne varsa kırar geçirir. Aşkın yaratıcılığı o noktada belirginleşir. Kırar... döker... onarır... sarar... sarmalar yeni bir insan yaratır.

Aşk içinde nefret de vardır. İnsan kendini bilinçli ya da bilinçsiz özne olarak görüyor. Yapan, eden, eyleyen. Aşık olduğunda öznenin açılımı olan özgürlük bir anda sınırlanıyor. Kimi şeyler yapamıyorsun istesen de; yapmak istemediklerini yapıyorsun. İşte bu nefreti doğuruyor. Her zaman kendini veremiyorsun. Karşı bunu anlıyor sorun çıkıyor...

Aşkı diyalektik değerlendiren iki şiir örneği:

BARIŞ AŞKTIR
İçimde uyanan duyguyu
kim yalanlayabilir
hangi yasa koyucu
bir aşkı durdurabilir
güveniyorsan kurallarına
çık sokağa bak
egsoz dumanları
aşkın yokluğudur
Kanatları çırpınan bir çocuk
vitrinleri seyrediyor
Spartaküs'ü anıyor
Romalı askerler
Sen buyuruyorsun fildişi saraylarında
aşka geçit yok
aşka geçit yok
aşkın insanı barındırmıyorsa
sözetme çocukların gözyaşlarından
özenle kurduğun tümceler
haykırıyor konuşmadan
aşka yasak koy
aşka yasak koy
Kanatları çırpınan bir çocuk
atom bombasının külleri arasında
annesini arıyor
sen korkular büyütüyorsun
gizlendiğin kuytularda
aşk tehlikelidir
tehlikelidir aşk
ürkütüyorsa aşk seni
yüreğini yokla

direncini ölç
söyle...
yoklukta açan gülü kim tutuklayabilir
Kanatları çırpınan bir çocuk
dağlar kurşunlanırken
Nurhak'ta yürüyor
sen suskular besliyorsun
kararmış şafaklara
dinle
dünya kanıyor
kanıyor aşk
çırpınan soluğun yaralamış şarkıları
konuşturamaz
aşkı koru
bilmelisin
aşk kavgadır
kavgadır barış

Berrin Taş

SONSUZ ÜÇ

Dünyada iki erkek var
Her zaman karşıma çıkan
Birisi sevdiğim adam
Ötekisi beni seven.
Birisi karanlık gecelerimin
Düşlerinde bile can evimdedir.
Öbürü kalbimin önünde bekler
Bekler durur ama açılmaz kapı.
Birinin sadece soluğu yeter
Beni mutluluğa ulaştırmaya;
Öteki ömrünü bağışlar bana
Kalkıp geri vermem bir saatini.
Birisi kanımın sıcaklığında
Aşkın öz türküleriyle yaşar
Öbürü can sıkıcı günlerim içinde
Umutsuz koşar.
Her kadın bu ikili yaşamı tadar
Sevilenle seven arasında
Ama bir kez tek kişi olur o iki insan
Yalnız bir kez, her yüzyılda.

Tove Drtlesevsen (Danimarka)
Çev: Ata Karatay

Bir başka tema da aşkı yücelten; karşılık bulamasa da aşkın değer yitimine uğramayacağını ileri süren bakış açısı.

TAHİRLE ZÜHRE MESELESİ

Tahir olmak da ayıp değil Zühre olmak da
hatta sevda yüzünden ölmekde ayıp değil,
bütün iş Tahirle Zühre olabilmekte
yani yürekte.
Mesela bir barikatta dövüşerek
mesela kuzey kutbunu keşfe giderken
mesela denerken damarlarında bir serumu
ölmek ayıp olur mu?
Tahir olmak da ayıp değil Zühre olmak da
hatta sevda yüzünden ölmek de ayıp değil.
Seversin dünyayı doludizgin
ama o bunun farkında değildir
ayrılmak istemezsin dünyadan
ama o senden ayrılacak
yani sen elmayı seviyorsun diye
elmanın da seni sevmesi şart mı?
Yani Tahiri Zühre sevmeseydi artık
yahut hiç sevmeseydi
Tahir ne kaybederdi Tahirliğinden?
Tahir olmak da ayıp değil Zühre olmak da
hatta sevda yüzünden ölmek de ayıp değil.

Nazım Hikmet Ran

GÜZELLİĞİN ON PAR'ETMEZ

Güzelliğin on par'etmez
Bu bendeki aşk olmasa
Eylenecek yer bulaman
Gönlündeki köşk olmasa
Tabirin sığmaz kaleme
Derdin dermandır yareme
İsmin yayılmaz aleme
Aşıklarda meşk olmasa
Kim okurdu kim yazardı
Bu düğümü kim çözerdi
Koyun kurt ile gezerdi
Fikir başka başk'olmasa
Güzel yüzün görülmezdi
Bu aşk bende dirilmezdi
Güle kıymet verilmezdi
Aşık ve maşuk olmasa
Senden aldım bu feryadı
Bu imiş dünyanın tadı
Anılmazdı Veysel adı
O sana aşık olmasa

Aşık Veysel

Aşktan söz etmek istiyorsak bizi insanlaşma sürecine girmekten alıkoyan bütün bu köhnemiş yargıları bir yana atmayı başarabilmek zorundayız. Kişiliği gelişmemiş, estetik bilinci gelişmemiş, insani kültürel birikimi sağlamamış kişi aşkı yaratamaz.

Yararlanılan Kaynaklar:
1- İnsancıl Atölyesi Felsefe Ders Notları
2- Cengiz Gündoğdu - Yıldız Güncesi
3- Afşar Timuçin / Aşkın Diyalektiği - İnsancıl Sayı 3
4- Afşar Timuçin / Felsefe Sözlüğü
5- Afşar Timuçin / Düşünce Tarihi
6- Berrin Taş / Aşk..Yeni İnsanın Dili
7- Voltaire / Felsefe Sözlüğü
8- Günel Altıntaş / Unutulmaz Aşk Şiirleri Antolojisi
9- Büyük Larousse Ansiklopedisi

• İnsancıl Atölyesi'nde sunulan bildirinin tam metnidir.

NICOLE BROSSARD

Afşar TİMUÇİN

Nicole Brossard benim Montreal'li şair arkadaşım. Onunla bu yıl, önce İtalya'nın Verona kentinde, sonra Portekiz'in Averno kentinde karşılaştık. Verona'da bir günlük bir toplaşmaydı: Dünya Şiir Akademisi kuruluyordu. O da benim gibi Akademi üyesi. Daha sonra Portekiz'in Averio kentinde yapılan şiir festivalinde buluştuk. Bu şiir toplantılarında yakınlıklar bazen bir çırpıda bazen ağır ağır kuruluyor. Son akşamda Nicole bana ***Vertige de l'avant-scène*** *adlı şiir kitabını armağan etti. Ben aşağıdaki parçaları küçük ve adsız şiirlerden oluşan bu kitaptan seçtim.*

Nicole Brossard aynı zamanda romancı ve denemeci. ***1966-1975 arasında şiire yenilikler getiren*** *devinimin öncülerinden sayılıyor. Onun güçlü imgelerle örülmüş epeyce kapalı, dili zorlayan, kayganlıklara açık bir şiiri var. Birçok ödül almış olan Nicole Brossard gürültüsüz patırtısız bir anlatımla oluşturduğu şiirlerinde temel insan sorunlarına kadar ilerleyen, ruhsallığımızın derinliklerinde bulduğu o zengin hazineden bize pırıltılı armağanlar sunuyor.*

Yanlış saymadımsa Nicole'ün yirmi bir tane şiir kitabı var. Şiir dışındaki çalışmaları sekiz cilt tutuyor. Nicole tiyatro alanında bir yapıt vermiş. Denemeleri de var demiştim. Bütün bunların dışında bir de antoloji yayımlamış: ***Quèbec'de kadın şairler antolojisi*** *(1991) (Lisette Girouard'la birlikte.) Ben burada size bu "velud" arkadaşımdan birkaç şiir sunuyorum.*

aklımıza geliveren yanıtlar
yanıtlar denize bakarken
etkileşen parmaklarımız arasında yeniden
rüzgarda
yaşamlarımızın elektrik akımı
Aşağı Kaliforniya der gibi aşağı yalnızlık
maviden ve denizden

sessizliğe dokunmayalım
o bizim umut yedeğimizdir
geleceğin yenilenmiş işlevi
sevinçle giden bir düşünce çizgisi sabretmek
gözkapaklarımızın altında
gerçeğin eşsiz uyumsuzluğu

nice sözcük ele geçiriyor yaşamlarımızı
bize sezdirmeden
şimdi bizi dengede tutuyor
geleceğin kıyısında okşayışların gücüyle
en iyi anlarımızı yaşıyoruz
gecenin yumuşacık garip yitimi
bir aynada
onu tutacak bir imge olmadan

gerçekte güzel bizi uğraştırıyor dokunuyor
kirpiklerimize ve düşüncelerimize tutkuyla
sonuç olarak biz her gün
ölümle yüzyüze değiliz

bu bir kin değil ama
biraz et biraz kemik
çığlığın gerçekliğinde
idim'in kötü çevirisi
orada çocuk imgelere aç

sayfayı çevirmek ölümü çevirmek
bir omuz ve bellek vuruşuyla

cümleyi ağzında tutuyordu
bir kibrit gibi
bir evrensel görünüm izlenimi
parmaklarında

LERMONTOV'LA DOST OLMAK

İsmet ALICI

Lermontov sohbetimizi Nuray hanımların evinde yaptık. Geniş bir salon... koltuklar... rahat yastıklar. Yüzümüzü görecek şekilde oturduk... Notlar serpildi yerlere, Medet kasedi açtı, başladık sohbete. Yine onbir, oniki kişiyiz. Bizim bu çalışma tarzımız başkalarını da etkiledi, sevinçliyiz. Şimdi BEK-SAV'da okuma grubu kurulmuş. Cengiz Gündoğdu yönlendiriciliğinde. B. Sadık Albayrak ise bu çalışmayı Nazım Hikmet Kültür Evinde başlatmış. Haydi, insana açılan güzel günlere diyelim.

Önce Lermontov'un şiirlerine girdik... kişiliğini ortaya çıkartmak için. Sonra Lermontov'un romanı, "Çağımızın Bir Kahramanı"nı tartıştık. Tartışma içinde iki sorun çıktı. Birincisi Puşkin ve Lermontov'u etkeleyen Byron'a ilişkin yetersiz bilgimizdi. İki arkadaş hemen görev aldı. Byron'a ilişkin on beş gün içinde bir araştırma yapıp bizi bilgilendirecek. İkincisi ise, Anadolu edebiyatı ve Rus edebiyatı arasındaki batıdan etkilenmesinin oluşturduğu paralelliğin irdelenmesi. İki arkadaş da bu paralelliği ortaya çıkaracak bir araştırmaya başladı. Zor bir çalışma, bakalım.

Lermontov'un **Çağımızın Bir Kahramanı**'nı okudukta, her sayfadan sonra bir üzüntü sardı beni. Romanın kahramanı Peçorin sarstı, üzdü, düşündürdü beni. Her sayfadan sonra şöyle düşünmeye başladım. Peçorin'le dost olabilir miyim. Peçorin izin verir miydi dostluğun kapısının açılmasına, Peçorin kar altında bir adam. Peçorin yüksek dağlarda yaşıyor. Peçorin bir yalnız. Üstelik yalnızlığını seviyor, sevmek istiyor. Dışarda acımasız bir dünya var ona göre, ancak ilkelerimizle ayakta durabiliriz.

Dostluk, iki insanın istemleri üzerinden yaratılacak bir eylem. Peçorin kimseyle dost olmak istemiyor. O kendisine bile dost değil. Neden benimle dost olsun ki, zorlama dostluk olur mu, olsa da nitelikli bir eylem birliği olabilir mi. Zorlama dostluklar, sahte dostluklardır, kırılmasın, incinmesin diye yapılır. Bu kırılmasın, incinmesinler çoğu şeyi söylememizi engeller. Sonra bu söylenmeyen şeyler toplanır, toplanır bir yerde patlar. Her şey tuz buz olur.

Hadi diyelim Peçorin'le dost oldum ben. Peçorin hep uzaklara gitmek istiyor. İran... Hindistan... Mısır diyor. Elinde olsa bir buluta binip gidecek. Elinde olsa Kazbiç'in atı Karagöz'e atlayıp gidecek uzak denizlere. Tüten Gud dağının dumanları arasından geçerek. O Rusya'da kendini, bir düş uğruna, bir insan için, bir amaç için varetmek istemiyor. Benim dostluğum ise, bir düş, insan, amaç için mücadele edenlerle olur. Ben de, bir zamanlar düşündüm çok uzaklara gitmeyi şöyle yazdım şiirimde.

Bir zamanlar, kaçtım
çok uzaklara
Acı, öyle yakıyordu ki, yüreğimi
Anladım sonra
kendi yüreğinden kaçamaz insan.

Sonra kaçmayı düşünürken, memleketimin insanlarından ayrı kalmaktan korktum. Onlar, bir bakarsın çat kapı girerler içeri. Nasılsın derler, halimi sorarlar, bir eksiğim gediğim var mı diye bakarlar sağa sola Maksim Maksimiç gibi. Uzaklarda kim çat kapı girecek ki yanıma, hemen bakar bakmaz yüzüme, anlayacak halimi. Uzaklarda, derler ki herşey sistemliymiş. Hangi saatte uyuyacağın... hangi saatte kalkacağın... hangi saatte içeceğin. Köpeğine kulübe yapmak istersen belediyeden izin almak gerekirmiş. Ben bazen geceyarısı çıkarım sokağa, bir başıma, kendimle tartışırım. Buranın insanı anlar beni, bilirim, gölgesini bana değdirmekten çekinir. Sonra, öyle istiyorum ki, bazen ben de, çat kapı bir yere gidip başlamak muhabbete. Bizim insanımız gibi.

Maksim Maksimiç konuşmak istiyor Peçorin'le. Peçorin uzaklara gitmeden önce. Peçorin konuşmak istemiyor Maksim Maksimiç'le. Oysa Maksim Maksimiç, Peçorin'in sorunlarını çözebilmesi için, hiçbir karşılık beklemeden katkıda bulunmuştu. Sadece dostluk, insanlık için. Rusya'da bizler de varız demek için. Sonra o Maksim Maksimiç'ler Stalingrad'da ön cephede dövüşmedi mi. Sibirya'ya sürgün edilmedi mi. Ostorovski'nin *Ve Çeliğe Su Verildi* romanındaki her olumlu tip, biraz da Maksim Maksimiç değil mi. Peçorin anlayamadı Maksim Maksimiç'i. Peçorin açsaydı yüreğini Maksim Maksimiç'e, Rusya'da güzel insanların bulunduğunu görürdü. O zaman Maksim Maksimiç şöyle demezdi. *"Bizim gibi bilgisiz ihtiyarlar sizin gibilerle bir olabilir mi hiç? Siz kibar, gururlu zenginler,*

burada Çerkez kurşunları altında az-çok dostsunuzdur bizlere." (1) Peçorin yüreğini açmadı Maksim Maksimiç'e. Ben soğuk bir suya girdim.

Peçorin'le dost olmak zor, çabalasam o dost olmak istemiyor ki. Oniki eylül faşist darbesinden sonra sağda solda Peçorinler türedi. Sudan çıkmış balık gibiydiler. Onların kimseye güvenleri yoktu. Kendileriyle karşılaşmaktan korktukları gibi, dışardaki insana da açılmaktan korkarlardı. Sessizce kendi kabukları içinde çürüyerek sisteme yerleştiler, onlar. Bir damla olsun, kendilerini sorgulamadan. Lermontov önsözde şöyle diyor. *"Baylar, çağımızın bir kahramanı gerçek bir portredir, ama bir tek kişinin portresi değil, kuşağımızın gittikçe gelişen kusurlarından yaratılmış bir portre."* (2) Evet, öyle bir portredir Peçorin. Aralık'çıların yenilgisinden sonra çıkıyor, böyle bir aydın tipi. Sahte gururları içinde kimseye güvenmiyorlar. Sistemsiz bir kuşku var onlarda, herşeye karşı. Bu yüzden güvenmeden yaşıyorlar insana, kendilerine. Ama yüreklerinde büyüyen bir fırtına var. Tutkuyla yaşamanın fırtınası, insan kendini var etmelidir, her zaman her yerde düşüncesinin fırtınası. Savaşma güdüsü, öyle özdeşleşmiş ki onlarda, kendini varetme güdüsüyle. İşte bundan dolayı Aralıkçı aydın dışardan gelecek bütün tepkilere karşı, kendini koruma güdüsüyle yaşıyor. Bunun yanında Peçorinler hiçbir şeye güvenmedikleri için, dışardan gelen olumlu tepkilere karşı da kapalı yaşıyorlar. Peçorin'e göre bu dünyada bir oyun oynanıyor. Bu oyunun tek kuralı var. Yenen ve yenilenler. Bu yüzden Peçorin her olguya av avcı mantığıyla bakıyor. Bu mantık, savaşma güdüsünün, kendini varetme güdüsünün sahte bir uzantısıdır. Çoğu insan yaşama bu mantıkla bakar. Bu mantığın tek açıklaması var. Var olmak istiyorsan, ötekine acıma.

Biz sadece Peçorin'de Aralık'çı aydının trajedesini görmeyiz. Bunun yanında Rusya aristokrasinin o süreçte yarattığı insan tipini de görürüz. Romanın başından sonuna kadar bir cansıkıntısı egemendir. Bu can sıkıntısı Peçorin'in can sıkıntısıdır. Ama bu olgu okuyanı da alır götürür bu sıkıntının içine. Biz Peçorin'le Rus gençliğinin ne yapacağını bilmez halini görürüz. Her şey onlara tatsız tutsuzdur. Rusya kocaman bir yalnızlık ve can sıkıntısıdır. Aristokrasinin yaşam tarzı, hiçbir haz vermez Peçorin'e. Hele Peçorin gibi macera duygusuyla yaşayanlara. *Panoroma*'yı okudukta, orada Diyarbakır'da eğitmenlik yapan bir felsefe hocasıyla karşılaşırız. Bu felsefe hocasının mektuplarından anlarız ki devrimden sonra Diyarbakır sıkıntı ve yalnızlık yumağıdır. Devrim tamamıyle etkisini yitirmiş, tek düze bir yaşam Diyarbakır'da egemendir. Kimsenin hiçbir şey için parmağını kaldıracak takatı kalmamıştır. Oysa felsefe hocasına göre, devrim yeni başlamıştır. Ama, kimse bu durumu farketmiyordur. Yakup Kadri'nin *Panoroma*'sında, felsefe hocası aracılığıyla sessizliğe gömülmüş sıkıntılı Anadolu'yu görürüz. Aynı sıkıntıyı Peçorin'de yaşıyordur. Rusya Peçorin'in düşlerini tutkularını karşılayabilecek bir Rusya değildir. Sessiz sıkıntılı bir gömüttür. Biz Çağımızın Bir Kahramanı kitabında bu olguyu yoğun bir şekilde görürüz. Bu yüzden Peçorin Rusya'dan uzaklara kaçmak istiyor.

Peçorin bir yandan yoğun bir şekilde kaçma istemini taşırken öte yandan sevmediği aristokrasinin kurallarıyla kendini var etmeye çalışır. Bu Peçorin'in çelişkisidir. O Aristokrat yaşamındaki gibi, yoğun bir şekilde bencil ve beriycidir. Kendinden başka hiçbir şeyin değeri yoktur. Bir yandan da o Rusya'nın yarattığı can sıkıntısından kaçmak için macera arar sürekli. Artık yaşam bir oyundur, bu oyunda kendisi avcı ötekileri avdır. Bütün bunlara rağmen yaşamdan varolmaktan kendini varetmenin aristokrasi içindeki pis ilişkilerden nefret ediyordur Peçorin. Bu yüzden o ölümü özler sürekli. Ama bu ölüm büyük maceranın içinde olmalı. Lermontov'un bir şiirde ifade ettiği gibi.

Üstünde güneşin altın ışınları
Altında mavi bir akıntı, parlak...
Fırtınadır o isyancının aradığı,
Sanki fırtınada dinginlik bulacak. (3)

Lermontov romanın önsözünde şöyle diyor. *"Bu öyküden ahlak hiçbir şey kazanmaz diyeceksiniz. Özür dilerim. İnsanların tatlıyla beslendikleri yeter, mideleri bozuldu artık."* (4) Sanat eseri insanın ahlaki yetilerini geliştirmeli der, çoğu sanatçı. Tolstoy da bunu diyor Kant da. Peki Lermontov neden ahlakçılara karşı. O sanat eserinin ortak bir değer yargısı, yani etik yaratma sorununun bilincinde değil mi. Lermontov bu olgunun bilincinde, hem de iyi bir şekilde. O öğütçülere, papazlara karşı çıkıyor.

Bakın bu ülke içteniçe çürürken, çok ahlaklıdır yani. Hele şu kumandalar çağında. Genellikle babalar televizyonda bir kızla erkek öpüşünce hemen başka kanala geçin der. Kumanda elinde ise, başka kanalı zaplar. Böylece o baba ailesini ahlaksızlıktan korumuş olur. Kendisi de ahlaklı olur. Bu toplumun büyük kesimi böyle yaşar. Lermontov'un ahlakçılar dediği tipler bu tiplerdir. Bu tipler sanat eserinde, ilişkiler bütünlüğü içinde gerçekliğin irdelenmesine karşı çıkarlar. Sırtları bu yüzden dönüktür gerçekliğe. Onların beklentisi sisteme uyacak ahlak kurallarını öğütleyen sanat eserlerinin üretilmesidir. Onlar, toplumun değişmesinden kendi otoritelerinin sarsılmasından korkarak yaşarlar. Oysa *Ça-*

ğımızın Bir Kahramanı toplumsal bir gerçekliği tartışıyordur. Bu gerçeklik o günkü toplumsal yapının Peçorin gibi tipler çıkarmasıdır.

Çağımızın Bir Kahramanı romanı bize halkın aristokrasiye güvensizliğini de gösterir. Maksim Maksimiç ve Gruşnitski tipi halkın aristokrasiye güvensizliğinin simgesidir. Romanın yapısı içinde aristokrat yaşam yoğun bir şekilde eleştirilirken, nasıl bir yaşam sorusunun cevabını göremeyiz. Gruşnitski şöyle diyor. *"Rusya nedir ki benim için? diye cevapladı Gruşnitski. Binlerce kişinin zengin oldukları için beni horlayacakları bir yer."* (5) Romanın bir başka yerinde ise şöyle diyor, Gruşnitski, *"Bu gururlu soylular, biz askerlere vahşilere bakar gibi bakıyorlar. Yıldızlı şapkanın altında akıl kalın kaputun altında kalp varmış onların umrunda mı?"*. Bu eleştirilerde sıradan insanın aristokrasiyi ve onların eğlence tarzını sevmediğini görürüz. Burada Gruşnitski'nin talebi kimsenin kimseyi horlamadığı bir ülke. İşte bu talep Rus halkının aristokrasiye karşı öfkesinin cisimlendiği taleptir.

Çağımızın Bir Kahramanı romanı, Puşkin'in yol açtığı aristokrasi eleştirisinin devamıdır. Yevgeni Onegin, *Çingeneler, Maça Kızı* adlı eserlerinden biz bu eleştiriyi yoğun bir şekilde görürüz. Yevgeni Onegin sosyete yaşamının yaratmış olduğu bireycileşmeyi tartışır bizimle. *Çingeneler* ise, sosyete yaşamından kaçan, doğaya sığınan bir Dekarbist aydının trajedisini anlatır. *Maça Kızı* ise çürümüş sosyete yaşamını yoğun bir şekilde gözler önüne serer. Biz *Çağımızın Bir Kahramanı*'nda bu üç özelliği de görürüz. Roman bir yandan aristokrasinin yaratmış olduğu bireyci bir tip olan Peçorin'i gösterir, aristokrasinin yaşam tarzını yoğun bir şekilde eleştirirken, doğanın içinde yaşamın daha güzel olabileceğini sezdirir.

Romanın genel havası içinde, doğa içindeki doğal yaşama özlem ve yiğitliğin kahramanlığın kutsanması, Peçorin'in İran, Mısır, Hindistan'ı özlemesinin nedeni de, geçmiş yaşama özlemdir. Biz Peçorin tipinde sosyete yaşamından bıkmış, ama, sürekli bir macera içinde yaşamak isteyen bir tipi görürüz. O at sırtında sürekli savaşmak isteyen bir tiptir. Yaşamın hiçbir anlamı yoktur. O at sırtında savaşarak böylece iç sıkıntısını dindirebilir. Yaşamına bu şekilde anlam katabilir. Peçorin'in bu arayışı onun bir duygusu olduğunu gösterir bizlere. Bu duygunun uzantısını Lermontov'un şiirlerinde de görürüz. Lermontov Kafkasya özlemi, şehirden kaçma isteği bu duygunun uzantısıdır. Bu noktada Peçorin ve Lermontov'un ortak yanları vardır. Lermontov'un Peçorin'de sevmediği yan onun bireyciliğidir. Lermontov'un anlatmak istediği olgu da budur. Ona göre bu çürümüş yapıyı ancak, böyle bireyciler ortaya çıkartabilir.

Bu romanda duygucu edebiyatın çok çeşitli özelliklerini görürüz. Bunlardan birisi geçmiş yaşama özlem ve savaşarak kahramanca yaşama istemidir. Nasıl ki, duygucu edebiyatta kentten kaçma, şövalye yaşamına ya da geçmiş yaşama özlem varsa bu romanda da aynı olgular vardır. Bunun yanında romanın kurgusu da, duygucu edebiyatın kurgusuna yakındır. Romanın kurgusu sadece Peçorin'i anlatmak için yapılmıştır. Bu yüzden romanın kurgusu, gerçekçi edebiyatın kurgusundan farklıdır. *"Romantizm, tarihin hareketi ve tarihin nabzının atışı karşısında, aşırı duyarlı olmuş; klasikçiliğin ilkeleri ile klasikçi yapıtların dural biçiminden olduğu kadar, gerçekçi yapıtların nesnel biçimlerinden de koparak, öznel anlatım özgürlüğünü kendisine bayrak edinmiş hiçbir yasayla ve önyargıyla bağlı olmayan yazarın özgür düşgücünün, yaşamın devingenliğini ortaya koyabilecek yapıtları yaratabileceğini düşünmüştür."* (6) Biz *Çağımızın Bir Kahramanı* romanında, Lermontov'un duyguculların roman kurgusuyla hareket ettiğini anlarız. Yer yer bazı bölümlerin neden konulduğunu düşünürüz. Romanla hiç ilgisi olmayan bölümler de vardır romanda. Lermontov'un bu anlatım tarzını kullanmasının nedeni de, o süreçteki Rusya'yı en güzel şekilde nasıl anlatabilirim kaygısının sonucudur.

Fakat bu romanı duyguculuktan gerçekliğe geçiş romanlarından birisi olması özelliğini kazandıran yan çok az da olsa, sadece bireyi anlatmayı öncül etmeyip öteki tipleri de anlatmasıdır. Aynı zamanda Peçorin'le öteki bireyler arasında gerçekçi ilişkiler kurabilmesi ve bu olguları bütünlüklü vermeye çalışmasıdır. Bunun yanında *Çağımızın Bir Kahramanı* romanının hedefi o süreçteki Rusya'yı vermesidir. Bu yüzden roman gerçekçi edebiyatın özelliklerini de taşır. Peçorin o süreçte Rusya'da yaşayan bir tiptir. Gruşnitski'de, Maksim Maksimiç, Prenses Meri ve Vera'da o süreçteki insan tiplerini ve Rusya gerçeğini gözler önüne serer.

Romandaki kurgu duygucu da olsa, tipler sahicidir. Bizler Rus edebiyatını gözlersek, bu tiplerin bir başka şekilde karşımıza çıktığını görürüz. Puşkin'in takipçisi Lermontov bir adım daha ileri atmış. Dekarbist ayaklanmadan sonra başlayan baskı sürecinin insanı olan Peçorin'i güzel bir şekilde yansıtmıştır. Bu tipi yaratırken o bir yönden Rusya'nın gerçekliğini gözardı etmediği gibi, gerçekçi edebiyatın başlangıcı sayılan Puşkin'in yarattığı tipleri de, gerçekliği de gözardı etmemiştir. O Yevgeni Onegin'den, Aleko'dan, Dubrovski'den yararlanmıştır. Biz Peçorin'de bu tiplerin çok çeşitli özelliklerini görürüz. Maksim Maksimiç bize *Yüzbaşının Kızı* romanındaki yüzbaşı İvan Kuzmiç'i çağrıştırır. O kadar çok ortak yanları vardır ki onların. Bunun

yanında Gruşnitski sanki, Puşkin'in o kuruntulu tiplerinden toplanarak yaratılmıştır. O kuruntularıyla *Maça Kızı* romanındaki Hermann'ı bize çağrıştırır. Olgunun bu yanı budur, ama öte yanı Rus edebiyatının neden güçlü olduğunu bize gösterir. Prenses Meri süreç içinde Tolstoy'un Savaş ve Barış'ında önümüze çıkacak Nataşa'yla ne kadar da çok benzerlik taşıyor. Hele o Gruşnitski Çehov'un bir öyküsünden fırlayıp önümüze gelmiş sanki; ya da Dostoyevski'nin *Yeraltından Notları*'nın kahramanı. Lermontov'un yarattığı Peçorin tipi süreç içinde, *Babalar ve Oğullar*'ın kahramanı Bazarov'a dönüşecektir. İkisinin de ortak yanları hiçbir şeye değer vermemeleridir. Bazarov daha sistemli bir şekilde, değersizliği örgütlemiştir. Peçorin'deki kuşku, Bazorov'da yitip gitmiştir. Peçorin yine bir şeylere inanmak istese de, Bazarov hiçbir şeye inanmıyordur artık.

Rus edebiyatı kendi edebiyatından kopuk bir edebiyat değildir. Onların büyük edebiyatçılar olmasının nedeni, edebiyatı yirmidört saatlik bir uğraş haline getirmeleridir. Gerçekliğin irdelenmesi üzerinden ortaya konan her tipin bütün özelliklerini Rus edebiyatçıları didik didik etmişlerdir. *Çağımızın Bir Kahramanı*'nı okurken bu açık olguyla karşı karşıya kaldım. Rus edebiyatçıları kendilerinden önce varolan Rus edebiyatının bütün yanlarını irdelemişler. Biz de ise edebiyat yazdım oldu edebiyatıdır, köksüz, tarihsiz, geçmişsiz, bir edebiyattır. Hele de ellilerden sonra başlayan edebiyat. Bu arada toplumcu gerçekçi, insani gerçekçi edebiyatın kendi tarihinin bilincinde olduğunu söylemeliyim. Burjuva edebiyatı yani Selim İleri, Adalet Ağaoğlu'yla başlayan edebiyat köksüz, yaptım oldu edebiyatıdır. Tipsiz, tarihsiz, insansız edebiyattır. Bu arada Rus edebiyatının eleştirmenleri övgüye değerdir. Belinski, Herzen, Çernişevski Rus edebiyatının önünü açmakta büyük çaba göstermişlerdir. Belinski'nin kitabını okutukta, onun sürekli Puşkin'i, Lermontov'u, Gogol'u, Gançorov'u, Dostyoevski'yi öne çıkarmasını daha iyi kavrıyorum. Rus eleştirmenleri, eleştiriyi gerçekliğin irdelenmesinden, halkın bilinçlenmesinden, mücadele ruhundan hiç ayrı tutmamışlardır. Rus eleştirmenlerinin temel özelliği gelecek olan sosyalist topluma ilişkin inançlarıdır. Onlar bu yanlarını hep ayakta tutararak Rus edebiyatını geliştirmişlerdir.

Lermontov'un şiirine girdikte, bir insan düşünün şimdi, yirmi yedi yaşına kadar yaşamış. Acı çekmiş... üzülmüş... sürgün edilmiş ve düello'da öldürülmüş. Rusya'nın bütün ağırlığını üstünde hissetmiş. Sadece aşkı, dostluğu, insani bir yaşamı özleyen birini düşünün. İşte o Lermontov. O Kafkasya'yı özledi bazen. Kafkasya'nın hırçınlığını dumanlı dağlarını, bazen uzak denizleri özledi o. Benim gibi sizin gibi, bırakıp gitmek her şeyi. İnsanca bir yaşam özlemidir aslında bu. Siz hiç insanca bir yaşamı özlemez misiniz. Bazen ben çok uzaklara gitmeyi özlerim, Akdeniz'e, Ekvator'a ya da Sibirya'ya. Buna kaçma güdüsü demeyin, bir insan özlemi deyin. Belki de Lermontov sağına soluna pek iyi bakamıyordu, benim gibi. Maksim Maksimiç'leri göremiyordu. Sıkılıyordu o koca Rusya'dan.

Onun şiirinin temel özelliklerinden birisi budur. Çok uzaklara gitmek ve orada insanca yaşamak. Bazen yaşamı ve onun uzantılarını çözmek öyle zor gelir ki insana. *"Ey dağ geçitleri, mutluydum sizlerle/ Beş yıl bir şey eksitmedi kederimden/ Bir çift tanrısal göz gördüm orda, o gözlerden/ Yansıyan ışıkla titrer kalbim yine,/ Tutkunum Kafkasya'ya ben."* (7) Böyle diyor Lermontov. Ama dostluk aradığı bir şiirinde de şöyle diyor. *"Beliriyor yalnız bir yelkenli/ Denizin mavi dumanında/ Bu uzak ülkede nedir aradığı/ Nedir bıraktığı öz yurdunda"* (8) Ben size soruyorum şimdi, nedir aradığı, nedir bıraktığı öz yurdunda. Bir dostluk... bir aşk... insani bir yaşamdan başka bir şey değildir. Lermontov en ufak demokratik kıpırdanışın baskıyla sonuçlandığı, sanatçıların üzerinde sürekli sürgün ve sansür korkusu olduğu bir süreçte yaşadı. Dekarbist ayaklanmadan sonra Rusya kocaman bir zindana dönüşmüştü. O genç yaşında bu zindanı yıkmak istiyordu. Ama gücünün yetersizliğini yaşadığı anlarda uzaklara kaçma, Kafkasya'ya, denizlere sığınma özlemini duyuyordu. Onun *Düşünce* adlı şiiri, baskı koşullarının arttığı durumlarda aydının dramını gösteren güzel bir şiirdir. İki dörtlüğü şöyledir.

Kaygıyla bakıyorum bizim kuşağa!
Geleceği ya boş ya karanlık görünüyor
Böyleyken, bilincin ve kuşkunun
yükü altında
Eylemsizlik içinde koşuyor

Utanç verici bir umursamazlığımız var
İyiye ve kötüye
Solup gidiyoruz kavgaya girmeden daha;
Yüz kızartıcı, korkaklarız tehlikeyi görünce
Ve iğrenç tutsaklarız iktidar karşısında (9)

Lermontov'a bu şiiri yazdıran o günkü koşulların yarattığı olgulardır. O koşullar Peçorin gibi tipler çıkarabilirdi. Lermontov'la Peçorin arasında ortak yanlar vardır. İkisi de uzaklara gitmek istiyordur, kaçmak, bir kavganın ortasında ölmek. Bu yan ikisinde de vardır. Ama Lermontov'la, Peçorin aynı kişiler değildir. Biz, Peçorin'in bencilliğini, kendini

beğenmişliğini, av avcı mantığı içinde yaşamasını Lermontov'da göremeyiz. İkisini bir araya getiren yan, genç yaşta ölüm isteği ve uzaklara kaçma tutkusudur. Bir yanıyla ikisi de şöyle diyordur sanki.

Elveda dilsiz Rusya
Tutsakların ve efendilerin ülkesi
Sizler, mavi üniformalılar,
ve sen halk, onların kölesi

Belki arkasında Kafkas Dağı'nın
Gizlenirim senin paşalarından
Herşeyi gören gözlerinden onların
Herşeyi işiten kulaklarından. (10)

Lermontov'un şiirinin arkasında yoğun bir çocuksuluk, cıvıl cıvıl bir yaşama duyulan özlem vardır. O, şiirlerinde ne kadar genç yaşında kocayan biri izlenimini verse de, bu olgu onun çocuksu yanından gelir. O, sürekli dostlar içinde oyunlar oynamak isteyen birisidir. O, sürekli oyunlar oynayamadığı için kocayan biri izlenimini verir.

Lermontov adını Puşkin'in öldürülüşü üzerine yazdığı şiirle duyurtur. Bu şiiri yazmasıyla, sürgüne gönderilmesi bir olur. Bazı edebiyat eleştirmenleri Puşkin ve Lermontov'un düelloda ölümlerine ilişkin düşünceleri şöyledir. Onlar söylediklerini söylediler. Zaten ölmeselerdi de birşey yazamazlardı. Bu yüzden onlar, düelloyla intihara girişerek kendilerini yokettiler.

Bizler, Puşkin ve Lermontov'un şiirlerini okudukta yer yer karamsarlıklarla karşılaşırız. Bu olgu Puşkin'de hiçbir zaman güçlü bir ölüm isteğine ve hayatın anlamsız olduğuna dair bir düşünceye götürmemiştir. Puşkin'de karamsarlık olsa da anlamsızlık ve ölüm isteğini göremeyiz. Lermontov'un bazı şiirlerinde hele de son şiirlerinde bu yan vardır. Bir şiirinde şöyle diyor. *"Tutkular mı, gönlün o tatlı ağrısı da/ Mantığın sözü önünde silinip gidecektir/ Ve yaşam çevrene soğuk bir dikkatle baktığında/ Boş ve aptalca bir şakadan başka nedir..."* (11)

Lermontov'un aşk şiirleri yalın içten şiirlerdir. O sevdiğine mistik, soyut anlamlar yüklemez. O sevdiğiyle birlikte yaşıyordur sanki, onun bütün özelliklerini biliyordur. O yalınlığı içinde güzeldir. Sevgilisine yazdığı şu şiir hala sıcaklığı ve yalınlığıyla duruyor. Bir çocuk işte o, seven bir çocuk.

Siz yokken çok şey söylemek istiyorum size
Yanımdayken sizi dinlemek istiyorum;
Fakat susarak bakıyorsunuz bana sertçe,
Ben de utançla ve şaşkınlıkla susuyorum.

duyduğum zillerin sesi değilmiş
tadıyordum elmanın yarılmasını
kokular vardır kokuların kadınları
kadınların yaraları
söz vardır: anısı, mekanı, kokusu
ve yarası

bir fotoğrafın arkasına mutlaka bakılır.

Azmi Ü. HENDEKÇİ

Ne yapayım ki çekemem ilginizi
söyleyeceğim beceriksiz sözlerle...
Bütün bunlar çok gülünç olabilirdi
Keder verici olmasalardı böyle... (12)

Peçorin'le dost olamazdım. O bireyci, bencil kişiliğini kırıp dostluğun kapısından içeri girmeyi hiç düşünmüyordu. Ama Lermontov'la dost oldum ben.

1.Lermontov, *Çağımızın Bir Kahramanı*, Çev.Nedim ünal, Cem Yayınları, 1997, Haziran, İstanbul.
2. Lermontov, *Çağımızın Bir Kahramanı*, Çev.Nedim ünal, Cem Yayınlan, 1997, Haziran, İstanbul.
3. Lermontov, *Hançer*, Çev. Ataol Behramoğlu, Adam Yayınları, İstanbul, 1985.
4. Lermontov, *Çağımızın Bir Kahramanı*, Çev.Nedim ünal, Cem Yayınları, 1997, Haziran, İstanbul.
5. *Çağımızın Bir Kahramanı*, Çev.Nedim ünal, Cem Yayınları, 1997, Haziran, İstanbul.
6. Boris Suçkov, *Gerçekliğin Tarihi*, Çev. Aziz Çalışlar, Adam Yayınları, 1982, İstanbul,
7. Lermontov, *Hançer*, Çev. Ataol Behramoğlu, Adam Yayınları, İstanbul, 1985.
8. Lermontov, *Hançer*, Çev. Ataol Behramoğlu, Adam Yayınları, İstanbul, 1985.
9. Lermontov, *Hançer*, Çev. Ataol Behramoğlu, Adam Yayınları, İstanbul, 1985.
10. Lermontov, *Hançer*, Çev. Ataol Behramoğlu, Adam Yayınları, İstanbul, 1985.
11. Lermontov, *Hançer*, Çev. Ataol Behramoğlu, Adam Yayınları, İstanbul, 1985.
12. Lermontov, *Hançer*, Çev. Ataol Behramoğlu, Adam Yayınları, İstanbul, 1985.

"YALINAYAK GECELER"*

Ali TAŞ

"Vallaha ne söyliyim gardaş, ben öyle bilmediğim kaatlara şırdan neyim sarmam. Kırk yıllık şırdancıyız biz burda, az çok bir namımız vardır. Bana dee kazalardan köylerden şırdan yemeye gelirler ağalar. Ben öyle heer kaada şırdan sarmam. Hıı gardaş, öyle deel mi?" dedi yanındakilere. *"Öylee öylee." dediler. O, sürdürdü konuşmasını: "İcap etmez yani, değil mi? Ben hep bak böyle özel kaatlar aldırırım. Hem kendim de getmirem haa, dee ayağıma kadar getirir kaatçılar. Aldım mı eyisini aldırırım, hem de bir deel, beş-on kilo birden. Kaatdan yana sıkıntımız yok Allaha şükür. Akşam bu vakit başlar, gece saat onbir'e kadar iki tencereyi sağlama bitiririm. Kazanıyoruz çok şükür, onun için de kaadın eyisini alırım. Şimdi seni duyan da, lan yoksa şırdancı ordan burdan topladığı kaatlara mı sarıyor şırdanları diyecekler. Geçen gün yine burda oturmuşum, böyle senin gibi birisi..."* (s.38-Yitik Öykü)

Zafer Doruk, "Yalınayak Geceler" ile alır okuru Adana sokaklarına götürür. Yiten bir öykünün yol açtığı diyaloglarla, çarpık kentleşmeden pembe kaldırımlara taşan insan manzaralarını bütün sıcaklığıyla verir. Öykü, beş yıldızlı bir otelin önünde terlikçilik yapan yazarın, sıradan bir kağıda aldığı öykü notlarının kaybolmasıyla başlar. Esnaf arkadaşlarına sorduğunda aldığı yanıt şu olur: *"N'öörek gardaşım biz iki pança kaadı?"* (s.35)

Öyküymüş, şiirmiş umurlarında değildir onların. Öykücünün vurguladığı üzere; *"Hani, 'sattığım mal çılınmış' dese, ilgilenecekler belki, 'bizi hırsız mı çıkarıyorsun' deyip üstüne bile yürüyecekler, ama söz konusu iki kağıt parçası olunca..."* (s.36)

Kayıp kağıdı arar durur öykücü. Kendi deyimiyle *"Allahı şaşar." "Bilye oynayan çocuklardan, çiklet satan çocuklara, kağıt toplayıcılarından datlıcıya"* (s.39) dek yana yakıla koşuşturur. Öykü bir gazete haberiyle son bulur. Uyuşturucu kullanan psikopat bir müşteri, traş olduktan sonra ayakkabısını silmek için berberden bir kağıt ister. Berber de, sabun köpüğü silmek için duvarda asılı olan şıralı kağıdı bilmeden verince burnundan olur. Anlayacağınız, *"koyun can derdinde kasap mal derdinde."* Özellikle şırdancı ile öykücü arasında geçenler; nitelik ve nicelik aykırılıkların buluştuğu yöresel sıcaklıklar, dil olanağının boyutlarını yansıtır.

Bana öyle geliyor ki, ben bu şırdancıyı tanıyorum. Bir metrelik Adana kaldırımlarını parselleyenlerden biri bu. İlle de o... *"Koca bir tencereyi önüne atıp oturmuş, kısa boylu, toparlak yüzlü, şalvarlı, şişman şırdancı..."* (s.37)

Şırdancı yanıtları sürer:

"Kaç dene?"

"Niye burası Vergi Dairesi mi hemşerim? dedi şırdancı yılışarak. 'Ya da Vergi Dairesi önündeki dilekçeci mi sandın beni? Eyice bak bana, şırdan mı satıyom, yoksa dilekçe mi yazıyom?" (s.37)

"Eee?" dedi şırdancı. "Verdiii. N'edecen ki iki kağıt parçasını?"

"Çok mu möhüm yani?"

"Allahallaah! Yahu heç çeke senete de benzemiyordu, değil mi arkadaşlar?"

"Dinlemiyon ki gardaş beni. Hayret vallahi, ananın karnında nasıl durdun dokuz ay, onu merak ediyom."

"Cık."

"Bende deel"

"Dedim ya sana, o kaatlar benim işime yaramaz deyi. Datlı satan biri durduydu demincek önümde, adamın biri de datlı yedi ondan, datlıcının da kaadı kalmamış, adam datlıyı yedikten sonra gelip benden kaat istedi, ben de senin o kaatları verdim." (s.38)

Öyküde yerel-yöresel sağlam olumlu bir biçimde yansıtılırken, insanlar arasındaki güven bunalımını da dil imkanına yükler:

Kapının önünde durup yolunu kestim. *"Tatlıyı sen mi yedin"*

"Ne datlısı gardaşım, çekilsene önümden."

"Yok, yok, tatlıyı sen yedin az önce."

"Ben datlı matlı yemedim."

"Biliyorum, yedin. Bir şey soracağım, o kadar. Ucunda ölüm yok."

"Tut ki yedim,n'olur?"

"Bir şey olmaz."

"Olmazsa niye datlı yiyeni soruyon?"

"Tatlı yemeyle ilgili bir öykü... Şeeeyy, karıştırdım... Nasıl anlatsam? Tatlının şırasını sildiğin kağıt var ya..."

"Sildiğimi de nerden çıkarıyon? Ağzımdan laf mı alacan?" (s.39)

Yer yer yazarın ironik tavrı da algılanır. Toplumsal eleştiri konumuna da zaman zaman bürünen

bu tavır, dil özgünlüğündeki kıvamını korur. Farklı dünyaların insanlarını bir arada tutmanın sorunsalını psikolojik ve bilinçaltı etkilere dek uzanan irdelemelerle verir. "Buluşmalar" adlı öyküde bu tür çelişik tiplemelerle ortaya koyduğu farklılık görülür. "Merhaba Sevgili Yalnızlık; Bahar Ol Hüzün..." adlı öyküde, yetişme yurdunda büyüyüp iş hayatında başarılı olan bir kişinin, kalabalıklar arasında yalnızlaşan içe dönüklüğünün yanı sıra; toplumsal yozlaşmanın eleştirelliği yer alır. Özlem duyulan anne sevgisi, yozluğa direniş, yorgunluk ve yılgınlık öykü kahramanının iç konuşmalarında yansıtılır:

" Yetiştiremediğim, seni yetiştiren bir çocuk yurdunda armağan verilmiş çocuk bakışlarındayım. Ben ölmeyen mutlu analardanım; yeryüzünün herhangi bir yerindeyim ben oğul; yeryüzü benim."

"Anne biliyor musun ben şiirlendim. Şuramda adam büyüklüğünde bir şiir oluştu. 'Aman oğlum yok etme onu. Şiir adamlığın iş adamlığının bereketli yağmuru olsun..."

...

"İçim daralıyor anne. Varsıllığımın arttığı oranda içimde bir şeyler eksiliyor. Bir anlamsızlık, bir hiçlik; her şey iki yüzlü ve sahte..."

"İçindeki şiiri diri tut oğlum; o şiirdir ki çürümeye karşı durmuştur hep. Unutma, bir şiirin kalacaktır yarına, bir de yaptırdığın okul." (s.14-15)

"Öyle Bir Hikaye", "Yalınayak Geceler" ve "Çek Bir Ceza Demli Olsun" adlı öykülerde, toplumsal göndermelerin yer aldığı eleştirel dil örneklerle verilir. Ekmek parası peşinde koşan öykü kahramanlarının veya öykü kişilerinin başına gelenler güncel çağrıştırır.

"Yalınayak Geceler"deki gerçek ağırlıklı içerik zaman zaman kurgusal boyut kazansa da; insan/toplum/yaşam üçgenindeki canlılığını korur. Boyutsallık oluşturan bu canlılık akıcı, özgün bir dilin çerçevelediği öyküler sunar. Bu öykülerden bazıları da "Daktilo" ve "Tabuta Vuran Dolu Sesi" olarak sıralanabilir. "Daktilo"da, kuponla daktilo veren bir gazete, hem de sevilmeyen gazetenin alınmak istenmesi gündeme gelir; üstelik, aynı gazetenin maymun maskesi verme promosyonu karşısında çocuk paylanmışken. "Tabuta Vuran Dolu Sesi" ise okurda gülümsemeye neden oluyor. Olabilir mi sorusu karşısında, neden olmasın diyorsunuz.

Toplumsal ve insancıl duyarlılığın ana kaynağı olduğu öykülerde dil işlevini görüyor. Mesajını veriyor. Dilin sunduğu, işlevini gören ve yalınlığı devingenleştiren olgulardan biri de, betimlemelerin kuşattığı imgesellik. Bu özelliğin az oluşu süslü kılmıyor dili ama rengini yetkinleştiriyor:

"... Gözleri çırpıntılı bir deniz olup alaca sabahta, imbat serinliğiyle birlikte ağsın ciğerlerime kokusu. Teni tenimde ürpererek leylak moru bir kadife gibi gezsin dudakları boynumda.

"Öyle bir kadın düşlemiştim ki erik çiçeğinin üstünde titreyen çiy damlası olsun.

Deniz kıyısında yıkım kararı verilmiş bir gecekondu bahçesinde hüzünden ve hazdan titreyen zakkum pembesi gibi şafağı dişleri arasına almış; deniz solusun...

hapisane avlusundaki bir avuç tutsak güneş kadar özlem, özgürlük çılgını, Nazım çığlığı iki dize okusun; gecekondu penceresinden içeri sarkmış, kahvaltı tepsisinde balkıyan firari gün ışığı da tanığımız olsun." (s.5)

"Kent lambaları ve araba farları ışığına tutulunca karanlığa çizilen ateşten çizgilere dönüşüyor yağmur damlaları..." (s.16)

"Ceketini omuzlarına atmış, elleri pantalonunun cebinde, kasketini hafif yana eğmiş, ağzında Amerikan cigarası, esnafları küçümseyen çalımlı gözlerle, bıyığının ucunu arada bir burarak, ince uzun boynunu sündüre sündüre yürürken, yeni satın aldığı ruganlardan biri sivri bir taşa çarpınca içi titredi İsmail'in..." (s.30)

"Bizim oraların gülyaz'ı, bir olur, bir olur ki, on üçünde kız dudağı gibi can kırmızı. Etli, diri, şeker şerbet. İçli içli sarkar ki dallarından, bakınca gönlünüz mayhoşlanır, sevda başınıza bir vurur, gürül gürül akarsınız." (s.77)

"... Yürek, nicedir bir ana sevecenliğini içine katıp büyütememiş, aşıramamış şu dağları; çırpıntılı, tutsak. Kaya dipleri, dağ kovukları, mağaralar; yükseklere çarpıp düşmüş, kanadı kırık türkülerle dolu. Yüzler, toy bulutlar gibi." (s.81)

* Yalınayak Geceler, Zafer Doruk, Özgün Yayıncılık, 87 syf. Nisan 1998.

Söküp Atacağım

Hafifletir vücudu
Yaşamayan bir parçasının söküp atılması
Nasır gibi

Söküp atacağım sizi
Düşmanım olan dostları
Hafifleteceğim ruhumu

Mustafa TABAK

Haşmet Zeybek; "Tiyatro'da Önemli Bir Dönemeç"

FİLİZ ATEŞ

1960 -1980 arası Türkiye'de Tiyatro

Türkiye'de 1960'lı ve 70'li yıllar çok tartışıldı. Bu tartışmaların hakkının verilip verilmediği de tartışıldı. Fakat bu dönemin tiyatrosu yeterince tartışılamadı. Oysa o günlerin tiyatrosu, sadece yaygınlığı ile tiyatroya getirdiği solukla değil, ele aldığı konular ve denemelerle de Türkiye'de tiyatroya çok büyük bir katkı sağlamıştı. Bugünden 60 ve 70'ler tiyatrosuna tekrar bakmayı öneriyor ve bu dönemin tiyatrosundan neler öğrenebileceğimizi bir dizi röportajla tartışmaya açıyoruz. İlk olarak, bu dönemin tiyatroya kazandırdığı ve bu dönem tiyatrosunun içinde etkin olarak yer almış, şu an Şehir Tiyatrosunda yönetmen olan Haşmet Zeybek'le yaptığımız röportajı yayınlıyoruz.

- 1960'lı ve 1970'li yıllarda tiyatroya emek verenlerin yaşamlarının ve deneyimlerinin gerek Türkiye'de tiyatronun gelişimi, gerekse bugün tiyatro ile ilgilenenlere kılavuzluğu açısından özel bir önem taşıdığını düşünüyorum. Bu dönemlerden sözeder misiniz? O zamanın atmosferi nasıldı? Siz neler yapıyordunuz bu yıllarda?

Bu dönem özellikle benim yaşamımda çok önemli bir dönem. Şöyle söyleyebiliriz; diyelim ki 60 devrimi deriz, ihtilali deriz, ne dersek diyelim ama 60'da bir açılım yani baskıya karşı bir gelişme oldu. Buna halkın havasını alma da diyebiliriz, bir iktidar değişikliği yapma ama bu istenilenin dışında da denebilir, 60'ların sonuna doğru müthiş bir özgürlük havası oldu Türkiye'de, bir önceki dönemlere göre. Mesela bir 61 Anayasasının çıkmış olması, bu anayasanın temel hak ve özgürlüklere yer vermesi, toplumdaki bazı isteklerin gündeme getirilmesi. Zaten daha sonra görülecektir ki bu anayasa Türkiye'ye fazla gelmesi nedeniyle iki tane darbe yapılır. Bizi ilgilendiren asıl olay şu; bununla beraber bir sosyalist romantizm gelişti Türkiye'de. Bu anti emperyalist, tam bağımsızlıkçı bir gelişme. Bu arada dergiler, gazeteler çıktı. İlk defa böyle bir işçi partisi kuruldu, sosyalist işçi partisi (TİP) yani sosyalizm sözleri söylenebilir oldu. Bu ülkenin yıllarca yasaklanmış bir hasretiydi. O dönem eğer biz 10,12 yaşında çocuklarsak bu romantizm içinde okullarımızı okuduk, ortaokulları. Bununla beraber kimimiz hikaye kimimiz şiir, kimimiz roman denemeler yapmaya başladık. Ve bunların içinde tiyatro çok can alıcı noktalardan bir tanesiydi; insana karşı insan ilişkisi olduğu için. Bu hava içerisinde yeni oyunlar yazılmaya başlandı, Türkiye genelinde de, yöresel yerlerde de. Yepyeni bir İçerik kazandı, mesela Yön dergisi girişimi, Nazım'ın şiirlerinin serbestçe basılır hale gelmesi. Bizim yöremize bakarsak mesela Tarsus halkı, Adana halkı, gruplar halinde insanların teması, tartışması, konuşması, bu meselelere kafa yorması, bunlar çok önemli olaylardı. TİP'in kurulması, DİSK'in kurulması yani devrimci adıyla ve dolayısıyla özgürlüklerden yararlanılması, mesela Çukurova'da işçilerin grev yapmaları, toplu sözleşmeleri hatta toprak talebi olanların karaborsacıya karşı yürümesi gibi temelli bir dönüşümü getirdi. Hatta daha sonra 12 Mart'ın Genel Kurmay Başkanı açıklayacaktır; "sosyal uyanış ekonomik gelişmeyi aştı" dedi. Şimdi hani deniyor ya sosyal patlama olur önlem alalım; sosyal patlama olmasın, bireysel patlama olsun, insanlar birbirlerini gırtlaklasın, cinayetler işlensin, insanlar cinnet geçirsin, örgütlü bir şekilde birşeyleri elde edemesin. Bu gelir dağılımı, eşitsizlik, kurt sorunu vs, Türkiye'nin bütün sorunları güm diye gündeme geldi. Tabii o zaman şöyle oluyor 60'lı yılların tiyatrosu; tiyatro öyle bir kurgu ki; bütün devrimler tiyatrodan başlamış desem yanlış olmaz. Sovyet Devrimi'nden tutun da Çin Devrimi'ne kadar. Çünkü o oyunu izleyen, o ruhu paylaşan insanlar zaten orada bir bütün halindeler, bu sokağa yansıdığı zaman kıyametler kopuyor. Kitleyi tiyatro hazırlıyor. Sadece oyunun içinde olan değil eleştiren de oyundadır, eksik bulan, fazla bulan, hep bir oyunu tartışmak vardır, işte 60'lı yılların tiyatrosu da bana göre ilk defa diyalektik bir tartışma başlatmıştır. Doğu kültürü, Batı kültürü, aktarmaca kültür, yoz kültür, Amerikan kültürü gibi çeşitli kültürlerin tartışıldığı bir zemini getirdi. Ve bu zemine göre de tiyatrolar oturdu.

- Yani sol tiyatronun toplumsal olarak ne kadar yararlı olduğunu keşfetti diyebiliriz.

- Keşfetti. Heyecanına girdi. Mesela ben kendi arkaiğimden alırsam; Tarsus Halkevi'nde köylere gidip oyunlar oynuyorduk mesela. Oyun oynuyor-

duk, gazeteler dağıtıyorduk. Özellikle bu "Düğün, Davul" Çok önemli birşey yaptığımı ben 30 sene sonra kavradım. Bir "Düğün, Davul"u alın, bir meydanda oynardık, bütün köy katılırdı, kim oyuncu kim seyirci belli değildi. Öyle sıcak ilişkilerimiz, bağlarımız vardı. Özellikle, o gün herhalde her yerde öyleydi, Tarsus Halkevi çok gelişmiş bir Halkevi'ydi. Bir edebiyat dergisi çıkarırdı, bir edebiyat dergisiydi. O yörenin, Adana'nın Tarsus'un en iyi edebiyat hocaları, yazarları araştırmalar yaparlardı, o dergiyi beslerdi. Ulusal ürünler de gelirdi, mesela İstanbul'dan yazıp gönderirlerdi, yöreden gönderenler de olurdu, mesela bir folklor grubu vardı, çok kalabalıktı, Tarsus'un bütün köylerinden insanlar vardı. Bir bağlama kursu vardı, bizimkiler biraz düşkündür çalıp söylemeye, Kıbrıs radyosuna yayın yapardı her Cumartesi günü. Aynı şekilde halkın da bugün ki gibi kapalı değil açık bir yaşama biçimi vardı. Sonra ben bunu inceledim, Hint'ten Çukurova'ya kadar geliyor, akşam işten dönünce eve kapanmayıp bahçelere, mesirelere gitmek gibi bir gelenek bu. Bizim orada bahçeler olur, halk yiyeceğini içeceğini alır gelir oturur çayını içer, bir sahne vardır ve o sahnede bir komedi arkasından bir dram oynanır. Sonra halk aşıkları çıkar, yörenin aşıkları olur veya tanınmış sanatçılar olur, bir eğlence izlencesi yapılırdı. Hele Tarsus'un bahçesi havuzluydu, sahne havuzun içinde yüzerdi. Çok müthiş birşeydi, elini kaldırdığında turuncu alıp lahmacununa sıkardın. Cumartesi, Pazar halk buralardaydı. Yazlık sinema da böyleydi. Yazlık sinemaların hepsi bir eğlence, şölen, tören bir buluşma yeri gibiydi. Bu halka da birşeyler yapmak gerekirdi. Bizim kurtuluş günümüz vardı 5 Ocak. Bütün halk o günü beklerdi. Biz tiyatro oynardık, bağlama kolu şarkılar söylerdi, dans kolu dans ederdi, yani büyük bir gece yapılırdı, iyi oyun, kötü oyun, tiyatrocu olmak gibi şeyler gündeme gelirdi ve iltifat görülürdü. Halk sizi kabul ederdi, her gittiğiniz yerde farklı davranırdı, bunlar genç adamın hoşuna giden şeyler, günümüz gençliğine bunlar pek yapılmıyor, çok iltifat edilmiyor, hep başarısızlığın, yakınmanın kültürü; 'ah başaramadım, kaybettim, torpilim yoktu' gündemde. Şimdi düşünüyorum da o zaman 14 yaşında olanlarla 60 yaşında olanlar arasında ideolojik yaş farkı yokmuş. Hepimiz sıfırdan başlamışız. Sol kitaplar basılmaya başladı bu arada. Herkes aynı dönemde aşağı yukarı aynı kitapları okumaya başladı. Hatta denebilir ki genç olanlar belki daha hızlı okudular. Okundu, eyleme gidildi, bunların hepsi tiyatroya yansıdı. Tiyatroda en yoğun tartışmalar o dönemdedir. Dramatik oyun, epik oyun, geleneksel oyun bizim başını çektiğimiz, halk tiyatrosu diyelim. 70'li yıllara gelirken ilk oyununu veren yazarlar var mesela. Erol Toy Pir Sultan, benim Düğün, Davul, Vasıf'ın Asiye Nasıl Kurtulur?'u, biraz öncesinde 65'lerde Sermet Çağan'ın Ayak Bacak Fabrikası, 72. koğuş, Sarpınar 14, Oktay Arayıcı'nın Seferi Ramazan Bey'i, Haldun Taner'in oyunları bunlar hep o ateşli dönemde çıkmış denemeler. Bunlar hep halk kültürü ile batı kültürünü kaynaştırıp, yani şematik biçimde bir meseleyi almak değil de bizim besinlere yaptığımız muameleyi uygulamak. Batı kültüründe herşey çok kötüdür de değil, herşey çok iyidir de değil. Besinleri aldığımız zaman ne yapıyoruz; iyisini hazmediyoruz, kötüsünü atıyoruz. Bu atma ve bu ayrıştırmayı yapan veya yapma eğiliminde olan bir yere gelmiştik. Bu arada söylemeden geçemem, Ulvi Uraz çok büyük bir hocaydı. Türk sinema ve tiyatrosunun komedyenleri Kemal Sunal'dan Metin Akpınar'a kadar Ulvi Bey'in tiyatrosunda yetişmiş arkadaşlar. Ulvi Uraz bu bağlamda çok önemliydi. Devlet Tiyatrosu kökenli olmasına rağmen halk kültürü ile çok içiçe, çağdaş kültür ile geleneksel kültürü çok iyi kavramış, usta bir yönetmendi.

- Bu dönem, Batı kültürü ile Geleneksel Kültürü kaynaştırmak çok önemli bir tartışmaydı herhalde.

- Evet. Kökten mi çıkacağız, daldan mı eğeceğiz? Böyle bir deyim vardır ya, kökten sürme oldu mu sağlıklı gider, daldan eğme idare eder. Çeviri kültürü ile yaratıcı kültür arasındaki fark gibi. O dönem bunları çok yoğun tartıştık.

- Yeni tartışmalar ortaya çıktı değil mi?

- Evet. Özelikle Batılıların dediğine göre dünya edebiyatının son 150 yılında çok önemli bir yer tutar Alpagut Olayı, bizim kültürümüzde tek işçi oyunuydu. İlk defa tulumuyla, kaskıyla işçi sınıfı sahneye çıkar. Onun için Alpagut Olayı'nın savı, savunduğu şey çok önemliydi. Keşke devam edebilseydik. Biz uzmanlaşmıştık; Dostlar Tiyatrosu'nda bir normal Dostlar Tiyatrosu vardı bir de işçi kolu vardı. İşçi kolu sadece işçilere tiyatro yapmak üzere, işçilerle birlikte olmak için kurulmuş bir tiyatroydu. Bir eser Alpagut Olayı'nı verebildi, ondan sonrası malum 12 Mart Sıkıyönetim geldi ve bu girişim devlet tarafından durdurulmuş oldu.

- Geleneksel Tiyatro, Batı Tiyatrosu tartışmalarının yanı sıra tiyatrocular toplumsal kaygılara sahip olduğu için başka yeni tartışmalar da açtılar; işçi tiyatrosu, sokak tiyatrosu, epik tiyatro, halk...

- Halk Tiyatrosu. Popüler tiyatro, kitle tiyatrosu diyelim. Ve dolayısıyla halkın tiyatroya ilgisi çok büyüdü. Diyelim ki Ankara'da devrimci tiyatroya eskiden bürokratlar gelirken artık halk gelmeye başladı. Özellikle Pir Sultan filan alevi kesimi tiyatroya

getirir oldu. Hala 30 yıldır da oynuyor. Buna benzer girişimler tiyatronun önünü açtı. Tabii bu 70'de biraz kesintiye uğradı.

Çok güzel bir geleneği vardı devrimci tiyatroların repertuar tiyatrosu yapılırdı. Mesela Ulvi Bey'le ben profesyonel olunca ben biliyordum Ulvi bey bana beşyüzbin lira ya da birşey ama 12 ay maaş verecek ben de oyun yazma, oynama gibi 12 ay boyunca çalışacağım, bunun üzerine yoğunlaşacağım diye düşünürdüm. Ki yapardık, her sene üç oyun filan oynardık. Bu repertuar tiyatrosu aynı zamanda şu an Türkiye'de silinmiş olan ekip tiyatrosuydu. Ekip bir süre sonra bilirdi birbirini. Oyun yazılırken kimin hangi rolü oynayacağı aşağı yukarı ortaya çıkardı, kadrolar ortaya çıkardı. Bunlar ücret anlamında da çok dengeliydi. Mesela Genco bin lira alıyorsa Genco'nun üstüne kimse binbir lira almazdı. Bunlar eşitlik ölçüsü idi. Şu farklıydı, tabii ayrandan aşağı katık olmaz ama, birşey yapıyorum, topluma birşey veriyorum, toplumun birşeyini karşılıyorum misyonları vardı. Bu misyonlar insanları çok zinde tutan şeylerdi.

Ekipleşmede özellik şu, elbette uzmanlaşma var ama, ekip ruhu vardı. Üç aşağı beş yukarı aynı yere bakmak, tek çizgi anlamında söylemiyorum, çizgi mücadelesi de oldu, ama bu insanı geliştiren birşeydi. Bu oyun şöyledir, böyledir, bu oyunu yeniden yazalım derken, proje üretirken birbirini bilen ekip, değerleri olan, belli bir dünya görüşü olan, belli bir ağırlığı olan, bunu yaparım, bunu yapmam diyen. Biz Dostlar Tiyatrosu'ndayken büfeye devamlı Ankara gazozcusu gelirdi milli sermaye diye mesela kolacılar gelmezdi.

- O zamanlar bunun mücadelesi de verilmiş değil mi üniversitede Koka kola içilmesin diye kampanya yapılmış?

Evet. Şimdi böyle birşey yapılsa insan belki komik duruma düşmüş olabilir ama o zaman böyle bir ruh vardı. Devrimci tiyatrolarda hayata karşı bir sorumluluk, bir duruş, bir varoluş biçimi vardı. Bir Dostlar bir AST dediğiniz zaman bunlar her oyunu alıp oynayamazlardı. Belli bir nosyonu vardı.

- O dönemde vodvil oynayanlar da vardı. Toplumun onlara bakışı açısından bu tiyatrolar arasında nasıl bir fark vardı?

Onlarda şöyle olurdu; artık çok ustalaşmış oyuncuların inceliklerini seyrederlerdi. Mesela bir Gazanfer Özcan'a giden birşey beklemez Gazanfer Özcan'ın ne kadar hoş bir oyuncu olduğuna bakar güler eğlenirdi.

- Üst tabakaya mı hitap ediyordu?

- Evet ama halk da olsa aynı şey. Mesela bir İstanbul Tiyatrosu vardı, Celal Beyler Toto Hanımlar oyun oynarlardı, zaten onlar oynasalar da oynamasalar da çok komiktiler. Onların sahneye çıkması seyirciye yeterdi. Onların ki başka bir popülerlikti.

- O günlerde çarpıcı bir olay da oyuncuların grevi. Bugün için pek söz konusu olmayan bir durum. Bugün tiyatro oyuncuları bir araya gelme de bile büyük sorunlar yaşıyorlar.

- Şimdi üzüm salkımı gibi serpme serpme bağlayınca herşey sağlam oluyor. Dedim ya DİSK kuruldu diye. O zaman kurulan sendikalar da sağlam sendikalardı. Emekçinin hakkını arayan, işverenle çatır çatır mücadele eden. Sanıyorum Şehir Tiyatrosu grevi vardır, Erol abiydi sanırım o zaman sendikanın başkanı. Sendika oturur patronla pazarlık ede ede haklarımızı alırdı, hatta aramızda hem tiyatrocu hem patron görünenler pek alınırdı mesela. Biz sanatçı değilmiyiz niye bize patron muamelesi yapılıyor gibi. Tabi ki onlar klasik anlamda, emeğini koymayıp sadece para koyan patron değillerdi. Görünüş o idi. Hatta onlar sendikanın istediğinden daha fazla vermeye çalışırlardı. O zaman sendikaların içi doluydu. İşçi temsilcisinin içi doluydu. Her tiyatroda sendika temsilcisinin de bir ağırlığı olurdu. Haberleşmeler olurdu. AST grevi ciddi bir grevdi, dışındaki bir patrona karşı yapılmış, kollektif tiyatroya geçme aşamasındaydı. Sanıyorum Türkiye'de her aydının, aydın kesimlerin desteklediği bir grevdi. Onlar da bir ekol, okul, yetişme biçimleri. O zaman devrimci oyuncular zaten diğer grevlere aykırı değillerdi. Ben yine Şehir Tiyatrosu'ndaydım bir işçi grubum vardı Grev ya da referandum gibi bir oyun oynuyorduk. Nerede grev varsa benim oyuncular orada olurlardı.

- Şehir Tiyatrosu'nda çalışıyorlardı.

- Şehir Tiyatrosu'nun yevmiyeli grubuydu aşağı yukarı. Bugün de yine yapmak istediğim şeylere benzer birşeydi. Ama o zamanlar hedef kitlemiz işçi sınıfıydı.

- Mesela Şehir Tiyatrosu gidip işçilere oyun oynuyor muydu?

- Bizim en son yaptığımız 74 sonrası gecekondu semtlerinde tiyatrolaşmak. Bayrampaşa, Gültepe, Zeytinburnu. Oralarda kitle oyunları oynadık. Tabii ki şehir tiyatrosunun yapısı sınıf tiyatrosu yapmaya uygun değil ve müsait de değil.

- Bildiğim kadarıyla devrimci tiyatrocular-dan Şehir Tiyatrosuna bu konuda da eleştiri yöneltiliyordu. Şehir Tiyatrosunun samimi olmadığı ve gecekondu semtlerinde açtığı sahnelerin göstermelik olduğu gibi.

- Böyle eleştiriler gelmiştir tabii evet. Orada şu vardı, her semtin hatta mümkünse her fabrikanın içinden işçilerinden oyuncular yetişsin oynasın ki kalıcı olsun.

- Orada da iyi niyet var yani.

Evet iyi niyet var. Öyle bir girişim de vardı. Merbolin fabrikası vardı, patronu çok anlayışlı bir adamdı, yemekhanelerinde filan oyun oynardık. Onların işçileriyle oyunlar hazırlamaya kalkmıştık.

- Yavaş yavaş bugünlere gelebiliriz. Tiyatrolarda hem içerik olarak hem de işleyiş olarak büyük değişiklikler oldu 80 sonrasında. Siz bu konuda ne düşünüyorsunuz?

12 Mart bir müdahaleydi, ama insanlar direndi, 70'den sonra hatta sürdü. Ama 80 çok garip birşeydi, herşeyi sulandırdı ve bulandırdı. Düşünün 141, 142 kalktı diye, bir sınıf mücadelesi yoksa 141'in ne anlamı var. Herşeyin içi boşaltıldı. Ve bunlar adım adım oldu fark edilmedi. Şu an hâlâ bilince yansımış değil. Tiyatroya gelmeden önce edebiyattan örnek vereyim. Önce gazetelerden roman tefrikaları kaldırıldı. Bu çok basit birşeymiş gibi görünüyor. Roman tefrikaları gazetelerden kalkarsa romancı yetişmez. Çünkü o tefrikalar halkın talepleriydi. Pehlivan romanları da olsa her gün yazıyorsunuz, insanlar okuyor, sizi takip eden birileri var biliyorsunuz. Netice itibariyle onlar eleştiriliyor, gözden geçiriliyor ve siz bir roman sahibi oluyorsunuz. Şu ortamda ne bir Orhan Kemal, Yaşar Kemal, ne bir Kemal Tahir çıkması mümkün değil, ne çıkabilir; ısmarlama roman yazan romancılar. Best seller yapan, star romancılar çıkabilir.

Tiyatroda; Egemen Bostancı'nın başlattığı star sistemine yönetip, yevmiyeli tiyatro başladı bu repertuar tiyatrosuna karşı. Bir konu alınıyor, ünlü oyuncular konuluyor, oyunculara büyük para teklif ediliyor, tabii ki patron çok para harcamıyor, oyun başlıyor. Oyun para kazanıyorsa oynayanlar da parasını alıyor. Para kazanmıyorsa bitti demektir. Bu sistem Broadway'in sistemi. Ama Broadway'de bunun gerekçesi var. İki yıl parasız çalışırım ama üç yılımı garanti edersen yevmiyem şundan denir mesela. İşte özel tiyatronun başına böyle birşey geldi. Oyuncu yevmiyeli çalışacak ama ayda kaç oyun oynayacak. Oyun garantisi yok, yevmiye var, bu eritiyor. Bir ikinciside şu; belki insanlar çok kızacak başta hemşerim olmak üzere ama, destek; Kültür Bakanlığı desteği. Bu destek 80'den sonra işi şeye getirdi; bir ödenekli tiyatro var bir de yan ödenekli tiyatro haline geldi özel tiyatrolar. Neden? Kültür Bakanlığından pay alabilmek için Bakanlığın hoşuna gidecek işleri yapmak gerekiyor, fakat Kültür Bakanlığı'nın beğenisi ödenekli tiyatrolarla ortada. Özel tiyatro özelliği olan tiyatrodur. Aynı oyunu ayrı ayrı yerlerde oynayarak ayrı özellik olmaz. Çehov'u alıp da 20 sahnede birden oynarsan 20 "özel" tiyatro olmaz. Bu Broadway oynayan tiyatro, bu devrimci tiyatro bu ayrı, bu gelenekselcidir ayrı, bunlar birer özelliktir. İşte 80 sonrası edebiyatta, sanatta, tiyatroda böyle bir yumuşama başladı. 80 öncesi biz oyunu şöyle seçerdik, bu halka ne verir? 80 sonrası oyunlar şöyle seçilmeye başlandı; bu halktan ne para kazanır, halktan ne getirir. Böyle böyle müzikaller filan bu sürüp gitmekte. Yani siz oyuncuyu değil, şarkıcı olabilir, türkücü olabilir birini koyarsınız onun isminden para kazanırsınız Bu arada içerik, teknik bir ton şey de gürültüye gidebilir. Türkiye'deki sanatçılar da Brodway'e benzeyelim derken kendilerini birşeye benzettiler Bu şuna benziyor; atı nallanırken görmüş kurbağa da ayağını uzatmış. Buna karşı durmak lazım.

- Buna nasıl karşı durulabilir?

Bunu duyurmak lazım, ekipleşmeye önem vermek lazım, yeniden ekip tiyatrolarını oluşturmak lazım, bunların yeri de bellidir; devrimci kültür merkezleri. Orada genç genç adamlar bekliyor. Amatör olsunlar varsınlar. Çok çalışır ortaya birşey çıkarırlar. Çok parayla mı iş yapılır çok emekle mi sorusunu sormak lazım.

- 60'lardaki 70'lerdeki tartışma başlıkları hala güncel midir? Bu tartışmalar tekrar yapılmalı mıdır?

- Bunlar her zaman olacaktır. İçerikler hiçbir zaman kaybolup gitmez. Eğer bir ilke ritüel ise o kaybolmaz. Mesela ben şimdi desem ki bizim komünizmimizin kurucusu Yunus Emre'dir. Nereden çıkarıyorsun diyeceksin. "Mal sahibi mülk sahibi, hani bunun ilk sahibi" "Mal da yalan mülk de yalan, gel biraz sen de oyalan" Şimdi bu mala mülke karşı bir tavır değil mi? Herhalde Manifesto'dan önce adamın komünist olacak hali yok. Ama ritüel bir düşünce olarak bu vardır. Nasrettin Hoca da bir komünisttir. Hoca cevizleri çırpmış köye getirmiş, üleşim yapacak. Soruyor "Ey millet Allah taksimi mi yapayım kul taksimi mi?" Herkes Allah taksimi yap diyor. Kimine bir çuval, kimine bir, kimine üç tane veriyor. Hoca olmadı diyorlar. Siz istediniz Allah taksimi dediniz. O zaman diyor kul taksimi yap. Herkese beşer beşer dağıtıyor. İşte sosyalizm. Sosyalizmin kökleri orada var. Alpagut Olayı'ndaki üretim sonrası üleşim, Avrupalıların anlamadığı bu. Türkiye gibi 3. dünya ülkesinde geri kalmış işçiler bunu nasıl bilirler? Bu ilkeler ne oldu? Üretenler en az alacak, tefeciler en çok dersen bunun da adı bir başka yönetim biçimi. Ama diğeri de hayatın içinde filiz halinde var.

Aynı dönemin tartışmalarına aynı nedenlerden dolayı tekrar gelinir. Şu an hiç kültür tartışılmıyor ki. Şeriatın iki bacağı tartışılıyor; hıristiyan şeriatı mı, müslüman şeriatı mı? Nerede demokrasi, nerede sosyalizm, nerede insanoğlunun geldiği boyutlar, bunlar tartışılmayacak mı? Elbette tartışılacak.

- Toplumsal hareketlilik yükseldiğinde, toplumsal kaygılar tekrar ortaya çıktığında bunlar tekrar tartışılacak diyorsunuz.

F TİPİ UNUTULURSA

Kader kollarını açmış koşuyor bana
Bestenigâr ve hicran yanıbaşımda
Bir gün bir ömür demektir
Her dakikası severek yaşanırsa

Bir ay doğuyor adanın ardında
Kuşlar konuyor omzuma
Ezgilerinde yalnsız sen varsın
Senin ezgilerin dudaklarımda

Bir gün bir ömür demektir
Her dakikası severek yaşanırsa
Volta atılmazsa avlusunda cezaevinin
F tipi unutulursa

Anıl MERİÇELLİ

- Evet. Şüphesiz ki bu vahşi kapitalizm battığında yerine birşeyler doğacak. İnsanlar 60-70'lere dönüp tekrar bakacak. Tabii bir de araya bir etken daha girdi. Televizyon. Herkesi aynı derecede bilgilendiren, renkliliklerle oyalayan birşey. Ceyar herkes için dert oluyor. Ama bunun böyle gitmediği yavaş yavaş ortaya çıkıyor. Şimdi ne oluyor? Terör olayları sonrası Amerikan filmleri gözden geçiriliyor. İlk karesinde şiddetle, kadına tecavüzle başlayan filmler. Bir daha bu bireyci emperyalist Amerikan kültürünün toplumsal kültüre dönüşmesi mümkün değil. Ben Türkiye'den umutluyum. Bir altta yatan Anadolu kültüründen bir de doğu batı kültürünün kesişme noktasında olmasından dolayı. Ben bunların laf olmadığını biliyorum.

- Sanatımız zengin olmaya mahkum diyorsunuz.

Zengin olmaya mahkum diyorum. Bugün kü olayları Truva ile de anlatabilirsin, Mezopotamya ile de. Arada çok farklı birşey yok.

- Çok teşekkür ederiz.

- Ben teşekkür ederim.

Öykü

YEŞİL... HEM NASIL...

Eray VELİ

Burada tatilimi geçiriyorum. Benim evin karşısında iki ağaç var, onlara bakıyorum. Burda: İstanbul'un bilmem kaçıncı ilçesinde. Binalar ortasındayım, şu karşıda, yapraklarıyla rüzgarları demlendiren iki ağaç olmasa... az önce kahvaltı yaptım. Apartımanın üçüncü katında sıradan, çiçeksiz bir balkonda. Eskiyi hatırlatacak bir şeyler yok. Ne gıcırdayan tahta döşemeler ne de damdan akan su. Betonarme bir apartımanın üçüncü katındayım. Öncesiz bir şimdi. Şehrim pek dar. Ana yolun diğer tarafında, kaldırımın parke taşlı döşemesinden patlak veren ve her bahar çiçek açan yeşillerime bakınıyorum. Kahvaltıda peynir yedim, çay içtim, ekmek, reçel...

Balkonum fayans döşenmiş, ev sahibinin işi olmalı. Fayanslar sarımsı bir renkte, dikkatle bakıldığında bir şehri, bir camiyi hatırlatıyor. Eski ustaların işi olmalı. Benim evin karşısında, sokak köşesinin diğer evinde balkonda bir kız bulunur. Yaz aylarındayız, kız mini eteğini giymiş olmalı, balkonun demirlerindeki kirli mavi bıranda onun bacaklarını görmemi engelliyor. Görebilseydim endamını, biraz daha renklenecekti ya kahvaltım, olmadı. Mini etekli kızın, kabul ediyorum sevgili okur bu benim düşüm, oturduğu evin yanında bir başka evin bitkisel bir balkonu var. Yeni açmış gülleri çepeçevre dolanmış sarmaşığıyla. Az önce yaşlıca bir kadın sularını verdi canların. Usulca eğilip konuştu onlarla, kimisinin kulağını çekti, ötekini, berikini çekiştirdi. Dizlerine uzanan sarılı beyazlı şortuyla kollarını bir aşağı bir yukarı kaldırıp indirerek, belini büküp parmak uçlarını ayaklarına değerek bir genç çıktı balkona. Kadına şaşarak baktı devinimlerinin ardından. Kahvaltı hazırlanmadan çiçek sulanmasına içerleyerek ve dönüp poposunu kaşıyarak içeri girdi.

Tatil güç iş, yalnız oldukta daha kötüleşiyor. Günde üç kere yemek yapmak, bunları tüketmek, aralarda bir şeyler atıştırmak denize girmek, güneşlenmek, tembellik hasılı. İnsanın okey arkadaşları olmalı, sabaha kadar gevezelikleri sürdürebilmeli. Dolu geçmiş bir yaşantısı yahut ne bileyim çokça kazanılmış parası!... şusu busu. Benimkisi bunlara pek uymuyor. Sayın okur şaşırmasın, bir badanacıdır öykücüsü. Bir inşaat işçisi şair bakın ne diyor, kağıt bulamayıp şiirlerini çimento paketlerinin üzerine yazmaktan mustarip: *"İnşaatlarda/ çimento kağıtlarına yazardım şiirlerimi/ kendime derdim ki/ oğlum ismet/ böyle gidersen çökecek kağıt sanayii"* benimkisi de biraz bu hesap ya henüz kağıdım var ve başlamadım duvarlara yazmaya. Evim; iki oda, bir salon. Henüz arka odalardayım. Kahvaltımı ön tarafta salonun balkonunda yapıyorum. Üç yıldan beri her yaz boyarım bu evi. Her kış, bir kiracı gelir. Titiz kadın bizim ev sahibi, ev temiz görünmeli, der. Neden bu değin sık kiracı değiştirir bilinmez. Bir aradığı vardır!..

Üç yıldan beri her yaz daha önce size sözettiğim balkon kızı, temizlikle uğraşır. Sokağa çıktığını pek gören olmazmış... Nelerle uğraşır ne yer ne içer bilinmez. Az sonra sözünü edeceğim bizim bakkal hakkında bir tahkikat yapsa da boşuna... kız temiz. Adını sonraları öğrendim. Nilay.

Badanacılık zor zenaattır. Öncelikle kirli duvarlar temizlenmeli, kırığı çıkığı giderilmeli. Macunla çarşaf hale getirip boyanmalı. Sabırla. Köşeler bir ressamın titremeyen elleriyle çizilmeli. Boyanın kokusunu duyarsınız önce, ertesi fırçanın duvarda çıkardığı ses, dokunuşlar pürüzsüz bir yüzeye olur en sonu içtiğiniz bir cigara. Arka odalarda çalışmalarım sürüyor. Odalardan küçük olan temiz sayılır. Büyükçesinde çivi izleri ve bir takım tahribat var. Küçüğe yüzeyden bir kat boya kâfi gelecektir. Büyüğü onarmalı.

Ben öğle yemeğine oturmuşken Serkan garip hareketlerde bulundu. Hani şu balkondan içeriye girerken poposunu kaşıyan genç. Sarmaşığa baktı, menekşeleri henüz açmış güllere göz gezdirdi. Balkonda bir sağa bir sola gezindi. Birazdan Nurhayat teyze, görüyorsunuz her mahallelinin isimlerini öğrenmiş bulunmaktayım, elinde suluğuyla geldi. Serkan nerdeyse annesine çarparak bir hışımla içeri girdi. Bir gün bakkala o sormadan, nerelisin dedi de "Sivaslıyım" cevabını alınca "hemşerim" diyerek kucağına atılıverdim adamın. Birazdan bira içip mahallenin tarihçesini konuştuk.

Boyayı tam kıvamına getirmek gerek. Akşamları geçmişten kalma bir terasta kızgın sacın üstünde

pişen gözlemelerin yanına ayran yapar gibi. Yoğurtla su tam karışmalı, içinde yoğurt topakları kalmasın. Boya da böyledir, iyi bireşim ister. Küçük odayı boyuyorum. İki duvarı bitti sayılır. Diğerini macunladım. Kurumamış henüz, eğimli bir kaç yer çarpmıştı gözüme tekrar bakmalı.

Nilay'ı istemeye gelmişler geçende. "Kim görmüş de istemeye gelmiş. Ben gitmedim yoksa sen..." demeye kalmadı bakkal elleriyle yakasını silkip "akrabalar, akrabalar" dedi. Akrabalar diye geçirdim içimden onlar olmasa ah onlar olmasa, cümlenin gerisini getiremedim. Nilay varmamış oğlana, kimbilir saçında bit, çorabında sigara bulmuş olabilir. Akşamüstü Nilay balkon duvarlarını siliyorken gözüm Mehmet Bey'e ilişti. Mehmet Bey sokaktaki binaların baştan üçüncüsünde yerden birkaç metre yükseklikteki giriş katta oturur. Okuduğu romanı bitirmek üzere. Bir aydır düşürmedi elinden. Ellili yaşlarını aşmış bir emekli. Okurken pek titizleniyor, notlar alıyor. Zaman zaman başını kaldırıp düşünüyor, aynı sayfaları yineliyor. Doğrusu soluk alan bir mahallede yaşıyorum. Sokağımız dar olduğu halde çocuklar yakantoptan istopa, saklambaça pek çok oyunu oynamayı becerebiliyorlar. Üstelik parketmiş araçların arasında. Mehmet Bey okumalarına başlamadan yahut bitirmesinin ardından çocukları izler onların sorularını yanıtlar. Sözgelimi "köpekler neden ot yer, kediler dört ayak üstüne mi düşer" türünden. Eski mukavva ciltli bir kitap okuduğu, kalın yuvarlak parmaklarında tutarak. Mehmet Bey'in balkonunda büyükçe beyaz bir saksıda küçükçe bir çam ağacı var. Pek yüz vermiyor ona, biraz su, birkaç sual hepsi bu.

Bulaşıkları yıkamalı. Küçük odanın işi bitti nerdeyse. Büyük odada boyaya bu aşkam başlarım. En çok perdelerimin olmamasına üzülüyorum. Akşamları bir şeyleri çekip kapatamamak dışarıya. Neyse ki kurulu bir mutfak var, duvarları parlak taşlı.

Gece uykusuz geçti. Perdeleri düşünüp durdum, hayaller. Bu sabah garip bir şey oldu. Serkan balkona çıktı, tedirgindi. Bana arkasını dönüp içeriyi kolaçan ettiğinde şortunun arka cebinde parıldayan makası farkettim. Döndü, sarmaşığa, menekşelere uzunca bakındı. Balkonda bir sağa bir sola dolanmaya başladı. Tekrar içeri bir göz atıp önce sarmaşığın balkonu saran dallarını ardından henüz açmış gülleri kesti. Menekşeye el sürmeyip telaşla içeri girdi. Nurhayat Teyze, balkona çıktı da donakaldı. Küçük taburesine yığıldı elinde suluğuyla.

Mehmet Bey biraz yorgun, demleniyor. Arada bir üzeri sarı yaldızlı çay bardağından rakı döküyor çam ağacına, sesi buraya kadar ulaşıyor, bir türkü tuttumuş, kesintili "ordunun dereleri de... aksa yukarı aksa" sonu sessizlik. İçilen anason kokusu ve uzun uzun bakışmalar küçük çam ağacıyla.

Büyük odayla salonu bir arada halledebilirim. Salon oldukça temiz bir kat boya kâfi. Pek uzak sayılmaz burda işim bitmek üzere.

Bir kahvaltı sofrasındayım. Bu sabah Nurhayat Teyze, balkonu temizledi. Kısacık kaldı sarmaşık... suladı. Menekşeleri okşadı kadife elleriyle. Güllere bakamadı... suladı. Çantamı toparlıyorum, temiz bir iş oldu.

Nilay camları siliyor gene... temiz bir dünya düşlüyor olmalı.

Ben evden çıkarken rüzgardan ağaçların yaprakları salınıyor, duyumsuyorum.

BOYACI

Genç bir çınarın altında
oturuyor sandık başında
alnı çocuk
burnu çocuk
yüzü çocuk
bir
çocuk.
Genç bir çınarın altında
kahvenin karşısında
camdan
gözümden
içeri bakıyor
çocuk.
Genç bir çınarın altında
kahvenin içinde
gönülden
camdan
çocuğa bakıyorum.
sevinmeyi unutmuş bir yol geçiyor
aramızdan
aramızdaki yoldan
ayakkabısız kuşlar şimdi.

Mustafa TURAN

YILDIZ GÜNCESİ

Cengiz GÜNDOĞDU

25 Aralık Salı

İki gündür göz açtırmacasına yağmur yağıyor İstanbul'da. Tabii kötü, bozuk yapılanmanın yol açtığı bütün tatsızlıklar, yağmura yüklenecek. Kazalar, su baskınları, ölümler... Ama bunun üstünde duracak değilim. Çoktandır kafamda evirip çevirdiğim dört konuda düşüncemi söyleyeceğim.

Birinci konu, yürüme.

Halkımız yürümesini bilmiyor. Kimi kasıla kasıla, kimi hımbıl hımbıl yürüyor. Yürüyüp yürümeme arasında duraksayanlar da var. Sık sık önden ya da arkadan çarpanlar da var.

İlkokuldan başlayarak çocuklarımıza yürümeyi öğretmeliyiz. Yürümenin iki ilkesi olmalı. Kimseyi rahatsız etmeden yürüyeceksin. Bu, birinci ilke. İkincisi şu. Özgürce yürüyeceksin.

İkinci konu, oturma.

Baştan şunu söyleyeyim. Kadınlar, doğru dürüst oturmasını biliyor. Ama erkekler bu konuda çok kötü.

Kimileri, kaykılarak, kimileri tuhaf bir biçimde ayak ayak üstüne atarak, kimileri, bacaklarını üç dört karış açarak oturuyor.

İlkokuldan başlayarak özellikle erkek çocuklara oturma eğitimi verilmeli.

Üçüncü konu, görme. İstanbul'da kimi taşıtlarda cep telefonuyla konuşulmaması gerekiyor.

Dün akşam, biri, genç bir erkek, cep telefonuyla konuşmaya kalkınca uyardım. "Özür dilerim" dedi, telefonu kapadı. Oturduğu koltuğun tam önünde "Cep telefonunuzu lütfen kapayın" diye bir uyarı var. "Bak" dedim "görmediniz mi uyarı var.", "Görmedim" dedi.

Halkımız gerçekten de görmesini bilmiyor. Görmesi gerekeni görmüyor. Ya da yanlış görüyor. Bundan ötürü, çocuklarımıza, görmenin, bakmaktan farklı olduğu, görmenin önemi, nasıl görülebileceği, ilkokuldan başlayarak öğretilmeli.

Dördüncü konu, konuşma. Konuşma dendikte içler acısı durumdayız. Kelimeleri yanlış kullananlar, kelimeyi yutanlar, cümleyi bitiremeyenler, her kelimeden sonra üç kez e diyenler.

Yine ilkokuldan başlayarak çocuklarımıza doğru dürüst konuşma öğretilmeli.

Bizler bu konuları önemsemiyoruz. Bütün bunların doğuştan olduğunu sanıyoruz. Oysa bütün bunlar, yürüme, oturma, görme, konuşma ciddi bir şekilde öğretilmeli.

Yoksa bu duruma düşeriz işte. Yürümeyi adım atma, oturmayı çökme, bakmayı görme, ses çıkarmayı konuşma sanırız.

28 Aralık Cuma

Sabah gelir gelmez kedi kurtarma işlemi. Önce kedi sesleri... Nerden geliyor sesler, önce bu saptanacak... Aşağıdan geliyor... Aşağıda kullanılmayan bir çay ocağı var. Ses ordan geliyor. Kapısı kapalı. Nasıl girer oraya. Meğerse açılıyormuş kapı. Açıkken girmiş, kapı kapanınca da içerde kalmış. Kapı açıldı. Pamuk çıktı... Ama ses kesilmedi. Apartman boşluğunun penceresi açık. İsmet, boş bira bidonuna çıktı, Ferhat'mış.

Nasıl çıkacak Ferhat ordan. İsmet'le Yakup "Kapıyı açık bırakın çıkar hocam" dediler.

Dedikleri oldu. Bir dakika sonra Ferhat, zıpkın gibi çıktı... Böylece işlem tamamlandı.

Sağına soluna dikkat etmeden yaşayan birinin işi bu. Hiç kullanılmayan çay ocağının kapısını açıyor. Kocaman iki kedinin içeri girdiğini görmüyor. Kapıyı kapatıyor. İki kedi, bütün gece orda.

İşin tatsız yanı şu. Ferhat'la Pamuk birbirlerini sevmezler. Bu yüzden Ferhat, açık pencereden boşluğa inmiş.

İki kedi aç, susuz bütün geceyi orda geçirmişler. Bağırmaktan nerdeyse sesleri kesilmiş kedilerin. İnsancıl'a girer girmez su içtiler, yemek yediler. Şimdi ikisi de dinleniyor derken, şimdi ikisinin de kızgın seslerini duyuyorum.

Pamuk dişi, Ferhat erkek

Sorun burdan çıkıyor.

Hayvanların da bizler gibi acı çektiğini, korktuğunu, üzüldüğünü bir türlü düşünemiyoruz. Hayvandır deyip geçiyoruz.

Sabah İnsancıl'a girdikte kedilerin acı feryatlarını işitince yüreğim burkuldu. Hele benim sesimi duydukta ikisinin de sesleri, nerdeyse ağlamaya dönüştü.

Üstümü çıkarmadan, kahvemi içmeden kurtarma işlemine başladım.

Sabah sabah, durup dururken üzüntü...

Şimdi Şirine kucağımda... En uslusu Şirine. Uslu uslu oturur. Ferhat öyle değil. Bir masanın üstüne, ordan da kitaplığın üstüne fırlar. Atölye'deki topala, Epiktetos'a geldikte, ben felsefe anlatırken

masanın üstüne çıkar, beni dinler. Kimileyin yerde, sobanın yanında, kimileyin birinin kucağında uyur. Epiktetos mıncıklanmaya gelmez. Mıncıkladın mı, tırnağını geçiriverir.

Kedilerimiz İnsancıl'ın canlı dünyası. Anlamsız, can sıkıcı tartışmalara girmek gereksiz. Şöyle bir tartışma başlattılar. Divan edebiyatı öğretilmeli mi, öğretilmemeli mi.

Bu, yanlış sorudur. Doğru soru şudur. Nasıl öğretilmeli.

Ama bunu nasıl anlatacaksın yanlış sorularla yaşayanlara...

29 Aralık Cumartesi

Hiçbir eser, benim için bitmiş değildir. Bunun anlamı şu. Ben bu eseri okudum deyip, bir köşeye kaldırmam. Bunun çok yararını gördüm. Geçen gün Balzac'ı okurken şöyle bir şeye rastladım. Balzac, Descartes'i, tüccara benzetiyor. O eseri, daha önce okumuştum. Balzac'ın bu nitelemesi dikkatimi çekmemiş.

Estetik seminerleri için yeniden Brecht'i okudum.

Bu okuma sürecinde Günay Akarsu'yla birlikte neden başarısız olduğumu düşündüm. 1970'in sonlarında Günay Akarsu'yla birlikte ciddi bir tiyatro mücadelesi verdik.

Neydi bu mücadele. Biz epik tiyatronun da eğlendirici olması gerektiğini söylüyorduk. Üstelik Brecht'e dayanarak.

Niçin bu mücadeleyi veriyorduk.

Çünkü Türkiye'de epik tiyatro, son derece yanlış uygulanan yabancılaştırma ögesiyle eğlendirici olmaktan çıkarılmıştı. Ama biz bunu anlatamadık.

Brecht'i okurken şunu gördüm. Brecht, iki satırda bir, tiyatronun ödevi, insanları eğlendirmektir diyor.

Şimdi durum şu.

Brecht, tiyatro insanları eğlendirmelidir diyor. Oyun dergisinde... şurda burda biz bunu söylüyoruz. Ama derdimizi anlatamıyoruz.

Ne tuhaf bir durum değil mi.

Bizim insanımızın anlama sorunu var. Üstelik bunlar okumuş, tiyatro yapan insanlar. Benim tiyatroyu bırakma nedenlerimden biri de bu anlama sorunudur.

Ben, bu sorunu aşamadım. Tiyatro yazarlığını bıraktım.

Brecht'i okurken bir konu canımı sıktı. Gerçekçilik tartışmasında Brecht, Lukacs'a karşı haklı çıkmak için Balzac'ı bayağı eleştiriyor. Şiirselliğin Balzac'ta ticarete dönüştüğünü söylüyor. Daha da ötesi Balzac'ı eleştirirken nesnel davranamıyor.

Gerçekçilik tartışmalarında Lukacs'ın felsefi, estetik yoğunluğu karşısında Brecht'in şöyle bir benzetme yapmaması gerekirdi. "Biliyorsunuz: Önceki yüzyıldan kalma birkaç ünlü romanı karşımıza çıkarıyorlar, onları övdükçe övüyorlar. (Gerçekte övülmek hakları) ve içlerinden gerçekçiliği çekip alıyorlar. Yaşayan yazarlardan böylesine bir gerçekliği beklemek, bir adamdan omuzlarının genişliğinin 75 cm olmasını istemek ya da bir metre uzunluğunda bıyıkları, parlayan gözleri olmasını dilemek, ama ona bütün bunları nasıl ve nereden elde edeceğini söylememek anlamına gelir."

Bu tür bir benzetmeyi beğenmediğim gibi doğru da bulmuyorum. Tabii bu, Brecht'in önemini, değerini küçültmez.

Birkaç gün sonra yeni bir yıla giriyoruz. 2001'in son günce yazıları bunlar...

2 Ocak Çarşamba

Karlı, soğuk bir havada yazıyorum.

Bu yıl, yeni yıla güzel girdik. Şöyle oldu. İnsancıl Atölyesi katılımcıları, birlikte girdi yeni yıla. Hava, yağmurluydu, soğuktu ama hepimizin içi sımsıcaktı.

Ben yıllardan sonra ilk kez, değişiklik olsun diye şarap içtim.

Türkiye'de her yıl, yeni yıl gelirken, yılbaşı üstüne tartışma çıkartılır. Aynı insanlar, her yıl aynı sözleri söylemekten bıkmazlar.

Kendilerine müslüman diyenler, hıristiyanlara özgü olduğunu uzun uzun anlatırlar. Buna karşı çıkanlar, yılbaşının çok tanrılı dinden kalma bir gelenek olduğunu tanıtlamaya çalışırlar.

Bu tartışmada Batı kültürü, kendin olma, kendine yabancılaşma kavramları havada uçuşur.

Yılbaşında eğlenmeye karşı çıkanların bir önerisi var mı. Sözgelimi, 31 Aralık'ta değil de, filan tarih, bizim yeni yılımız olsun, o tarihte eğlenelim deniyor mu. Hayır. Hiç eğlenmeyeceğiz. Evde oturup kutsal kitabı okuyacağız.

Sorun burda.

Sen, eğlenmeyi, şarkıyı, türküyü, içkiyi yasaklarsan, insanlar da bir başka kültürün eğlencesine katılır. İnsanlara eğlenceyi yasaklayamazsın. İnsanlar, ilkyaz geldi... kuzular doğurdu, ekinler başak verdi diye bir yolunu bulur, eğlenir.

İnsanlara evinizde oturun, bu bizim eğlencemiz değil demeyeceksin. N'apacaksın. "Bizim eğlencemiz" diye bir gün saptayacaksın.

Burda en doğru yol, insanlara, eğlenmemesi değil, temiz bir biçimde eğlenmeyi önermektir. Biz, İnsancıl Atölyesi katılımcıları, temiz bir biçimde eğlendik.

Kimi müslümanlar erdemin kendilerine özgü olduğunu sanıyorlar. Bu, ciddi bir hatadır. Bu görüşe

göre, eğlence dendi mi, mutlaka yozlaşma olacak.

Şunu kabul edelim. İçki tehlikelidir. İçmesini bilmeyen, ortalığı karıştırır. Onun için içkili eğlencelerde, içmesini bilen kişilerin, sağı solu gözlemesi, olağanüstü durumlarda gerekli önlemleri alması zorunludur.

Ben, bu konuda son derece dikkatliyimdir. Kalabalıklarda pek az içerim, sağı solu gözlerim.

Şunu da söylemeliyim. Benim bulunduğum kalabalıklarda şimdiye kadar, ağzı gevşeyen hiç olmadı. Ağzı gevşeyen şunu bilir "içkilidir, idare edin" demem.

Bizler, İnsancıl Atölyesi katılımcıları güzel bir eğlenceyle girdik yeni yıla.

3 Ocak Perşembe

Geçen yıl, 2001, bizler için, İnsancıl için çok kötü geçti. Birkaç kez, sanki idam sehpasına gittik geldik.

Bütün bir yıl, ciddi... derin bir biçimde üzüldük durduk.

Kasım ayında çok kötü durumu, kötü duruma dönüştürdük... Aylardan sonra ilk kez İnsancıl, yarın gazete satıcılarında.

Hani derler ya, kan tükürse bile "kızılcık şerbeti içtim" diyenler vardır, işte böyle yaşadık bir yıl.

Kim kime, dum duma bir ortamda yaşıyoruz. Bundan ötürü, kimseye yan gözle bakmıyorum.

Bizim hatamız şu. Küçülme kararını çok önceden vermeliydik. Bunu yapmadık... yapamadık. İnsancıl'ın elini ayağını kesip atma gibi geldi bu eylem bize.

Bu konuyu konuşurken, içimiz acıyordu. Sonra, gözyaşları içinde, sapsarı bir suratla, yüreğimiz ezile ezile bu kararı verdik... İnsancıl küçülecek.

Kim kime, dum duma dedim ya, bir örnek vereyim. Bugün Hürriyet'de okudum. Şöyle "Kızıl saçlı Murathan saç tartışması başlattı. Şair ve hikayeci Murathan Mungan, NTV'de Gani Müjde'nin programına kızıla boyattığı saçlarıyla katıldı."

Murathan Mungan, Attila İlhan'ın kebine dokundurmuş. Böylece "yeni bir tartışmanın ilk kıvılcımını da çakmış."

Kızıl saç, kep tartışmasında, İnsancıl'ın sorunları ne kadar hafif kalıyor.

Kimileyin düşünüyorum, bunca mücadele, bunca üzüntü, bunca eziyet, hepsi boşuna mı. Saçını yeşile boya, çık televizyonlara, ona buna sataş.

Hayır, diyorum, boşuna değil. Bizler, bu mücadeleye, ondan bunda övgü, ilgi beklentisiyle girişmedik. İnsancıl 12. yılına girdi diye televizyonlarda görünmeyi de düşünmedik.

Kızıl saçlıları televizyonlara çıkarıyorlar, sonra bunun haberini yapıyorlar diye de, kimseye küskünlük duymuyoruz.

Çünkü bizler ne yapıyorsak, bunun bilincindeyiz. Kaderin sillesini yemiş zavallılar değiliz biz. Bizler, kendimizi, insanlığın o yüksek ülküsüne... eşitlikçi dünya ülküsüne adamış kişileriz. Ölüp gittiğimizde saçlarımızın rengiyle, ya da çektiğimiz eziyetlerle anılmak istemeyiz.

İnsanlığın o yüce ülküsüne bir milim katkı yapabilmişsek, işte o katkıyla anılmak isteriz.

7 Ocak Pazartesi

İstanbul, cuma gününden beri, karın vurucu gücü altında. Kar, cuma günü bir vurdu, kimse kalkamadı.

Karın vurucu gücü, anılarımı dürtükledi... Yıllar yıllar önce 1987'de de kar böyle yapmıştı. Bir vuruşta allak bullak etmişti İstanbul'u. Yollarda diz boyu karla mücadele edişimi anımsıyorum.

İlle de çıkmak zorunda mıydım dışarı. Yo. Ama bir zorlukla karşılaştıkta, bütün gizilgücüm, kendiliğinden harekete geçer.

Hep böyle yaşadım. Herhangi bir zorluk karşısında, sinme, geri çekilme yoktur bende... Bunu, tekil bir insanın gizilgücü olarak görmemeli. Ben, hep bütün insanlığın gizilgücünü içimde taşıdığımı duyumsarım. Karşıma çıkan... çıkarılan zorlukları da hayatın diyalektiği içinde görürüm. "Vay başıma bu da mı gelecekti" demem.

Soğuk, karlı bir havada yazıyorum. Şirine sobanın yanında, Ferhat koltukta.

Soğuk, karlı bir havada yazıyorum. İstanbul titriyor. Yarın, yeni bir soğuk pençesi daha gelecekmiş.

9 Ocak Çarşamba

"Rabbena/Hep bana" diye bir söz vardır. Halkımızın genel karakteri bu. Her şeyi, kendi öznelimize vuruyoruz. Ölçütümüz, öznelliğimiz.

Beşiktaş'ın Tunus'lu bir futbolcusu var, Baya. Bu futbolcu, üstelik Tunus Milli Takımı'nın kaptanı. Afrika Kupası için Tunus Milli Takımına çağrılmış.

Şimdi n'oluyor. Baya'ya "Sen gidemezsin" diyorlar. Giderim, gidemezsin derken, Baya, gitme kararını vermiş. Baya "Vatan haini sayılırım, gitmezsem" demiş.

Yabancı bir ülkede oynayan bir futbolcumuzu, Milli Takıma çağırdıkta, o, bir saniye duraklasa n'aparız. Hemen vatan haini ilan ederiz. İşte "Rabbena-Hep bana"cılık bu. Baya Milli Takımına gitmeyebilir ama, bizimki gelmeli.

Bu, vatan hainiliği de karışık bir iştir. Söz gelimi Nazım Hikmet vatan haini sayılır. Ama bu vatanı, vatandaşı soyup soğana çevirenler vatan haini sayılmaz.

Peki, bir insanın vatan haini olup olmadığına kim karar veriyor. O belli değil. Günlerce devam eden bir kampanya başlar, ondan sonra, o kişi vatan haini olur.

Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel, bir zamanlar, vatan haini sayılırdı. Sonra vatan hainliği kalktı galiba.

Marksist sol, kesinlikle, bütünüyle vatan haini sayılır Türkiye'de. Eskiden bu daha sertti. Marksist solun vatan hainliği azıcık da olsa yumuşatıldı.

Geçenlerde şöyle bir şey oldu. Emlak Bankasını soyup soğana çeviren, ama vatan haini olmayanları, polis toparlamış. Hem de sabaha karşı saat beşte.

Gazeteler, hukuk devletinde böyle sabaha karşı insan toplamanın olamayacağını söylediler.

Yıllardır polis, sabaha karşı eve baskın yapar, insanları toparlar. Peki, basın, neden ilkez olmuş gibi, hukuk devletinden sözediyor.

Basın, şunun için bu konuda dillendi. Bu, sabaha karşı toparlanan kişiler, vatan haini değil. Ona buna, bankadan kredi vermişler. Banka bu yüzden batıvermiş.

Peki, basın, devrimciler sabaha karşı toparlanırken neden susuyor. Çünkü onlar, banka batırmamışlar. Vatan haini onlar. Devrimciler de banka batırsalardı, vatan haini sayılmazlardı. Devrimciler, banka batırmadıkları için vatan haini oluyorlar. Banka batıranlarsa vatan haini sayılmıyor.

Gördünüz işte, vatan hainliği son derece karışık bir iş...

Baya gidiyormuş. Gitsin. Vatan haini sayılmasın çocuk.

Şimdi o Beşiktaş'ın haini...

ÖMER NACİ SOYKAN
Yönetiminde Felsefe Metinleri Çözümleme Çalışması

1. **Hira Selma Kalkan** - *Nietzsche* - Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe
2. **Dursun Yiğit** - *Platon* - Devlet, 474 c - 540d
3. **Aydın Ataş** - *Ömer Naci Soykan* - Metin Okuma
4. **İsmet Alıcı** - *Aristoteles* - Poetika
5. **Eylem Hacımuratoğlu** - *F. Bacon* - Novum Organum
6- **Medet Turan** - *Descartes* - Metod Üzerine Konuşma
   Nuray Parlak - *J. Locke* - İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme s.1-s.142
   Ebru Aktel - *J. Locke* - İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme s.300 - kitap sonu
8. **Kuzey Çelik** - *Hume* - İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma
9 **Özgüç Güven** - *Kant* - Prolegomena
10. **İnci Aydın** - *Kant* - Seçilmiş Yazılar
    - Aydınlanma Nedir?
    - Sürekli Barış Üstüne
11. **Çiğdem Marangoz** - *Karl Marx- 1844 Elyazmları* (s.91-s.267)
12. **Eray Veli** - *Nietzsche* - Tarih Üzerine
13. **Dilek Yılmaz** - *Bergson* - Düşünce ve Devingen s.214 - s.272
14. **Ebru Oktay** - *Husserl* - Kesin Bir Bilim Olarak Felsefe
15. **Murat Baydemir** - *Heidegger* - Nedir Bu Felsefe?
16. **Çağdaş Çardak** - *Sartre*
    - Materyalizm ve Devrim
    - Eksiztansiyalizm Bir Humanizma mıdır?
17 **Hilal Soydan** - *Russell* - Felsefe Sorunları

Balkar Şiiri

TANZİLA ZUMAKULOVA

Kayalıkta Açan Çiçek

Kim bilecek
Kayalıktaki çiçeğin değerini
Bilmeyen
Ona iyi baksın.

Taşı yaran çiçek
Kayalıkta yaşıyor.
Görünüşe göre
Biraz bana benziyor.

Kendi doğrularından
İnanıyor herkese.
Tam yok ederek kendini
Bırakabilir güneşe

Nerden bilsin
Başına neler geleceğini?
Hangi hayvanın
Üzerine saldıracağını?

O kayalıklarda
Bir çiçek olarak açtı.
Şimdi nasıl kalır
Yanıp kül olarak?

Üzülse de, incinse de
Çiçek açarak üzülür.
Koparılırsa
Çiçek olarak koparılır.

Türkçesi:
Anıl Meriçelli - Anatoli Miziev

İNSANCIL ATÖLYESİ'nde

AYDINLANMA SEMİNERLERİ DEVAM EDİYOR

- FELSEFE
- YAZARLIK
- EDEBİYAT
- EKONOMİ
- ESTETİK
- TİYATRO
- MATEMATİK FELSEFESİ
- TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE MÜZİK
- OSMANLI NASIL BATTI
- TARİHİ SÜREÇTE KADIN
- İNSAN FELSEFESİ
- İNSANLAŞMA SÜRECİNDE SANAT OLUŞUMLARINA YENİDEN BAKIŞ